

FELSŐ-VADÁSZI
RAKÓCZY ZSIGMOND

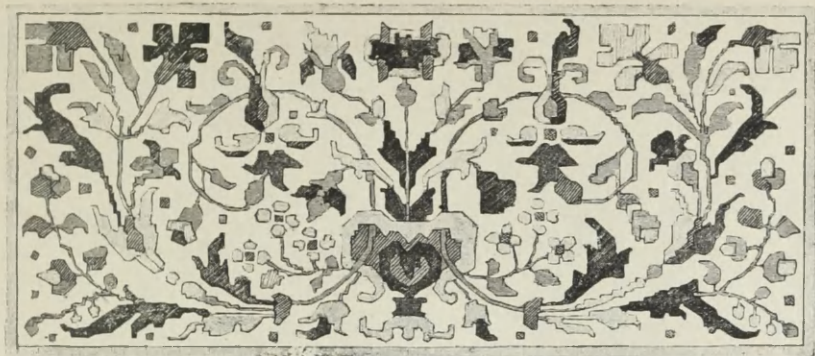
1622–1652

IRTA
SZILÁGYI SÁNDOR

MDCCCLXXXVI

2. RÉSZLET A LORÁNTFY ZS. ÁLTAL KÉSZÍTETT ÚRASZTAL-TERÍTŐBŐL.

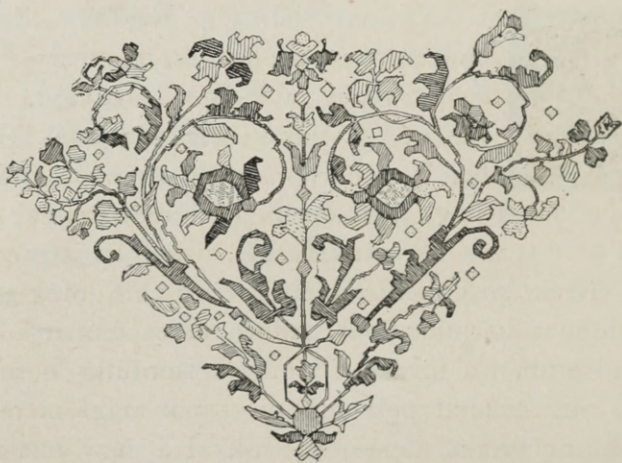

FELSŐ-VADÁSZI herczeg Rákóczy Zsigmond életrajzát szándékozom megírni. Fia volt ő I. György, unokája Zsigmond, s öccse II. György erdélyi fejedelmeknek. Oly időben élt, a XVII. század derekán, midőn az európai államok nagy küzdelmében, melyet ezek az absolut vagy alkotmányos kormány forma diadalra juttatása érdekében vívtak, koronként Erdély is részt vett. Még gyermek volt midőn a harminczéves háború véres csatáiról hallotta atyja udvarában a híreket. S mire felserdült, de még szakálla is alig kezdett pelyhesedni — már maga is részesévé lett a küzdelemnek. Összejött azokkal a nagy hadvezérekkel, kiknek addig csak hírét hallá s ismeretségükbe jutott: élvezve mind azt az előnyt, mit előkelő állása és születése adhattak.

Alakját kortársai előtt rokonszenvessé az tette, hogy megérdemelte szerencsáját. Hanem amint az évek multak, s kortársai elhaltak, emléke lassan-lassan feledékenységre ment. El volt az temetve a Rákóczy család levéltárában s egy-két emlékiró följegyzésében.

Búvárlataim közben épen e levéltárakban, nemes alakja mind jobban kidomborúlt előttem. Ez birt rá, hogy vázoljam rövid, tevékeny életét, mely mint meteor tűnt fel hazánk láthatárán, és egy meteornak gyorsaságával tűnt is le, nagy alkotásoknak csak kezdeteit hagyván maga után, s annál több reményt és várakozást vivén magával sirjába. A meteornak fénye még sokáig vissza-vissza villant a sötétségből a megemlékezés világánál. Nem hiában alkalmazzák róla kortársai:

Heu miserande puer siqua fata aspera rumpas
Tu Marcellus eris. . .

3. AZ ÚRASZTAL-TERÍTŐ SARKDÍSZE.

4. SÁROSPATAK LÁTKÉPE.

I.

EM SZOKATLAN dolog történetünkben, hogy egyes korszakok kiváló emberei a közép nemesség soraiból emelkednek ki. Így volt ez a Rákóczy-családdal is, mely a Bogát-Radvány nemzetségből származott, s még az első Árpádházi királyok alatt jött hazánkba. Egész a XVI-dik századig nem küzdte ki magát a vidéki nemesség soraiból: addig nem játszott történetünkben feltünőbb szerepet. Tagjait ambitio nem igen sarkalta, s az alkalmat nem igen keresték az előmenetelre. Megmaradtak az ősi tűzhely mellett. Két ága volt a családnak, egy katolikus és egy protestáns, s mind a két ág egyszerre kezdett előtérbe lépni. Sőt emelkedése tetőpontját is egy és ugyanazon évben érte el: 1607-ben lett a katolikus Lajos báróvá s a reformált Zsigmond fejedelemmé. Csaknem egész ez ideig egy táborban szolgáltak, a magyar királyéban. Hanem ekkor szétváltak útjaik: a protestáns Zsigmond Bocskayhoz csatlakozott, a katolikus Lajos a magyar király híve maradt. Különben e körül-

mény nem tette lazábbá köztük a rokoni köteléket: a családi összetartozás érzete erősebb volt bennök a politikai pártállás követelményeinél. Aztán idejük sem volt rá, hogy valamely politikai kérdés miatt összekocczanjanak: az öreg Zsigmond csakhamar lemondott a fejedelemségről. Lett ismét azzá, a mi azelőtt is volt, a magyar király alattvalójává.

Ez a rövid fejedelemségi hagyomány döntő befolyást gyakorolt Zsigmond örököseire. Mikor az ő második utódja Bethlen Gábor az elnyomott protestantismus érdekében fegyverét oldalára kötötte, a rég elhalt Zsigmond fia, a 25 éves György csatlakozott hozzá. Egy titkos szerződés, melyet öt főúrral együtt György is aláírt, megszabta a közös célt: Bethlen Gábor magyar királylyá koronázását. S ha egyelőre tovább egy tizednél más haszna nem is lett a kitartó hűségnek, melylyel Bethlent ezután is, bár több óvatossággal s kevesebb kockáztatással minden vállalatában kísérte, mint az, hogy halálos ágyán őt akarta politikai végrendelete végrehajtójává kinevezni: ennek köszönhetette, hogy amint Bethlen utódai a fejedelemségre képteleneknek bizonyultak be, komolyan szóba jöhető versenytárral nem állott szemben.

György ekkor dúsgazdag főúr, szerető férj és boldog családapa volt.

Összesen hét uradalommal bírt,* melyek közül a sáros-patakit választá ki lakhelyéül. Itt tölté atyja is gyermekéveit, de csak mint apród. Még akkor sok műkincse volt a várnak, márvánnyal kirakott és szőnyegekkel borított fényes termeiben. De amint cserélte urait, termeiből a fény, a pompa, a renaissance- emlékek hosszú sora mind jobban tűnedezett. A szép a hasznosnak engedett helyet. A főúri lakból főúri vár lett, katonai telep, mely daczolhatott

* Lorántfy Zsuzsánna Akad. Évkönyvek. XIII. k. IX. d. 5. l.

az ellenséggel. Mint ilyent fejleszté Rákóczy is: Patakot erős várrá alakította át.

Ez uradalom nejének Lorántfy Zsuzsánnának volt hozománya, mivel ő boldog családi életet élt. Gazdasági rendezése, pereit intézése vették a vadászaton kívül idejét leginkább igénybe s azokat sok észszel, kitartással vezette. Korán maradvá árván, több oldalról megtámadva a rokonok által, sohasem habozott jogai védelmére kelni.* Kitartó volt a makacsságig, erős fejű a hajthatatlanságig ott, ahol meg volt győződve igazáról. De azért nem annyira konok, hogy a körülményekkel elvégre is meg ne tudott volna alkudni: ez a perlekedés fiatalságában jó iskola volt neki. S még jobb rá nézve hogy e küzdelmes és fáradságos munkákért kárpótlást nyújtott otthona. Volt hol merítsen erőt, kitartást.

S a hölgy, kit szíve szerint választott, szerelemből vett el, édenre varázsolta neki ezt az otthont. Gondjaival, szeretetével halmozá el, megosztá fáradalmaival, csillapítá haragját, ha hevesen felforró vére elragadta s sohasem késett figyelmét a vett szolgálatok megjutalmazására irányozni. Takarékos és jótékony, vallásos és önzetlen: s rajongással csüngő a Rákóczy név varázsán és dicsőségén. S Györgyöt talán épen neje szelidsége mentette meg egy s más kellemtelenségtől, mely őt hevesebb természete miatt érhetne volna. Pedig ellentétes nézetek köztük is fordultak elő, s épen oly kérdésekben, hol a férj legkevésbé volt hajlandó a megalkuvásra: vallásos kérdésekben. Mert habár mindkettő erős protestáns volt is, az asszony a presbyterianismus felé hajlott, míg a férj a megállapított formákból semmit sem engedett. Csak e kérdésben váltak szét útaik az életben: a nélkül, hogy ez szerelmüket gyöngette volna.

* Az Orsz. Ltárban levő irományai tanúsága szerint.

Egymásért dobogtak azok összekelésök pillanatától fogva mindaddig, míg a sir el nem választotta őket: sem az élet apró gondjai fiatal éveikben, midőn még csak a tizenhárom vármegye arisztokrátiájához tartoztak, sem később a küzdelmek és fáradságos munka, melylyel Erdély igazgatása járt még azután is, hogy e méltóságban meg tudták magukat szilárdítani, nem tette lazábbá viszonyukat. Összesen négy fiuk született e házasságból, kik közül kettő a gyenge gyermek korban elhalt. Az első Samuka 1619 késő őszén született, épen akkor, midőn Bethlen első beütése alkalmával György úr a lengyelországi támadó hadak megfékezésével foglalatoskodott.¹ A második György 1621. január 30-án, a harmadik Zsigmond 1622. július 14-én született, csak néhány hóval Samuka halála előtt, ki ez utóbbi évben a ragály áldozatává lett. Sámuel kora haláláért utóbb kárpótlást nyújtott a szülőknek Ferencz születése.²

Az első nevelést a gyermekek Sárospatakon kapták leginkább anyai körben. Azok mozgalmas idők voltak: a harmincz éves háború hullámai hazánk végső határaig, sőt még azontúl is csapkodtak. György erősen be volt e mozgalmakba vonva. Mint főispán hivatalánál fogva irányt adott megyéjének Borsodnak: s mint Bethlen bizalmas embere, távolabbi vidékek főuraival is értekezett. A vidám lakomák és vadászatok politikai megbeszélések leplezésére szolgáltak, mert a politikai közvélemény előkészítése Rákóczy feladata volt. Aztán akár Bethlen, akár első neje Károlyi Zsuzsánna jött fel e mozgalmak színhelyére, Sárospatakot soha sem kerülte el.³ S Bethlen midőn második nejét Brandenburgi Katalint Erdélybe hozta, Kassáról hazamenet első látogatását Patakon tette. Ilyen látogatás

¹ Bethlen Gábor politikai levelezése. A fejedelem 1626-ban Alvinczyhez írt levele a Századokban. 1868. évfolyam, 263. l.

² Lorántfy Zsuzsánnában idézve az erre vonatkozó adatok.

³ Levelek és Acták Bethlen Gábor történetéhez. Tört. Tár. 1886. évf. 648. l.

5. A SÁROSPATAKI VÁR UDVARA.

alkalmával a várat egész pompájában kelle bemutatni: ilyenkor a családi fészek, oly egyszerű és házias rendes körülmények közt, egészen színt változtatott: messze vidékről hoztak szakácsokat, sütőket, muzsikusokat.*

E zajos napok mégis csak kivételeket képeztek.

A rendesek elég időt engedtek az anyának, hogy gondjait a gyermekek nevelése s a háztartás vezetése közt megossza. A vár ebben az időben két egyenes vonalban menő épületből állt egy lejtős dombon, mely alatt a Bodrog folyt.

6. A SUBROSA SZOBA.

* Levelek és Akták Bethlen Gábor történetéhez. Tört. Tár. 1886. évf. 648. l.

Magyar Tört. Életr. 1886—7.

A nyugati részhez volt ragasztva a verestorony: a fő erőd négy vártaházával, az északi részben volt a «gazdasszony» (a házi asszony rendes neve) lakosztálya, s közvetlen alatta a kis kert, melyet mint boldog napok édes emlékét, még azután is hogy megvált tőle, annyi szeretettel ápolt.

De a gyermekek nőttek s eljött az idő, melyben meg kellett tanításukat kezdeni. Első mesterük Prónay Mátyás volt, ki az urfiakat írásra, olvasásra s a latin nyelv elemeire oktató.¹ De a házi nevelés mellett a nyilvános iskolába is eljártak: az ő szobájuk megtartá azután is, hogy elváltak tőle, az «urfiak szobája» nevet abban az iskolában, mely a váron kívül a városban a minoriták zárdája helyén volt építve.² Ez iskolát, valamint magát az egyházat is Rákóczy tartá fenn s látta el mesterekkel, tanítókkal, mint földesúr s az egyház fő pártfogója.

S hogy mennyire komolyan vette ő ez «Istentől nyert megbízatását», gazdag alapítványainál, folytonos érdeklődésénél, melylyel annak fejlődését kísérte, gondoskodásánál, hogy papjait, tanítóit külföldi egyetemeken képeztesse, jobban igazolta az a körülmény, hogy fiait ez intézetbe járatta. Épen az ő idejében s az ő befolyásával (1621) hozatott az az iskolai törvény, mely elrendeli, hogy az intézetbe minden nemes és nem nemes ifjú fölvétessék, ki az igazgató előtt jelentkezik. Tehát polgár és paraszt egyaránt. Ez nem új törvény volt, általános szokása az egész keresztyén világnak igen régi idők óta, s tán e törvény meg nem újítása erősen a közvéleménybe ütközött volna. Az emberiség nagyobb fele volt a jobbagyság s a gyermek már születése óta tulajdona volt a földesúrnak, kinek a jobbagyfiú eltávozása által származható megkárosítás ellen a törvényhozás koronként gátakat igyekezett emelni, úgy hogy rendes úton a manumisszió a földesúri önkéntes elbocsátáson kívül, a

¹ Maga Zsigmond írja a Csecsemő Keresztyén előszavában.

² SZOMBATHY: Historia Coll. Ref. Sárospatak. 191. l.

jobbágyság alúl való felszabadulás csak a katonai vagy az egyházi pálya által volt elérhető. Tudta György, hogy a társadalom minden rétegeből származó gyermekek köztársaságába bocsátja a gazdag uradalmak egykori örököseit, kik, ha születésöikkel arányban álló tekintet is fog rájuk lenni, kényszerítve lesznek versenyezni az alacsonyabb ranguakkal, mert ezek szorgalom és tehetség által elibök kerülhetnek. Ott fognak megismerkedni, megbarátkozni azokkal, kikkel majd egykor a köz- s egyházi élet terén találkozni.

A wittenbergi szerint volt rendezve a pataki iskola, melyet trivialis iskolából még Perényi fejlesztett nagyobb intézetté, egymást követő három grammatikai, retorikai és felsőbb tanfolyammal. Kellő tanerővel Rákóczy látta el ezeket: 1626 előtt csak egy, néha két tanára volt, azóta három-négy s ezek vezetése alatt egyes osztályoknak külön tanítói voltak. Rákóczy reformálta 1621-ben törvényeit. Ezek elrendelik, hogy a magyar nyelvre gond fordíttassék, de tényleg a latin volt a fő, még a grammatikai osztályban is, melybe a Rákóczy fiúk jártak, mert a mint a gyermek az iskolába lépett, már latinul kezdte meg a tanulást, szavak és mondatok bemagolásával, melyek közül alig sajátított el néhányat s már is csak latin nyelven volt szabad beszélnie. De ha ez első nehézségen a gyermek túl volt, nem érezhette magát rosszúl ez intézetben, mely több belső s még gazdasági ügyei vezetésére is bizonyos önállósággal bírt, magát «iskolai közönségnek» nevezte. Általán egész szervezete, törvényei arra voltak irányozva, hogy a testületi szellem fejlesztesse ki magában az organicus egészet képző intézetben. Kezdődött ez alsóbb osztályokban, melyeknek tagjai csapatokra voltak osztva egy-egy magántanító vezetése alatt. Ezek felett állt a collaborator, ki nemcsak az osztályban segített a magántanítónak, hanem a csapatokra szervezett osztályo-

kat a játék helyre kísérte. A nagyobb osztályokban a csapatokat már szövetkezesek (az úgynevezett collatio) váltották fel, melyek közül mindenik külön tartott vitatkozásokat, ismételéseket a tanártól hallott tárgyak felett, továbbá apróbb előadásokat. A legfelsőbb, a theologiai osztály számára az 1621-iki törvények még minden második hónapban mindenki által meghallgatható nyilvános vitatkozásokat rendelnek el a hittanból és bölcsészetből, mint ezen osztályok előadási főtárgyaiból.*

Úgy látszik, hogy ezt a szervezetet magának az életnek szükségei fejlesztették ilyenné. Rákóczy, bár maga csak házi nevelésben részesült, sok érzékkel bírt a tanügy iránt. «Több hasznát veszem én, mondá egy ízben, a tudós embernek a scholában, ha tanít, mint predicatori hivatalában.» S az 1621-diki törvényekben hangsúlyozta, hogy a tanárok a hittannak és bölcsészetnek ne csak tételeit adják elé, hanem magyarázzák meg azoknak egész rendszerét a gyakorlati élet számára. Ezzel ő egy érezhető hiánynak akart segíteni, mely főként protestáns intézetekben volt észlelhető, hol túlnyomóan tanítói és professzori pályára képezték a tanulókat. Azok, kik nem erre a pályára készültek, tehát leginkább a nemesi osztály s bizonynyal részben a polgárok fiai is, a középosztályok bevégeztével kiléptek az iskolából: visszatértek a szülői házhoz, vagy még gyakrabban valamely főúr kastélyába adattak be, hogy a mi nevelésükből hiányzik, az élet gyakorlati iskolájában szerezzék meg. Ugyahogy megtanulták a latint — földrajzot és történelmet abban az időben nem adtak elő az intézetben, — szereztek bizonyos szónoki ügyességet Cicero egyes beszédeinek elemzése s előadása által, sőt latin versek írásában jártaságra tettek szert: de mégis az egész nevelésben és oktatásban kevés történt a gyakorlati élet számára, aránytala-

* MOLNÁR Aladár: A Közoktatás Története Magyarországon. I. k. 405 s. köv. II.

núl sokkal kevesebb, mint a jezsuiták tanintézeteiben, hova már ekkor tömegesen kezdtek bejárni a főurak fiai s hol főként a közélet palæstrája számára nevelték az ifjakat, többi közt törvénykezési tárgyalások tartása s színművek előadása által. Erre a célra törekedett Rákóczy is, de más irányban. Nem gyakorlati, hanem mint törvénye mutatja, tisztán elméleti úton akarta elérni.

Ebben a Rákóczy által reformált intézetben kezdték meg fiai iskolai pályájokat a deáki tudomány első elemeivel. De a köztük levő korkülönbség miatt aligha együtt tanultak, s átalán ott csak rövid ideig voltak : az 1630-ik év végeig.

II.

Az 1630-ik év végén Rákóczy György a sárospataki lakást a gyulafehérvárral cserélte fel. Mint 24 év előtt atyjának, neki is trónkövetelők versengése szerezte meg a fejedelmi széket. Bethlen Gábor utódai, özvegye és testvére, az első fejedelem az utóbbi kormányzó, nem tudtak megférni egymással. Versengésök az ország békéjét tette kockára s épen igen válságos időkben, akkor midőn Gusztáv Adolf hódításai megreszkettették Európát. Nem asszony, nem gyöngye öreg volt akkor helyén a fejedelmi széken. Az egész ország érezte ezt, de legjobban két ifjú : Bethlen István fia és veje. Ezek meg tudták nyerni atyjokat, hogy ajánlja fel a fejedelemséget Rákóczynak — s az öreg beleegyezését e két «fia» vitte meg Patakra.

Rákóczy természettől habozó, önmagával küzdő ember volt. Nem könnyen szánta rá magát valamire : de ha már egyszer valamit a fejébe vett, azt onnan nem lehetett ki-verní. A Bethlen fiúkkal is sokat alkudozott. Kért tőlük

reversalist, adott nekik reversalist, azután azon töprenkedett, hogy mit fog tenni a török, végre tisztába jött ezekkel s ettől fogva bámulatos gyorsasággal s erélylyel járt el. Összeszedett egy csomó hajdú-hadat, felültette katonáit, követségekbe küldte legmegbízhatóbb embereit. Patakról megindulva feleségével, gyermekeivel, október 1-én Debreczenen át Váradra ment, hol az ifjú Bethlen és sógora fogadták.

Ezalatt az öreg Bethlen István meggondolta magát: miért adja ő a fejedelemséget másnak, ha maga is elnyerheti azt? és saját érdekében tekintélyes pártot hozott össze. De mindenben a mit tett, hiányzott az erő s a biztosság érzete. S ha egy ingadozó és egy szilárd ember tűznek össze egymással, az elsőnek bukása kikerülhetetlen. Mikor Rákóczy Patakról erdélyi területre hozta feleségét, gyermekeit, ezzel azt jelzé, hogy ő nem fog mint bukott praetendens viszsztatérni. Az ő biztossága visszaverte Bethlen félrendszabályait, az ő erélye elhallgattatta ellenségeit, bizalmat öntött hiveibe: az 1630-dik év nem mult el a nélkül, hogy Erdélynek megválasztott s felesküldött fejedelmévé ne legyen. Feleségét, gyermekeit Váradon, erdélyi területen hagyva, csak maga ment be Erdélybe. Deczember 20-dikán tartá ünnepélyes bevonulását Kolosvárra. Másnap Fejérvárra indult, 24-dikén fel esküdött a fényes fejedelmi templomban a rendek színe előtt. Küzdelmei ezzel nem értek véget. Uralkodása kezdetén meg kelle mérköznie a császárral, három év mulva egy hatalmas párttal, mely meg akarta buktatni, s újabb három év mulva a törökkel, mely székéből ki akarta vetni. E küzdelmek voltak tisztító tüzei: meghatalmasodva, erősödve kelt ki azokból.*

Családja 1631. elején követte Fejérvárra. Fiai közül egy:

* Erdélyi Országgyűlési Emlék. ix. k.

Ferkó ott nemsokára meghalt s csak kettő maradt: György és Zsigmond.* Fejérvár volt a fejedelmi székhely egy század óta, attól fogva, hogy János király ott települt le. Már kezdtek a főurak is állandó lakást venni benne: némelyik díszesebb házat, palotát építtetett, melyek közül nagyságával, fényével kivált a fejedelmi. A xvi-ik század végén ért pusztulás után Bethlen adta vissza régi fényét — csakhogy

7. BETHLEN ISTVÁN PALOTÁJÁNAK BELSŐ UDVARA FEJÉRVÁRT.

a Báthoryak renaissance butorait, díszítéseit újabb divatú váltotta fel, mely a keleti és nyugati izlésnek tetszős vegyülete volt. A festett s jelmondatokkal ellátott symbolumok képsorozatát keleti szőnyegekkel borított falak válták fel, gazdagon megrakott pohár-székek s kényelmes

* Zsigmondot Brandenburgi Katalin fiává akarta fogadni, ezzel az volt György úrnak a terve, hogy várait — jelesül Munkácsot — örökölje. Csakhogy meghasonlása Katalinnal e terveit meghiusítja.

s a dolognak nem lett semmi következménye. L. Okirattár Strassburg Pál ..... Történetéhez 31. 32. II. s KEMÉNY Emlékiratait.

8. A PÜSPÖKI LAK FEJÉRVÁRT.

kerevetek váltakoztak lengyelországi butorokkal. Kelet és nyugot hatása látszott mindeütt.

Maga az udvartartás nem volt oly egyszerű, mint azt Rákóczy elhíresztelt fősvénysége után várni lehetett volna. Asztala soha sem volt vendégek nélkül sem délben, sem este: nemcsak mikor külföldi követek jöttek udvarába, vagy magyarországi vendégek keresték fel, hanem mikor magukra voltak is.

Mindig meg volt híva egy két tanácsúr, egy két vidékről bejött nemes s többnyire ott volt egy kettő a professo-

rok s udvari papok közül.¹ Eleinte, míg kisebbek voltak, a gyermekeket nem bocsátotta az asztalhoz: később azonban ünnepélyesebb alkalmakkor s a mint idejük engedte, oda bocsátotta őket is, leginkább tanulás, okulás kedvéért — ez képezte első bevezetésüket a világba.²

Ugyanezt a rendtartást követte nemcsak Fejérvárott, hanem az országban mindenütt, bármerre utazott. Mert rendkívül sokat volt úton s ritkaság, hogy pár hetet egy helyen töltött volna. Sokat járt a vadászat kedvéért is, mert a mily szenvedélyes, oly szerencsés vadász volt, biztosan lőtt, jól megülte a lovat, s a hosszas gyaloglás sem fárasztá el. Fiai eleinte ebben sem vettek részt, de később vadászatra is kivitte őket szoktatás és begyakorlás kedvéért.

Hanem ritka ünnep, kivételes nap volt ez — valamely rendkívüli esemény alkalmával. S talán egy sem volt, mely jobban megmaradt volna a gyermekek emlékében, mint ama végzetes nap, midőn a fejedelem utolsó legelkeseredettebb harczához készült székeért. Egy évig tartott a küzdelem, a bizonytalan állapot. Bethlen István 1636. elején a budai basához szökött — s amint Rákóczy erről hírt vett, Kolosvárra ment családjával együtt, hogy az oda összehívott országgyűlés tárgyalásait vezethesse. Neje és a gyermekek innen Szamosújvárra mentek, de a mint ő oda készült, a család a szomszédos Deésre költözött. Azután is a küzdelem végeig úgy volt, hogy családja mindig közelében tartózkodott. Az utolsó hónapokat ez Váradon töltötte. Vitézei megharcolták október 1-jén a döntő szalontai ütközetet, melyről elégülten írja Pázmány, hogy régóta nem történt, hogy ily kevés magyarság «nem lévén német had velek» akkora török erőt megvert volna. E diadalmas napokban okt. 5-én figyelmeztette a fejedelemasz-

¹ A Békő által lemasolt s a Történelmi Tárból 1883-iki évf. közlött napló adatai szerint.

² A Rákóczyak családi levelezésében felsorolva az erre vonatkozó adatok, v. ö. a naplóval i. h.

szony férjét, hogy immár a gyermekek akkorára nőttek, hogy a mit látnak, arról meg is emlékeznek: nem ártana hát, ha elvinné őket bár «csak egy hálásra is» hadd lás-sák meg mind két tábor: ő készen tartja őket.¹ A fejedelem másnap már megadta az engedélyt — s bizonynyal ünnep volt az a két gyermeknek, látni a diadal mámorában uszó vitézlő népet, mely vitézi pompával fogadta a kis fiúkat, hordozta széllyel, mutogatott nekik sok mindent — mi új volt előttök, s mi annyira elragadta őket. Jól voltak szoktatva, a késő őszi hideg nem ártott nekik — még egy év előtt, midőn György urfit, ki «vállba vágott» mentéjében a templomban panaszkodott a hideg miatt, anyja megdorgálta,² hogy ifjú legény létére nem türi a hideget. Bezzeg itt a táborban nem panaszkodott. S éppen két hónapra rá, hogy az atya fiainak megadta a táborba mehetésre az engedélyt, ment a fejedelem templomba hálát adni Istennek, hogy a békét megköthette.

Ekkor már felserdült számba ment a két gyerek, s a deáki tudományokban is előhaladt. De tanrendszerük is állásukhoz képest változott. Az előkelő főúr fiai Patakról Fejérvárra jöven, itt már fejedelmi gyermekek voltak, kik közül az idősebbet az atya már trónörökösének tekinté — hiszen a szabad választás Magyarországon sem állta útját annak, hogy a fiú ne kövesse atyját a trónon. Fejérvártt egy nagy félegyetemnek tekinthető intézetet már Bethlen állított fel s számára a magyar tanerőket a külföldi egyetemen képezttette, továbbá három európai hírű tanárt és író-t hívott meg oda. Rákóczy fentartá ezt az intézetet úgy mint Bethlen alapítá s fejlesztésén is szívesen munkált: de hijában, bizonyos a kor szellemével ellenkező dolgokon nem állt módjában segíteni. A magyar főurak Erdélyben is, ép úgy mint Magyarországon, csak az alsó és

¹ A Rákóczyak Családi Levelezése.
21, 22. ll.

² A Rákóczyak Családi Levelezése.
8-ik l.

középosztályba járatták fiaikat. «Az idők gonosz szokása miatt» mihelyt azokat elvégezték «a juditiummal tanulható legszebb időben» kivették — hogy egyik-másik udvarház-nál, mint apródok szerezzék meg az életben szükséges gyakorlati ismereteket, s a hittani és a bölcsészeti folyamban csak «a városi és paraszti rendek gyermekei» maradtak, hogy papokká, tanárokká képezzék magukat.¹ De hát Európa semmiféle udvarában sem volt szokás a fejedelmek gyermekeit nyilvános iskolákba járatni: sőt már ekkor divatba kezdettek jöni a lovagiskolák. A *collegium illustre* Tübingában már évtizedek óta virágzott, a *collegium Mauritianum* Kasselben másfél tized előtt szerveztetett újra,² s nem messze Rákóczytól Gitschinben Wallenstein tartott fenn egy jezsuitáktól vezetett lovagiskolát. Vajon saját gondolatából-e, vagy talán külföldi tanárai által rávezetve, vagy éppen a fejevári iskola rectora Keresztury ösztönzésére — Rákóczy is elhatározta, hogy fiai számára külön schola aulicát állíttat fel.

Úgy szervezte ő ez intézetet, hogy fiaival együtt tanuljanak s nevedjenek azon főúrak s udvari emberek gyermekei, kik később az életben is legközelebb fognak hozzájuk állani, hogy köztök már ez alapon is bizonyos bensőbb viszony fejlődjék ki. Aztán úgy hitte ő, hogy ez által azokon a hátrányokon is segít, melyek a közös iskolába járástól elmaradhatatlanok. Szerencséjére embert, ez intézet élére teljesen alkalmasat — kéznél talált.

Keresztury Pál volt ez, a fejevári iskola egyik rectora.

Éles eszű s elég jól képzett ember: de mindenekfelett kitűnő pædagog. Hajlamból, szenvedélyből tanár, ki tanügyi tekintetben kora színvonalán állt. Ismerte mindazokat az eszméket, melyek Németországot akkor foglalkoztatták s mindazokat az újításokat, melyek akkor kezdtek

¹ BETHLEN Miklós, I. 224. l.

² PAULSEN, Geschichte des gelehrten Unterrichtes, 338—9. l.

életbe lépni. A xvi-ik század humanismusa már hanyatlóban volt. Mind azok a nagy emberek — mondja egy német tudós¹ — kikre hunyó napjának utolsó sugarait vetette, már vagy sirba szálltak vagy elaggottak. Koruk lejárt. A hercegek nevelőitől már nem kívánták meg, hogy latin udvari poeták és oratorok vagy elegans humanisták legyenek. Nem mintha megszűntek volna foglalkozni a classicusokkal: hanem tanulmányaik új irányba terelték őket, s a régiségekből ritkaságok tárháza lett.

Utat tört magának ez irány a német pædagiában is, hol annak alapját RATICHUS FARKAS vetette meg. Bejárta fél Európát, tanult philosophiát, theológiát, mathematicát, héber, arab nyelveket. De fő, hogy egy saját tanítási methodust talált fel s világszerte annak érdekében apostolkodott. Amsterdamban Oraniai Móriczczal kezdett alkudozni. Az Oraniai azt kívánta, hogy rendszerét csak a latin nyelvre alkalmazza: ebbe Ratichius nem egyezett bele.² Végre 1612-ben a német birodalmi gyűléshez adott be egy emlékiratot, s attól fogva az ügy egy századnegyedig foglalkoztatta Németországot, sőt mondhatni fél Európát. Apostolkodott, kísérleteket tett, hercegtől herceghez, városról városra járt. Hírnevet szerzett eszméinek s mozgalmat tudott előidézni. De tanítási methodusát titokban tartotta — ezt ő nem adta ingyen. Hanem pædagogiai elveit hirdette — s ezek az újabb idők irányzatát magukban foglalják. Szerinte nem a grammaticai szabályok könyv nélkül tanításából kell a nyelvtanításnak állani, hanem magának a nyelvnek tanításából. Első tanítási nyelv az anyanyelv. Ez a két elv pedig a régi tanítási rendszerrel egész ellentétben állt.

Keresztury pædagogiai elveit s tanítási rendszerét, a mint ő ezt alkalmazta, egyik tanítványa, Bethlen Miklós

¹ PAULSEN, 307. l.

² RAUMER, II. 12. l.

Emlékirataiból eléggé részletesen ismerjük:¹ Ratichiuséit munkái, emlékiratai tarták fenn. A kettőt összehasonlítva kitűnik, hogy Keresztury Ratichiusnak tanítványa volt még a charlatánságban is. Mind a kettőnek volt egy tanítási arcanuma, mit pénzért árult: amaz az oraniai hercegnek, ez Kemény Farkasnak száz aranyért.² A Ratichius pontozatai, melyek Praxisához vannak mellékelve³ s Keresztury elvei, melyeket Bethlen szedett pontokba, ugyanazokat hirdetik.⁴

S épen ebben áll Keresztury érdeme, hogy a jót, helyest, czélszerűt gyorsan felismerte s bámulatos ügyességgel, tapintattal alkalmazta. A külföldi akadémiákra járás hasznát Keresztury példája is mutatta, ki Ratichius módszerével az akadémiákon ismerkedett meg — s volt érzéke, hogy megkedvelje. A humanista történetíró Bojti, Bethlen Gábor unokaöccsét úgy agyba főbe verte, hogy ez majd belebetegedett⁵ — de már ennek utódja Keresztury mint «*atya gyermekével úgy bánt tanítványaival*»;⁶ egészen Ratichius elve szerint: «*omnia salsis verbis et vultu blando, non plagis aut sævitia*». Ennek nyomán hirdette ez, hogy a tanítást anyanyelven kell kezdeni, hogy könyvnélküliséssel nem kell a növendéket terhelni. A könnyen érthetőről ment a nehezebben érthetőre, kerülve, hogy a tanítvány el ne idegenedjék a tanulástól; «*minden kényszer nélkül*» mondja Ratichius. S mindent az inductióra és tapasztalatra fektetni volt mindkettő elve. Egész pædagogiai forradalmat hirdettek ez elvek akkor: s Kereszturynek alkalmazása az aulica scholában nem kevesebbet jelentett mint azt, hogy a magyar pædagogia ez átalakítását a ma-

¹ BETHLEN M., I. 213—236. l.

² U. o. I. 232. l.

³ RAUMER, II. 29—37. l.

⁴ Nem lehet feladatomból ezeket itt párhuzamba tenni: de a két pontozat egymás mellé állítva kimutatja azok meg-

lepő hasonlatosságát. Néhol még a szavakban is egyeznek,

⁵ BETHLEN Gábor és a kassai papság-
9-ik l.

⁶ BETHLEN Miklós, I. 219. l.

gyar fejedelmi udvar helyesli. S valóban tanítványai lelkesedéssel csüngtek rajta. Bethlen Miklós, a híres cancel-lár, hajlott korában egész rajongással jegyzi meg róla, hogy haszontalan ember keze alól nem került ki s az elismerés hangján mondja Rákóczy Zsigmond is: «Isten kegyelméből Fejérvárra jöven Keresztury Pál gondviselése alá jutottunk, a ki mindjárt azon igyekezett, hogy a mi gyermeki tudatlanságunkat elűzvén, szorgalmas tanítása által a deáki tudomány minket nagy dicséretesen megékesítene; ahonnet a deáki tudománynak ékessége minket serénységünkben a nagyobb dolgokra való indulatban inkább felgerjesztett, felindított, hogynem mint annakelőtte; mely szüntelen való tanítás a megvadult tudatlanságunkat lassan-lassan oly szelidségre hozta, hogy nálunknál mind idősbeket meghaladni, mind tudósokat tudományunkkal elérni láttatnánk.»¹

Rákóczy Zsigmond e vallomását 1637 derekán írta: mikor ő még messze volt attól, hogy iskoláit bevégezze, de mikor bátyját attól már csak napok választották el. Az ő szavai is, épen úgy mint Bethlen Miklós emlékiratai, arról tanuskodnak, hogy Kereszturynek csak tanítási methodusa tért el az eddig divatozótól, de előadásának egész tananyaga a régi volt. Megtanulni a latin nyelvet úgy, hogy a növendék rögtönözni tudjon latin epigrámmokat, hogy képes legyen egy hosszabb szónoklatot is elmondani, betanulni a bibliát úgy, hogy valamely felmerült vitában «locussal»² támogathassa állítását, ez volt a cél. Keresztury arcnuma ezt könnyítette meg, s ha a Rákóczy-fiuknál ezt alkalmazta, bámulatosan célzott ért. A «nagyobb dolgokra való indulat» azaz a tudvágy felébresztése sem volt egyéb. A nyelvek után következett a költészet, retorica, logica s a classicusok olvasása gyakorlati előadásokkal. De a mit

¹ Csecsemő Keresztyén előszava végén.

² Azaz valamely bibliai helylyel.

Keresztury a régi s Bethlen által is szigoruan elitelt rendszer helyett alkalmazott, ez is magára a tanítási methodusra vonatkozott: a classicusokból vonta ki a szabályokat. A mi fő, de különben igen egyszerű dolog, hogy másként kell nevelni az államférfiui, mint a papi pályára készülöket, sem Keresztury, sem a fehérvári collegium európai nevű professorai nem értették még — s ők neveltek Rákóczy Györgyből felületes és Rákóczy Zsigmondból tudós embert.

Magának öreg Rákóczy Györgynek volt érzéke rá, de nem tudta a dolgot, hogy vigye ki. A fehérvári iskola három dísze, Alstäd, Fischer és Bisterfeld a régi rendszer hívei voltak: maga a tananyag az ő befolyásukkal állapított meg, s ha ismerték is a lovagiskolák szervezetét, de nem alkalmazák. A mi a *schola aulicát* a lovagiskolához hasonlatossá tette, azt maga Rákóczy állapította meg. A tanítástól a nevelést elválasztá, s míg azt Keresztury kezén hagyta, erre egyik udvari emberét, HERCZEG ZSIGMOND-ot nevezte ki,² ki ilyen módon mintegy főudvarmestere volt a hercegeknek.³ Az ő feladata volt a gyermekeket az udvari életre előkészíteni. Régi megbizott embere a családnak, eszes, nyugodt, higgadt férfiú, ki e megbizásra alkalmasnak látszott.

Az udvari iskola Fejérvárt a palotától elkülönített saját épülettel bírt, mely a kis hercegeknek s azoknak, kik tanuló társakül melléjük rendeltettek, a következő éveken át saját világuk volt. Örömeik, aggodalmaik, játékaik, versenyeik itt folytak le. A ház nem volt fényes, inkább olyan alkalmi épület féle — de szabad helyen álló, kertre nyíló,⁴ melyre felfért a tatározás. Különben jól volt gondoskodva

¹ BETHLEN levele. Bethlen és a kassai pap. 10. l.

² SZALÁRDY, 33. l. Schola Triumphans 37. l.

³ Lorántfy Zsuzsánna, 52. l.

U. o.

rólok: János, a fővadász, elég vadat szolgáltatott, úgy hogy elajándékozásra is jutott. De a kis hercegeknek sokat kelle érintkezni a szülőkkel, s ha ezek elutaztak, fölkeresték leveleikkel. Györgytől az első levél 1632 nyarából, Zsigmondtól 1632 márcziusából maradt. Száraz és kimért amaz: egész gyermeki szeretettel teljes emez. «Megdeszkázták a házat — írja ez utóbbi — de igen szépen. Mi itt szintén úgy lakunk, mint a ki nyárban az erdőn mégyn, hogy hallja az szép madaraknak szavait, ugyan megtűjül bele. A mi házunkban is szintén úgy szólnak a madarak,

9. A FEJÉRVÁRI COLLÉGIUM.

mint nyárban az erdőben — csakhogy igen szakadoz a mennyezeti a házunknak: hanem meg kellene csinálni.» Már ekkor is biztosak és szépek voltak vonásai.

Két, nem annyira párhuzamos mint inkább egymással összeköttetésben álló osztálylyal bírt az iskola. Összesen 16 növendékről van tudomásunk, kik abban végezték tanulmányaikat: négy, a két herceg s Ország Mihály és Debreczeni Zsigmond (a fejedelem főjóságigazgatójának fia), mindkét intézetnek növendéke volt. Kívülök hat volt az elsőben: Lázár Mihály (ki egyszer megszökött s kit kötözve akart visszavitetni a fejedelem,* utóbb ítélőmester lett,

* Századok. 1881. évf. 61. 1.

Estemigh valo Fiui engedelmes szolgálatomat ajánlom Nagodnak, mint
nekem szerelmes Aiam Uramnak. Az Úr Istentől kívánok Na:
godnak minden lelki testi jókat.

Fiui engedelmessegtől víszeltetven, Nagodnak akaram megh látogatni ez levelem által.
Nagodnak egészegetem felől azt írhatom, Istennek hála jó egessegetben va:
giok. Meli jó egesseget Istentől kívánok megh adatni Nagodnak. Egies:
felől nem írhatok Nagodnak hanem ez felől, hogi megh dezkasztak az
hátsat, de igen szépen. Mi ide szinten ugi lakunk, mint az ki niarban
az erdön megien, hogi hála az szép madaraknak szavait, ugian megh ujul
bele, az mi házunkbannis szinten ugi szólnak az madarak, mint szinten
niarban az erdőkön, csak hogi igen szakados az menieszeti az házuk
nak, hanem megh kellene csinálni. Puszkas János igen jól tart
bennünket özei niulal Császár madarával. Nagodnak az özeiket
megh szolgáljuk, Nagdok egessegeert elis kotiuk, azon nap Gellei
Uramnak, Lorintz Uramnak, es Professor Urameknak kötönek
bennük. Nagod mondina szolgálatomat Afzoniom Aniamnak ölti
ganak. Tartsa meg Isten Nagodat sokaigh kedves jó egesseget,
mind Afzoniom Aniamnak egietemben, es hozzá jó egessegetben
háza. Datum Albae Juliae die 15 Martij. Anno 1637.

Nagodnak engedelmes Fia.
es szolgája migh'el.

Rakoczi Sigmond m^l
Scribat.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTAR
KÖNYVTÁR

8°/1C

Nyáry Miklós, Usz Gábor, Perényi Gábor, Béli János, Nehéz György az első — s Kovács György, Bethlen Mihály, Szénásy Péter, Padányi Gergely, Szöllőssy János, Weér Ferencz a második osztálynak voltak tagjai. Ha a tanulás külön is folyt, de voltak közös versenyeik s a szün-órák játékait, mulatságait együtt töltötték. A collegium professzorai, kik a főfelügyeletet vitték, gyakran megfordultak benne, egy-egy ünnepélyesebb actusnál, valamely nagyobb vitatkozásnál vagy latin rögtönözésnél a szülék is megjelentek udvari papságuk s a főurak kíséretében. De az első nagy ünnepélyes vizsga akkor volt, midőn a két herceget a keresztyén hittudományból kikérdezték, oly czéllal, hogy az urvacsorához járulhassanak.

Ez az úgy nevezett confirmatio. Ünnepélyes nap ez a protestans hitéletben: s kétszeresen az oly vallásos családnál, mint a Rákóczyaké. 1637 aug. 15-én egy szombati napon ünnepi diszöltözetben a nagy templomban a papok, professorok s tanító rendek előtt letették a vizsgát. Megelőzőleg Rákóczy Zsigmond tartott egy kis alkalmi beszédet. Sok ember hivalkodik manapság tudományával, ki valóban nem bír azzal: s ha ő — mondá — ilyent lát, feltámad benne a félelem. Az ilyennél nem marad el a megszegyenítés órája, s most ő is méltán retteg. Az elnézők jó akarattal biztatják, de ő érzi gyengeségét. Talán e vizsga az ő tudatlanságát is napfényre hozza: de bizik atyja kegyelmességében, ki a veszedelemben forgónak segédkezet nyújt.*

Nem forogtak veszedelemben. Valóságos diadal volt a vizsga a gyermekeknek s öröm és meglegedés forrása a szülőknek. A vizsga két részből állt: catechismusból a heidelbergi catechismus alapján, s hitvitázó részből, mely Bellarmin, a catholicusok legkiválóbb polemicusa ellen

* Keresztyén Csecsemőben közölve.

volt intézve. Az első kifejté a protestans hitelveket, az utóbbi védte ezeket a támadások ellen. Midkettő kérdésekből s feleletekből állt, s minden felelet a szentírásból vett helyekkel volt támogatva. Az elsőben a ref. egyház alaptételei sorban követték egymást: az utóbbi magának Bellarminnak tételeit, az általa felállított rendben ostromolta. György és Zsigmond váltakozva feleltek, s a feleletek correctnessége, a rendkívül sok — több mint négyszáz — szentírásbeli hely pontos idézése meglepte a hallgatókat s szülőket. Ez egyúttal Keresztury tanítási rendszerének is diadala volt.

Másnap vasárnap volt: a fejedelem gyermekeivel együtt vette fel az úrvacsorát. Örömmel és meglelégedéssel írt ez ünnepélyes napról és a vizsgáról Rákóczy pataki professorának, Tolnainak: «Bényeitől is érthet; minő a disputatiójuk vagy examenjek vala, nyomtatva is rövid nap kiküldjük». ¹ Meg is jelent nemsokára egyszerre két nyelven: magyarul «*Csecsemő keresztyén*» s latinul «*Christianus lactans*» cím alatt, az ifju Rákóczy Zsigmond terjedelmes bevezetésével. Azt a tételt állítá fel, hogy a bűn és gonoszság ellen a hit védi meg az embert, s a ki egész életét arra fordítja, hogy az isten titkos dolgainak bővebb ismeretére jusson, bölcsőbbé lesz Platonál. A hitet pedig tanulni kell — s épen ezért az iskolák veteményes kertjei a jóságos cselekedeteknek. Mily boldogok ők — ő és testvére — hogy oly szülőktől származtak, kik ezt felismerték s megoltalmazták attól, hogy gyengeségök miatt a gonoszságra ne hajoljanak. ²

Két hónap mulva, okt. 15-én, más nagyobb s ünnepélyesebb előadás követte ezt: Rákóczy György búcsú-szónoklata, melylyel hat társával együtt kivált az intézetből.

¹ Rákóczy 1637 aug. 17-iki levele. Lorántfy Zsuzsánna, 18. l. V. ö. BISTERFELD De Uno Deo (Lugduni Bat. 1639) előszavát.

Mindkét munka 1638-ban látott világot.

CSECSEMŐ KERESZTYEN

Mellyet

Az Tekintetes és Nagyságos Urak

AZ RAKOCZI { GYÓRGY
és
SIGMOND

Istennek segítségéből, az egész jelen valoknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul el mondottanak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában bizonságot tennének, melyet az Erdély Országának Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani, Kis asz-fzony havának 15 napján, az 1637 esztendőben, mely-re nézve ez Ő Nagyságok két Fia másod nap az Ur vacsorájához való járulással az Fejér-Vári templom-ban legh elsöben hiteket megh peccé-telték.

KERESZTURI PAL

Az Urak Ő Nagyságok Mestere által.

OS (*) SO

S

FEJÉR-VARAT

1638.

Alstädius, a fehérvári collegium igazgatója, kinek vezetése alatt állt az udvari iskola tanügyi része, e czélra alkalmi előadást írt: *Diadalmaskodó iskola* (schola triumphans), melyet párbeszédbe szedett színműnek lehet nevezni. De igen távol állt az olyan színművektől, melyeket catholicus iskolákban volt szokás előadni, melyek felvonásokra osztva rendes cselekménynyel bírtak s színpadon mutatattak be. A fejedelmi palota nagy elfogadó termében emelvénnyel tartatott meg az.

A nagy termet egészen megtöltötték a meghívott vendégek, kik a fejedelmi pár körül sorakoztak. Az előadók közül Lázár György, Debreczeni Zsigmond, Nyáry Miklós, Ország Mihály, Usz Gábor s Rákóczy Zsigmond mint versenyző felek voltak felállítva. Bizonyos forrongás volt köztük a miatt:

«quod a Musis Socius contendat in aulam»*

s annak adtak ők kifejezést. Ez egész versenygést Alstäd pattogó hexameterekben írta meg, melyekből a legtöbb Rákóczy Zsigmondnak jutott. A tanulók féltették társukat az udvar veszélyes légkörétől s tanácskoztak a teendők felett. De az ellenvetésekre kapott feleletek által megnyugtattva, arról tanakodtak, hogy bucsuzzanak el tőle.

A jelenet megváltozott. Ország Mihály, mint Mars követe, prózában írt szónoklattal kérte Rákóczy Györgyöt Pallastól, kit Rákóczy Zsigmond személyesített. Az ifjú herczeg Pallasnak öltözve trónon fogadta a követet s hasonló prózában felelt neki. Most Rákóczy György lépett be s saját maga által írt hosszabb szónoklattal vett búcsút az intézettől. Erre ismét körben álltak az előbbi személyek s velük együtt Perényi Gábor, Béli János, Nehéz György, hogy elmondják búcsú-szavaikat, hasonlólag

* Hogy a múzsáktól a társ az udvarba törekszik.

versekbe szedve. Ezek sorát Zsigmond egy hosszabb búcsú-zása nyitotta meg.

S most Lázár lépett elő: Pallas parancsolja, hogy hallgassátok meg az ő erkölcsi szabályait. Zsigmond maga 42 epigrammot mondott el utána, a többiek egyet-egyet. Végül egy összefüggő búcsúszó, melyből mindenki egy-egy sort szavalt el, a diadalmaskodó iskola búcsúja, mely Marsnak oly kitűnő ifjút adott, mint az ünnepély hőse. Ezzel az előadás véget ért.

Rákóczy kilépett az iskolából, hogy «a katonai élet terhére felvegye».¹ Külön udvart kapott, melynek élére atyja Bakos Gábort, régi bizalmas emberét állítá, s hogy a hadi élethez szoktassa olykor kiküldötte a végvárakba. Ez életbe lépés emlékére 1637 október 24-dikén egy Parainesist, utasítást írt számára melyet az ifju György latinra fordítva s latin előszóval ellátva 1638-ban kiadott.²

Számaára egészen új élet kezdődött. Ettől fogva, ha otthon volt, részt vett az udvari ebédeken is s az első próbát diadallal állotta ki: 1637 november 15-én. Az egész asztaltársaság közt atyjával csak ketten voltak, kik józanon maradtak.³ Később György úr e részben is sokat változott — eljött az idő, midőn mértékletlen boritala miatt panaszkodott atyja.

III.

Zsigmond herczeg mind a hittani vizsgán, mind az előadáson fényes sikert aratott. S főként az utóbbin, hol a

¹ BISTRFELD, ugyanott.

² Instructio stb. Albæ Juliæ, 1638. V. ö. Kassay István levelét Rákóczyhoz 1638 ápr. 16. Tört. Lapok, II. 1439. l.

³ A Rákóczyak Családi Levelezése, 56. l.

legnehezebb szerep, az előadásnak majdnem egy harmada jutott ki neki. Annyit legalább bizonyít ez, hogy tanárai szorgalmában, tehetségében bíztak. S nem is szűnt meg az udvari iskola György úrfi kilépésével, — tagjai száma megfogyott ugyan, de a bennmaradók a magasabb tanfolyam tárgyait hallgatták, azokat, melyeket a collegiumban a három külföldi tanár adott elő: a theológiát és bölcsészetet.¹

A férfit, ki a nevelés vezetésével volt megbízva, Herczeg Zsigmond, e változást nem sokáig élte túl. 1638 elején Zsigmond úrfival s Kassayval, a korlátnokkal, Kolosvárra ment. Január 26-dikán épen ebéd alatt hirtelen rosszul lett, eszméletlenül a földre esett s attól fogva nagy kinokat szenvedett. Többé magához nem tért. A fiatal Zsigmondot, kit e váratlan csapás mélyen lesújtott, Kassay nem bocsátá hozzá. Néhány óra múlva kiszenvedett.² A korlátnok rangjához illő temetésről gondoskodott, melyen a fejedelmet fiai képviselték.³ Helye az udvari iskolában betöltetlen maradt: legalább senkit sem találunk utódjául megnevezve.⁴

Valószínű, hogy a tanulás folytatása mellett is Zsigmond több időt töltvén az udvarban, közvetlenül atyja felügyelete alatt állt, ki olykor ha fürdőre tett kirándulást vagy vadászatokra ment, magával vitte őtet.⁵ S bár a tanítás továbbra is Keresztury kezén maradt, de Zsigmond érintkezése a három tanárral gyakoribbá lett. Különösen Bisterfelddel lépett bensőbb és szorosabb baráti viszonyba, mely egész haláláig tartott.

Épen ebben az időben történt, hogy a fejedelem nagyobb szigorral lépett fel a szombatosok naponként terjedő

¹ Pallas Dacica, 40. s köv. ll.

² Kassay jan. 26-iki levele. Történeti Lapok, II. 1391. l.

³ U. o. 1406. l.

⁴ SZALÁRDY senkit sem említ: pedig ő aligha meg nem nevezte volna.

⁵ Rákóczy család levelezése, 58. 60. lapokon

sectája ellen. Az unitarius vallás Erdélyben a törvényesen bevett vallások közé tartozott. A felekezetben már akkor, midőn vallásuk szabad gyakorlata törvénybe ígattatott, meg hasonlós volt — a törvény a mérsékeltbb árnyalat hitvallását fogadta el s erősítette meg 1579-ben. A felekezet másik része ettől fogva csak úgy lappanghatott, hogy magát nyilvánosan unitáriusnak vallotta. Ezek voltak a zsidózók, judaisánsok, kik csak az ó-szövetség könyveit ismerték el irányadóul, a szombatot ünnepelték s tagadták a Krisztus istenségét. Többször hoztak törvényt a felekezet ellen, de teljes szigorral soha sem hajtották végre. Egy e felekezethez tartozó férfiúnak ambíciója, ki trónkövetelőül lépett fel, s a szombatosok részvétele összeesküvésében, Rákóczyt szigorúbb eljárásra birták. Ehez járult, hogy az unitáriusok kolosvári főegyházában a magyar, szász és lengyel hívek meg hasonlítottak. Az országgyűlés egy nagy vegyes bizottságot küldött ki, mind a két ügy kapcsolatos tárgyalása végett. A bizottság 1638 nyarán Deésen ült össze — s ott az 1579-diki hitvallást jelenté ki irányadónak, mely az unitáriusokat a Krisztus istenségének vallására kötelezte, egyúttal pedig törvényesen eltiltá a zsidózók felekezetét.

Az egy istenség s általán a szentháromság kérdésének hittani szempontból vitatása tehát ismét napi rendre került. Már javában folytak a viták, de még nem értek véget, midőn 1638 január elején Bisterfeld, a fehérvári tanár, egy nagy latin polemicus munkával elkészült. Crellius János lengyel unitárius papnak az «egy atya Istenről» írott dolgozata ellen készítette azt. E munkának kinyomatásáról kívánt a fejedelem gondoskodni, de hogy hazánk határain túl is biztosítsa annak az elterjedését, külföldön kívánta sajtó alá adatni, s e célból Bisterfeldet kiküldé Hollandiába. Valóban pedig Bisterfeld politikai ágense is volt neki s minthogy a béke megszilárdítása Erdélyben külön-

IOH. HENR. BISTERFELDII, Natſoyii,
Philosophiæ in Illuſtri Schola Albenſi Profefs.

D E

V N O D E O,

P A T R E, F I L I O, A C

Spiritu Sancto,

MYSTERIVM PIETATIS,

Contra

IOHANNIS CRELLII, Franci,

D E

VNO DEO PATRE,

L I B R O S D V O S,

Breviter deſenſum.

LVGDVNI BATAVORVM,

Ex Officina Elſeviriana, A° clo 15 cxxxix.

ben is lehetővé tette, nem idegenkedett attól, hogy a harmincz éves háborúba elegyedjék. Bisterfeldnek titkos megbízatása volt Párisba a francia királyhoz menni s ott bevezetni az e célra szükséges alkudozásokat. A professor mindkét feladatát megoldotta: a francia király kihallgatáson fogadta őt, s még ez év őszén követet indított Rákóczyhoz; másfelől pedig terjedelmes latin könyvét «az egy istenről, atyáról, fiúról, szentlélekről, a kegyesség titka»¹ cím alatt Leydában, a nagy hírnű Elzevirnyomdában sajtó alá adta, mely ott 1639-ben igen diszes kiadásban megjelent. A könyvet a szerző ajánló levele előzi meg, Rákóczy Györgyhöz és Zsigmondhoz intézve, mely a lefolyt vizsgák fényes sikereiről, az ifjak tehetségéről, szorgalmáról s képzettségéről melegen emlékezik meg. De Bisterfeldet rokonszenve mégis melegebben vonzza Zsigmondhoz, Pallas méltó tanítványához — amazt «fortissimus»-nak, ezt «ingeniosissimus»-nak nevezi, ki testvérét nem sokára fogja követni a nyilvános pályára kilépésben. Az ő erényök volt az, mondja, mely őt ösztönözte, hogy munkáját nevékkel díszesítse.

A fejevári collegiumot s azzal együtt az udvari iskolát épen ebben az időben újabb csapás érte: igazgatója, Alstäd, 1638 nov. 8-dikán meghalt. Bisterfeldre is családi gyász volt ez — mert Alstäd leányát birta nőül. Rákóczy azonnal írt neki, hogy szerezzen helyette a külföldön új tanárt az iskola számára.² Úgy látszik sikertelen maradt fáradozása: Belgiomban professort nem kapott. 1639 tavaszán újra visszament Párisba, hogy a mult évben megkezdett alkudozásokat folytassa és a király által ismételve fogadtatott. Daczára ennek Franciaországból minden ered-

¹ Joh. Henr. Bisterfeldii Nassovii, Philosophiæ in illustri schola Albensi profess. De Uno Deo Patre filio ac Spiritu Sancto Mysterium Pietatis contra Johannis Crellii Franci De uno deo patre

libros duos breviter defensum. Lugduni Batavorum ex officina Elseviriana. Anno MDCXXXIX.

² Decz. 4-iki levele Párisban a külügyminist. ltárban.

mény nélkül tért vissza. Az ohajtott szövetséget nem köthette meg: az újabb nehézségekbe ütközött.¹ Késő ősszel érkezett vissza Erdélybe s november 7-én Megyesen jelentést tett a fejedelemnek.² Azonnal visszaült tanszékebe — s Zsigmonddal is gyakrabban érintkezett, mivel viszonya mind barátságosabbá, bensőbbé fejlődött. Habár az udvari iskolának tanára Keresztury maradt, de a tanulni vágyó ifju fel tudta használni Bisterfeld oktatásait.

Midőn Zsigmond 1640-ben élete 17-dik évének betöltéséhez közeledett, atyja elhatározta, hogy őt is maga mellé fogia venni. Aggodalom nélkül tehetette. Azt, mit a fehérvári iskolában tanulhatott, elsajátította. Latinul folyékonyan beszélt s correctül írt. Jártas volt a görög s zsidó nyelvekben. Volt némi gyakorlata a német s franczia nyelvekben is, mely utóbbit egy franczia fogoly tisztől tanulta. Elvégezte a hittani folyamot s a bölcsészetet — mely akkor sok mindent, mathesist, physicát magában foglalt. S mindezt akkép, hogy — mint akkor egy tudós embertől megkivánták — vitázni is képes legyen. Korát meghaladó ismeretekkel birt, mintha nem is lett volna fiatal ember. Az ifju kor apró hóbortjaiból, a játszi jó kedvből, pajkos vidámságból, mely oly jól illett volna életéhez, semmi sem volt meg benne. Első gyermekkori levelén, melyet 10 éves korában írt anyjának, még megvan az ifjuságnak egész naiv költészete: lemállott az lassanként róla. E helyett a tudás vágyát öntötték belé s ő mindig előre, arra nézett, mennyi sok hiányzik még nála, amit meg kell tanulni. Szerencséjére jó természete megmentette a tudákosság hibájától, — volt ugyan benne bizonyos hiuság, hogy azt a mit tud, mutogatni is szeretete, de tudásával nem élt vissza. S még nagyobb szerencséjére, elmélyedése az akkori theologia rettenetes szövevé-

¹ Jun. 28-iki, aug. 4-iki levél ugyanott.

² Okmánytár I. Rákóczy György szövetkezései történetéhez, 32. l.

nyeiben nem tette egyoldaluvá, s nem zárta el attól, hogy utóbb practicusabb dolgok iránt is ne ébredjen fel érdeklődése.

Bizonyynyal lehetett hiuság abban, mi őt a tudományos útra terelte. Mint másodszülött fiú csak alárendelt politikai szerepre számíthatott. Bár minden féltékenység, irigység nélkül tekintette bátyját mint atyja trónjának örökösét, számolt helyzetével s épen ezért azon a téren akart kitűnni, mely számára megmaradt. Az hite szerint csak egy volt, ha mint ember fogja az életben magát érvényesíteni. Hogy dedicatióit, oratióit mennyiben írta ő s mennyiben dolgozta fel a mások által kapott adatokat: nem tudjuk meghatározni. De bizonyos, hogy azok a gondolatok, amint leírta és elmondotta, teljesen az ő eszmevilágát fejezték ki. Az a példányszerű szeretet szülőihez, testvérehez átvonul egész életén. Az a megalázódás isten előtt szívében gyökerezett. Az a rendületlen és megtántoríthatatlan ragaszkodás hitéhez, s elítélése mindennek, mi ezen kívül van, vérvé vált. Felfogása a világi hiuságról, az emberek romlottságáról abból következett, mert korát tudatlannak, elmaradottnak festették előtte. Az erkölcsi egyensúly benne soha sem zavartatott meg: s ez bizonyynal annak volt következménye, hogy korán tanult meg gondolkodni, elmélkedni.

Úgy akarta atyja, hogy az ő távozása is az iskolából, mint korábban a Györgyé, ünnepélyes előadással történjék meg. Ez már rendszeres vizsga volt, melyben az udvari iskola összes megmaradt növendékei vettek részt. Az előadást Bisterfeld írta, «*Pallas Dacica*» cím alatt, s épen úgy, mint a *Diadalmaskodó iskola*, latin nyelven volt előadva — de ennél jóval hosszabb s ebben Zsigmond vitte a legnagyobb szerepet.

Az előadás május 7-ére volt kitűzve. Fejérvárt ápril 24-én országgyűlés nyílt meg, melyen a tanácsurak és ren-

dek teljes számmal megjelentek. A családi ünnep a tanácskozások folyama alatt tartatott meg. Épen e napokban érkezett a lengyel királytól s respublicától is követ, Najarovski Miklós Fejérvárra, oly célból, hogy a két ország közt szövetséget hozzon létre.¹ Ezen kívül magának az előadásnak napján Havasalföldről is jött egy követség Erdélybe — mind ezeket s kívülök még a püspököt s egy sereg papot meghívott Rákóczy az ünnepélyre.

A hallgatóság már mind egybegyűlt, midőn az előadás számára fentartott helyen az egyik növendék, Szöllősy János megjelent, hogy elmondja a prózában írt prologust. A csapást ecseteli, mely az iskolát küszöbön levő bezárása által érte, de mely diadallá változott az által, hogy Rákóczy Zsigmondot Mars követeli. Erre belépnek a tanulók: Ország Mihály, Debreczeni Zsigmond, Kovács György, Bethlen Mihály, Szénásy Péter. A növendékek egymással váltott párbeszéde, versenygése hexameterekben a hallgatókat nevezetes és fontos esemény bekövetkezésére készíti elő. Ezt Ország Mihály jelenti be: hogy a király kiadta parancsát, hogy az iskola küszöbét többé át ne lépje senki azután hogy

..... auricomus dum dat sua lumina
Hesperus.²

A hír egészen véve különböző hatást tett, mely a keregett hexameterek hosszú sorában van elmondva. Most fel lép a király, kit Padányi Gergely személyesített s kit Rákóczy Zsigmond elég hosszú, a tudományok becséről prózában írt értekezéssel üdvözölt. A király felel, buzdítva a jókat s ostorozva a megátalkodottakat. Ezután Szöllősy János, mint a tanár személyesítője, szól a növendékekhez, ösztönözve őket, hogy igyekezzenek méltókká lenni

¹ SZALÁRDY, 136. l. Erd. Országgy. Eml. x. k.

² Pallas Dacica, 14. l. «azután hogy aranyhaju Hesperus világát elárastá.»

a királyi kegyelemre. A növendékek üdvözlik a királyt s számot adnak tanulásukról.¹ Legterjedelmesebben szól Rákóczy Zsigmond, párbeszéd alakjában, a királylyal, ki nek kérdéseire felelve mondta el tanulmánya folyását. Következett a vizsga, melynek végeztével Rákóczytól kérdezte a király, hogy minő előhaladást tett a philosophiában? ki erre elmondá, hogy némi jártasságot szerzett a logicában, physicában, metaphysicában.² De hát, kérde a király, mi mindenek között fő: a hittudományban? Rákóczy bevallá, hogy a philosophia őt jobban érdekli a biblia olvasásánál, mi a király megrovását s a tanár mentegetését vonta maga után. Zsigmond erre kiment a teremből, hogy mulasztását helyrehozza. Miután a tanítványok beszámoltak tanulásukról, visszatért Zsigmond herczeg jelentve, hogy az új-testamentumot olvasta, s a bibliából több mint ötezer locust jegyzett meg. E nagy számú szentírásbeli hely csoportosított különböző tárgyak szerint: Isten, fiú, testvér, bölcsesség, király, úr, szolga, étel, ital, béke, szív, halál, ördög, álm, türelem stb. stb., melyek elolvastattak előtte s melyekre ő a fejezetek, versek számait elmondá. E rendkívül fárasztó munka meglepte a közönséget s a király is kijelenté meglelégedését.

Azután a tanítványok elmondák a bucsúszókat, köszönetüket s a király eltávozott. Erre Weér Ferencz üdvözölte a növendékeket egy kis rövid verssel s átadta a szót Rákóczy Zsigmondnak. A herczeg búcsúbeszéde egy óránál tovább tartott, valóságos értekezés volt a tudás fontosságáról. Erdély előkelőit s általán minden rendeit a műveltség ápolására intette, melegen ajánlá magát atyjának, ki mellé most az életbe lép, szívélyes búcsút vett mesterétől Kereszturytól, tanuló társaitól

Szavai végeztével egy gyermek elénekelt az iskola

¹ U. o. 35. s köv. 11.

² U. o. 40. 1.

hattyúdalát s következett a többi tanítványok búcsúzója. Azután Geleji Katona István, a püspök tartott magyar nyelven üdvözlő búcsúbeszédet s végül Bisterfeld János mondott buzdító, lelkesítő szónoklatot.

Ezzel a fejedelmi iskola évek hosszú sorára bezáratott: csak egyszer elevenítettett az még fel II. Rákóczy György által, fia, Ferencz számára.

Az ünnepély leírását *Pallas Dacica* czim alatt Bisterfeld kiadta.*

A fejedelem mint előbb fiának Györgynek, most Zsigmondnak is az iskolából kilépése alkalmával — 1640 jun. 20-án — atyai utasítást adott. Tetszett nekem, úgymond, hogy midőn az iskola fáradozásait az élet komolyabb nyugalomával cseréled fel, téged is, mint bátyádat, utasítással lássalak el, hogy e kettőt egy csomóba kötve, szemed előtt tartsd.

1. Az isteni gondviselés azért halmozott el minden javával, kegyelmével, hogy egyházát védjed, terjesszed. Soha az isten útjáról le ne térj. Csak ily módon szerzed meg az örök élet boldogságát.

2. A haza szolgálatában soha se légy tunya és késlekedő. Hazád védelmétől vissza ne riadj; rest, fősvény, idegen, kislelkű soha-se légy irányában. Véredet ne kiméld érte.

3. Szentül, mérsékelten, józanon élj s teljes erőddel a közjó előmozdításán igyekezzél. Életed pedig valamely ocsmány bűnnel be ne mocskold.

4. Minden sorsú és állású embert megbecsülj. Szolgáiddal úgy bánj, hogy azok megbecsüljenek, igyekezz őket lekötelezni, becsüld meg őket s tartsd rendben.

5. Kerüld a hálátlanságot, légy elismeréssel mások érdemei iránt.

6. A tunyaságot, mint a lélek ragályát, kerüld — a

* Megjelent Gyulafejevárt 1641- ben

PALLAS DACICA
 Quam
Illustrissimus Dominus
 DN. SIGISMUNDVS
 RAKOCI,

Celsissimi Transylvaniae Principis
 secundus Filius,

a. d. 7: Maji, anno M. DC. XL.

Præcinente Scholâ aulicâ, applaudenti-
 bus omnibus,

*In frequentissimâ Celsissimorum Transylvaniae
 Principum, incliti Regni, illustrissimi Legati Polonici,
 Procerum, omnis q̃ ordinis spectatorum ac
 auditorum*

CORONA

Præstuit, porroque præstabit.

ALBÆ-JULIÆ
Ex Typographia Suae Celsitudinis
 clb lbc x l.

szentírást naponként tanulmányozzad, mert illetlen volna a szép kezdet után tudatlanságba süllyedni.

7. Minket, szülőidet, szeress és tisztelj, s még távollétünkben is engedelmeskedj parancsainknak.

8. Egyetlen testvéredet szeresd: nehogy versengéstek megkeserítsen minket.

9. Mi anváddal életünk jobb felét eltöltöttük: azon légy, hogy azt, mi még napjainkból hátra van, meg ne keserítsd. Tiszteld istenedet, használj hazádnak s örömetek tedd állandóvá.

Zsigmond herczeg ez utasítást latinra fordította s rövid előszóval látta el. Atyja kiváló kegyének tekinti, hogy midőn az iskolából az életbe szelítá, utasítással látta el, — igyekszik is megtartani ezeket. Atyja életét választá példányképeül: ennek parancsai az Ariadne-fonal, mely őt az életen át kalauzolni fogja.*

IV.

Mikor Rákóczy Zsigmond a közpályára lépett, Magyarországon, főként a tizenhárom vármegyében a vallásfelekezetek közt élessé fejlődött a régi ellentét. Ezeknek tömör sorakozása egyszersmind a politikai pártoké is volt: a megtámadott protestánsok Erdélyhez szítottak, a támadó catholicusok a császár- király körül csoportosultak. Ezek a protestáns Erdélyt tekinték főakadálnak, hogy Magyarország a török iga alól nem szabadulhat fel s a viszonyok teljes átalakulását várták attól, ha a protestantismust megtörik. Ellenben a protestánsok úgy voltak meggyőződve, hogy a catholicismus diadala az absolu-

* Instructio stb. Albæ Juliæ 1640.

tismus diadalát jelentené s épen ezért a megtámadottak, amint szerét tehették, támadókká lettek.

Az 1606-iki bécsi béke megkötésekor Magyarország főurainak túlnyomó része protestans volt s épen ezért e béke az adott viszonyok szerint kiváló figyelmét a földesurak jogai megvédésére fordította. Egy pár tized alatt változtak a viszonyok — a földesurak tekintélyes része catholicussá lett, de szervezett egyházakkal bíró jobbágyaik megmaradtak a régi vallásban. Bethlen támadásait, legalább részben, ez ellentétes helyzet idézte elő; de az ő békéi mégis csak a bécsi béke alapjára voltak fektetve.

Hiszen Németországot is a valláskérdés foglalkoztatta ezen egész időszak alatt, de ott a catholicismus hívei az absolut kormányformát, a protestantismus hívei az alkotmányosságot még prægiansabban védelmezték mint nálunk, sőt ott a küzdelem iránya egészen a Habsburg dynastia megbuktatására fordult, mi nálunk nem történt. Ebből következett, hogy a külhatalmak, melyek ennek eléréseért avatkoztak a németországi ügyekbe, Erdély szövetségét keresték: s épen ezen években, midőn Zsigmond úrfi felső iskoláit tanulta, járta meg az ő kedvelt professora Bisterfeld Párist háromszor s jártak XIV. Lajos követei Erdélyben véd- és dacszövetség létrehozásán munkálva.

De épen ezekre az évekre esik az is, mikor a helyzet Magyarországon a catholicusok és protestansok közt legfeszültebbé lett. Magyarországon trónváltozás történt: II. Ferdinánd helyett III. Ferdinánd lett királylyá. Ő maga már meg volt koronázva — de óhajtá a koronát neje fejére is föltenni — a mi természetesen az országgyűlés beleegyezését föltételezte. Fel is használták a kedvező alkalmat a protestans rendek s mindenekelőtt sérelmeik orvoslását sürgették. Még ekkor is övék volt a többség az országgyűlésen s minden ellenállás dacára mint «Magyarország evangelicus rendei» külön tömörültek. Főként annak a

kérdésnek megoldását kívánták, hogy catholicus földesúr ne üldözhesse protestans jobbágyát. Rákóczyt, mint magyarországi földesurat, saját követei képviselték a gyűlésen s jelentéseikből látjuk, hogy ezeknek a dolgok menetére döntő befolyásuk volt.* Diadaluk — mert a királynak meg kellett ígérnie, hogy felavatási diplomájának, a bécsi békének s az 1608-iki koronázás utáni törvényeknek a szabad vallás-gyakorlatra vonatkozó pontjait meg fogja tartani s a sérelmeket orvosolni fogja — teljes volt, de nem javítá a helyzetet. Mert azon kibuvó ajtók, melyek e törvények kijátszását lehetővé tették, megmaradtak s a catholicus földesurak nem is késtek a törvények eme hiányait ezután is hasznukra fordítani. Ez pedig elegendő ürügy s jó alkalom volt Rákóczynak is a beavatkozásra. Ő tőle függött megszabni annak idejét — s nem is lehetett kétség abban, hogy közbe fog lépni, mihelyt a viszonyokat magára nézve kedvezőknek találandja.

Ő pedig még nem látta eljötnnek az időt: sem Bisterfeld párisi utjai, sem a nála megfordult követekkel folytatott alkudozások nem vezettek eredményre.

Hanem, mint rendesen szokott lenni, az irodalom előre vetette árnyékát a bekövetkezendő eseményeknek. Az utóbbi időkben némileg csendesedni kezdő polemiák megint hevesebbé lettek — s a mint a 37—8-iki országgyűlésen a pártok mérkőzése megtörtént, mindenik felekezet író papja élesen kezdte bírálni a másik felekezet hitvallását, hogy annál meggyőzőbben kitüntesse a maga világi pártvezére álláspontjának helyességét.

A világba kilépő Rákóczy Zsigmond erről a helyzetről, ezekről a viszonyokról már birhatott ugyan fogalommal, de eddig leginkább tanulmányaival elfoglalva, teljesen tájékozva még sem lehetett. Az év nagy részét a schola

* E követek jelentései a Protestans Egyh. s Iskolai Lapok 1885-iki folyamában.

aulicaban töltötte, s a szünnapok alatt, midőn utazgatott, távol volt attól a helytől, hol a készülő politikai eseményekről értesülhetett volna. Egy s másról még is értesült: oly nagy fontosságú események mentek végbe, hogy azok híre bizonynyal a scholába is elhatott: egy-egy diadalmas vagy vesztett csata híre lelkesedést vagy sajnálkozást ébresztett az ő körökben; egy-egy szenvedélyesebb hitvita, egy-egy polemicus hittani munka hogy ne érdekelte volna őt is?

Bizonynyal kiválóan érdekelte az az ebéd feletti disputatio, melyet anyja s ennek udvari papja Medgyesy Monostoron folytattak a nagyhirű Vásárhelyi Dániel jezsuita tanárral 1638 végén. Fényes udvari ebéd volt s az ott időző nyolczados törvényszék tagjain kívül több pap és professor is jelen volt. Különböző elvont hittani kérdések kerültek szóba: az angyalok mint Isten fia küldöttei, Esau megvevése, az elválasztás. Medgyesy és Vásárhelyi közt éles lett a vita, a fejedelemasszony is belemelegedett, úgy hogy még este is folytatták a vacsoránál. A fejedelemasszonyhoz némi észrevételeket küldött Vásárhelyi, melyeket Medgyesy széljegyzetekkel s a fejedelemasszony bibliai idézetekkel látott el. Erre a professor 1636 jan. 29. udvarias levéllel, s nem sokára egy másodikkal válaszolt.¹

Medgyesy most hozzáfogott a tanár tüzetes czáfolásához, de mielőtt terjedelmes munkája megjelent volna, a polemia folytatását nyerte s ismét ebéd alkalmával.

A fejedelem iskolából kilépő fiát nem mindjárt vette maga mellé, hanem úgy intézkedett, hogy ez előbb anyjával nagyobb körutat tegyen magyarországi és erdélyi jószágain. Örményesen jun 2-án találkozott anyjával, ki örömmel várta őt.² Innen Monostorra mentek, hol a fejedelem-

¹ Szent atyák öröme MEDGYESSYTŐL, Fejérvár, 1640. Ajánló levél s a levelek 69. és 97. ll. közölve.

² Rákóczyak levelezése 62. 1.

asszony Vásárhelyit ismét meghívta vacsorára. Asztal felett megint szóba került a mult alkalommal tárgyalt kérdések nagy része s a vita egész este 9 óráig tartott.¹ Másnap Deésre mentek, de július 15-én ismét Örményesen találkoztak anyjával — ennek egyik kedvencz tartózkodási helyén.² Nyár végén, Bornemisza és Kemény János kíséretében kimentek Magyarországra. Megérkezésök egész mozgalmat idézett elő: a mint Beregszászra érkeztek Beregmegye «becsületes főembereket» küldött «udvarol»ni hozzájuk, Zemplénmegye gyűlésileg rendelte el a tisztelkedést, Ungmegye részéről az alispán vezetett hozzájuk deputatiót. Egymást érték náluk, a merre csak mentek, a főurak látogatásai: mindenütt a ragaszkodás s szeretet nyilatkozataival halmozák el őket. Munkácson hosszabb ideig tartózkodtak, hol Zsigmondnak egy kis muló baja is történt.³ Ki-kirándultak maguk is s fogadtak látogatókat: s ezek közt volt Forgách Zsigmond. Tisztelkedni akart a fejedelemasszonynál s egyúttal egy könyvecskét adott át Rákóczy Zsigmondnak oly kéréssel, hogy azt Keresztury-nak küldje el. A «Kitett Cégér» volt ez, «mely alatt feltehetően akárki is, minémű poshadt és mérges tejet fejt Keresztury Pál Erdélyben egy cathechismusnak tömlőjébe némienemű Hajdelberga-táján nőtt és hizlalt tehénnek tölgyéből a nem rég született csecsemő keresztyénnek szoptatására».⁴ A munkát Hajnal Mátyás írta (egy keresztyén orvos-doktor álnév alatt) s éles polemiát tartalmazott épen azon munka ellen, mely a herczegek hittani vizsgáit foglalta magában — a Csecsemő Keresztyén ellen. «Az én vékony ítéletem szerint — írta Zsigmond latinul atyjának — nem méltó, hogy olvastassék s nem is valami finom és

¹ Zsigmond latin levele atyjához. U. ott 63. l.

² U. o. 64. l.

³ Úgyan ott. 78. l. Tört. Tár, 1885.

¹ füzet, Kemény és Bornemisza jelentései.

⁴ Pozsony. 1640-ben hagyta el a munka a sajtót.

termékeny észtől származott, de jobbnak találtam Nagyságodnak beküldeni.»¹

Munkácsról Leleszre mentek, hol egy ebéden a prépostnál Natisnyai Simándy István czimz. erdélyi püspök-nél voltak. Tekintélyes szép ember lehetett «jobban illenék neki a kard mint a casula» írta atyjának Zsigmond.² Onnan Patakra vették útjokat, a fejedelemasszony régi kedvencz lakába, hol valóban jól érezte magát. Alig hogy megérkeztek, Forgách, Barkóczy és Bocskay látogatást tettek a várban, hol fejedelmi fényvel és ünnepélylyel fogadták őket.³ Itt már atyja gazdag könyvtárából némely könyvek kikeresésével bizta meg s ezenkívül ezen utazásában fordította le atyja utasítását latinra. Amint az idő ősze hajolt, haza fordultak, okt. 12-én Gáván⁴ — s egy hét múlva már otthon voltak.

Ekkor lépett át Zsigmond tényleg az udvari szolgálatba — de a nélkül, hogy valamely udvari hivatalt elfoglalt volna. Az élet iskolája, leendő kiképeztetésének próba éve volt ez. Györgyöt is csak a most elmúlt nyáron nevezte ki atyja váradi kapitánynya: a mi tényleg egyértelmű volt a magyarországi részek helytartóságával s csak aug. 21-én igtatták be:⁵ tehát csaknem három évvel később, amint az iskolából kilépett. Azt akarta, hogy midőn e fontos hivatalt elfoglalja, annak meg is feleljen. Zsigmondra nézve is ezt akarta — s éppen ezért oldala mellett tartá. Az iskolai nevelés egyoldalúságait maga fogja leköszörlőlni róla, s foggyatkozásait kipótolni. Mellette, gyakorlatból, az emberekkel való érintkezés által tanulja meg azt, mit ott nem sajátíthat el: a világismeretet, az emberekkel való bánás titkát, szóval mindazt, mire az életben egy

¹ Rákóczyak levelezése, 80. l.

⁴ U. o. 88. l.

² U. o. 82. l. Nátafalussy Kornél Jászó monographiája.

⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. x. 299. l.

³ Rákóczyak Levelezése, 84. l.

13. ERKÉLY.

államférfinak és katonának szüksége van. Az akkori világban a nevelési rendszernek általánosan elfogadott befejezése volt ez. A ki nem akart pap vagy professor lenni, ezen az időn túl nem volt mit keresnie az iskolában. Így kerültek a főurak udvaraiba a nemesek fiai mint apródok. Rákóczynak igaza volt, hogy fiait maga mellé vette.

Legjobb iskola volt neki a szülői ház, s a fejedelmi cancellaria. Rákóczy ügynökei a szomszéd országokból, ahol csak szerét tehet-

ték, beküldték az Avisákat, Neue Zeitungokat, azokat a kis röpiratokat, melyek valamely fontosabb eseményt a mint megtörtént, lehetőleg hivatalos kutfőre támaszkodva leirtak — eredetiben vagy néha csak fordításban, beküldték azokat a gyűjteményeket, melyek ezen hirlapokat pótló röpíveket évnegyedes collectiókba foglalták össze. A külföldre küldött követek jelentései itt folytak össze, s

a külföldi követek fogadása mindig bizonyos ünnepélyességgel ment véghez. Ugyszólván egyszerre vonatott be az európai politika szövevényeibe — bár még csak mint szemlélő, de még is bő anyagot nyerve mint tanulni és elmélkedni szerető ifjú a gondolkodásra. A protestantismus ügye ez időtájban már hanyatlóban volt: de a ki a dolgok mélyébe tekintett, látta, hogy e hanyatlás nem rohamos s tartós sem lehet.

S e hanyatlás feletti diadalérzet visszatükröződött a polemicus irodalomban is, mely mindkét részről éles és metsző volt s bizonyos kedvteléssel fordult az érdes kifejezésekhez. Hajnal czáfolatára a «Csecsemő Keresztyén»-ről melyben a gúnyos és sértő kifejezések árját zuditá Keresztury fejére, ez «Felserdült keresztyén»-ével felelt.¹ Szerzőt, ki magát a munka címlapján orvos-doctornak nevezé, Aesopus agarához hasonlítá: «vak agg eb se irod, se szelenczéd s még is orvos-doctorrá tötted magadat?» pedig ugyancsak mondja, hogy nem akar «illetlen nyomdokába lépni» mert egy «méltóságos és értelmes elme elkészült szándékát megelőzte» s mert «erdélyi catholicus főúr ismerősei iránt tekintettel volt». Az a méltóságos elme, mely megelőzte szándékát, alighanem a Lorántfy Zsuzsánna volt, ki bibliai locusokból anthológiát adott ki: «Mózes és a próféták» czim alatt, mely Medgyesy munkájával, a «Szent atyák öröme»-vel² a monostori disputatio folytatását képezte. Már a «Szent atyák öröme»-be adott ez néhány lapnyi, a fejedelemasszony által czélzatosan összeállított s az örök életre vonatkozó locust³ s a Mózes és a Próféták, melyet hasonlólag Medgyesi adott ki, ennek szélesebb alapra fektetése volt.⁴

Kétségtelenül nagy diadal volt az a protestans papok-

¹ Várad, 1641.

² Megjelent Váradon 1641-ben.

³ Szent atyák öröme. 71—73. ll.

⁴ Októberben küldte szét a fejedelemasszony a példányokat. V. ö. Családi

Levelezés, 94. l.

nak, hogy a fejedelemnő, az ország első asszonya lépett velők sorompóba. Nevének varázsa, a köztisztelet, mely őt környezé, el fogja hallgattatni — úgy hívék — azokat, kik talán kedvet éreznének a támadásra. S mert az egész nem más volt mint a protestansok hitágazatainak szentirásbeli helyekkel támogatása: a czáfolást nem tarták lehetőnek. Maga Zsigmond is örült anyja diadalának s egyszer Monostoron létében fiatalos lelkesedésében kihívólag figyelmeztette Rajkyt, az ottani jezsuita professort, hogy most álljon elő czáfolatával. Rajky kitérőleg felelt: pénze sincs rá s különben is megfelelt Pázmány.'

De ha Rajky mint Erdélyben élő s inkább megtűrt, mint törvényes alapon élő jezsuita kitért egy ilyen polemia elől, mert az rá nézve könnyen végzetessé válhatott volna, egyáltalán nem tértek ki Magyarországon. Sem a nagyszombati tudós körnek, sem Esterházy nádor udvarának nem volt kedvencze a Rákóczy-család. Hogyan szalasztottak volna el egy ily jó alkalmat, hogy Kocsis Györgyön — így nevezték a fejedelmet — s a fejedelemasszonyon egy jó izűt ne nevéssenek? «Nova Transylvanica»² cím alatt igen éles és igen mocskos gúnyirat jelent meg a kék harisnyás fejedelem asszony ellen — melyre Keresztury Talio cím alatt hasonló éles és mocskos gúnyirattal felelt. De Rákóczy nem szerette a mocskolódást, félt, hogy nejenek kellemetlen perczeket fog okozni ez az egész piszkos dolog. Nagy gyorsan elkobozta Keresztury könyvét,

1 KAZY, II. 51. l. Mint erős kath színezetű író nem minden elfogultság nélkül szól, s aligha van igaza, hogy Zsigmondot egyenesen ezért küldte Monostorra. Lorántfy Zsuzsánnámban azon véleményemet fejeztem ki, hogy Kazy Rajkyt Vásárhelyivel tévesztette össze: de azóta más dolgoknál volt alkalmam meggyőződni, hogy Kazy jó forrásokat használt. Különben hogy Zsigmond szí-

vesen vett részt a hasonló természetű vitatkozásokban az is bizonyítja, hogy ott volt az unitáriusokkal 1641 jun. 10—14. tartott vitatkozáson a Szentháromságról, melyet Geleji és Bisterfeld folytattak Csanády Pállal. SZÉKELY S. Unit. Egyház Tört. 136. l. GELEJI Katona Titkok Titka előszava.

2 «Erdélyi ujdonságok.» E könyv is lappang még.

összevásárolta a Nova Transylvanica példányait s ez utóbbit még diplomaciai levelezés tárgyává is tette.¹

Valószínűleg más politikai természettel bíró ok is vezette.

Családja hatalmának, jövődjének, fénye emelésének megszilárdítására, biztosítására megtette a legnagyobb lépést. Azzal a biztossággal, melylyel minden fontosabb dolgot intézni szokta, azzal a komoly elhatározással, melylyel ily esetekben az akadályokat el tudta hárítani, készítette elő annak útját, hogy Györgyöt a váradi kapitányt, a portán fejedelemmé erősítsék s a rendek fejedelemmé válaszsák. Magának György úrfinak váradi kapitánysága is előkészítés volt erre: a határszéli villongások megfékezésével a portát s e fontos tartomány jó kormányzásával az országot kelle képességéről meggyőznie.

Oly régóta érlelt volt e terv, oly komolyan gondolt rá Rákóczy, annyira vérévé vált az, hogy akadályra nem is számított s legkevésbé épen a leendő fejedelem részéről jöhető akadályra. Hát lehet-e olyan együgyű ember, ki egy fényes jövődöt feláldozzon egy ábrándért? Lehetett bizony — maga György úrfi. A hatalmas Báthory-családnak egyetlen élő tagja volt még, egy leány — egy catholica leány, ki anyjával felváltva Lengyelországban és Somlyón lakott. Itt ismerkedett vele György és itt szerették meg egymást. Magában ez még nem lett volna baj: Zsófia fejedelmi sarj, dúsgazdag. De a valláskülönbség! S erről a boldogtalan szerelemről épen akkor kellett értesülnie, mikor az ő papjai a nagyszombati papokkal irgalmatlan «üstökvonásba» elegyedtek. «Inkább hogy sem kárt tegyen az isten tisztességének, veszítse el mindkét fiát, sőt ha száz volna is feláldozná azért» írta korlátnokának.² De mégis szerette volna megtartani őket, úgy hogy az «isten

¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. x. 62. l.

² Kassayhoz 1642 decz. 26-án.

tisztessége» is megmaradjon. S minthogy György a lányról nem akart lemondani, ő ahoz kötötte beleegyezését, hogy a lány térjen át. Magának Györgynek kellett ennek az útját egyengetni, ki végre is megnyerte az anya és leány beleegyezését. Nejét s kisebbik fiát Zsigmondot küldötte el az atya Somlyóra s ezek csakugyan rendbe hozták a dolgot.¹ Az áttérés a menyegző idejére lett megígérve — s erre az eljegyzést megtarták Somlyón a menyasszony lakásán.²

Így megnyugtatta az öreg Rákóczy megtette fiának Györgynek utódjává választása érdekében az első lépéseket — természetesen a portán. S a mint követei ott megnyerték a beleegyezést, 1642. febr. 16-ra Fejérvárra összehívta a rendeket. Itt sem talált nagy ellenzésre s mihelyt a választás megtörtént s a conditiók, melyekre az új fejedelem leteendi az esküt, meghozattak, ünnepélyes követéssel hívták meg Váradról, székhelyéről.

Az ifjú György márcz. 3-án érkezett Fejérvár alá, s a város előtti téren megállapodott. Az egész országgyűlés kiment elibe, s testvére Zsigmond is az udvari haddal. Az első üdvözlő szavakat ő intézte hozzá. Azután Kornis szónokolt az udvar nevében. A beigtatási ünnepély febr. 4-én volt, melyet disztrakoma követett a fejedelemnél a palota nagy termében. A következő napokon György tartott díszebédeket.³

Négy hónappal utóbb megjött a portáról a kapucsi basa a megerősítő jelvényekkel. Ezek átadása is fényes ünnepélyek közt szokott megtörténni. Musztafa aga volt e czélból kiküldve s az ő fényes kíséretéhez csatlakozott az erdélyi követtség is, mely a jelvények megszerzése végett küldetett ki. Julius 8-dikán érkeztek Fejérvár alá.

¹ Lorántfy Zsuzsánna 33. l.

² SZALÁRDY, 148. l. 1641 július 29-én mondja.

³ HALLER G. naplója 66—67. ll.

E nap reggelén a fejedelmi palota kihallgató-termében gyűltek össze a főurak, s az ifjú fejedelemmel élükön be mentek az öreg fejedelem üdvözlétére, és onnan templomba reggeli könyörgésre. A mint az ország dobját megütöttek, a nagy és fényes menet lóháton kivonult a Fejérvár előtti térre. A menet közepén volt György úr, közvetlenül előtte öccse és Kornis Zsigmond. A város előtti téren jöttek szembe a kapucsi basával, ki a hivatalos üdvözetek után a kardot, a zászlót s a botot átadta. A bevonulást a várba az ifjú fejedelem látogatása követte a kapucsi basánál, a tanács- és főurak kíséretében.

Másnap volt az ünnepély főrésze a fejedelmi palotában. A kapucsi basa kíséretével megjelenván, a fejedelem fogadta asztalánál állva. Jobbján két tanácsúr, balján az ifjú fejedelem s mögötte Zsigmond állottak. A kapucsi basa megcsókolta a fejedelem kezét és köntösét, s átadta neki az athnamékat és a két kaftánt. Aztán kezet fogott az ifjú fejedelemmel, annak is két kaftánt adott, s fejébe tette a császár által küldött skófiomos süveget. Erre a főurakat kaftányozta meg: elsőnek Kornist, másodiknak Rákóczy Zsigmondot. Most mindenki eltávozott: csak a két fejedelem, a kapucsi basa, Zsigmond s a török tolmács maradtak benn. Következett az ebéd, melyen Zsigmond Kornis az ország generalisa mellett ült, jeléül annak, hogy rangban utána ő következik.*

Már csak az volt hátra, hogy a menyegző is oly simán folyjon le, mint a választás és megerősítés. De itt, a kézfogó alkalmával adott ígéret daczára is sok leküzdeni való volt, s talán annak is lehetett befolyása, hogy a Nova Transylvania és Talio mocskos polemijája éppen ebben az időben merült fel. Az idő alkalmasan volt megválasztva, hogy ezeknek a családi ünnepélyeknek örömét megmérgezzék

* Lásd Rajzok és Tanulmányok, I. 235 s köv. II. s az ott idézett forrásokat.

s árnyékot vessenek a következőre is. Csakugyan Zsófia áttérése mind tovább haladt s ezzel haladt a menyegző is. Összel kiment a fejedelemsasszony fiához Váradra s Zsigmondtól komolyan megizente atyja neki, hogy az asszonyok makacsságával szemben mihez tartsa ő magát.¹

Sok és nehéz küzdelem várt a szülőkre a nász előtt, mely 1643. február 3-ára volt kitűzve, s mely csak megszakította, de nem fejezte be a küzdelmet. A nász mindamellettt háborítatlanul s oly fényvel folyt le, mely az ifjú pár rangjához illett. Zsigmondnak is jutott abban szerep: ott volt azok közt, kik febr. 2-án a menyasszonyt fogadták. Nyusztal bélelt vörös sima bársony dolmány volt rajta,² oldalán szép varrott tegez, melyben ébenfa nyilak voltak, süvegében kócsag és fehér darutoll; barna pej lovon ült, melynek farához darutoll-köteg volt illesztve. Menyegző napján a szertartások végeztével a fejedelemtől az elfogadás alkalmával az ifjú Zsigmond a lengyel király követe mellett állott, s a nagy ebédnél a dísz asztalnál az oláh vajda követe mellett foglalt helyet. Az ebédet udvari bál követte: a menyasszony tánczát Wesselényi, Forgách s két erdélyi főúr járták vele: mikor «két ugróját eljárták, hat szövétnekes ifjú legény állott utánok az tánczosoknak, Rákóczy Zsigmond uram kezén fogván a menyasszonyt, az harmadik ugróját hogy vonták, csak kivitte az menyasszonyt, előtte az szövétnekek, utána négy főasszony, mikor vitték, tizenkettőt lőttek az öreg ágyuból». Ez volt a jeladás a bál oszlására. Még másnap és harmadnap is tartottak a lakodalmi ünnepélyek, esténként színműelőadás, tűzjáték és ezek közt Mucius Scævola története, — s azok végeztével a fejedelem és két fia egy-egy szép paripával ajándékozták meg Wesselényi Ferenczet s a királyi küldött-

¹ Rákóczy 1642 szept. 5-diki levele
Lorántfy Zs.-hoz. 53. l.

² A kelmét Velenczéből hozatta atyja
Történelmi Tár 1881. 181. l.

ség többi tagjait.¹ De az új asszonynak áttérése még is csak hetek múlva következett be.

A szép, daliás ifjú Zsigmond herczeg, tele életkedvvel és ambícióval, bizonynyal jó benyomást tett e vígasságokon a sok külföldi vendégre. Úgy látszik, tudatával is birt ennek. Föllépésében megvolt a biztosság érzete: de volt abban némi kérkedni vágyás is. Állása a nagy világba, ismeretei a tudósok közé utalták, s tetszett magának, hogy a világiak közt tudósnak mutassa magát. Megbocsátható hiúság egy olyan embernél, ki valóban alapos előkészületekkel birt: alaposabbakkal mint akárhányan kortársai közül — de érthető is. Ő az életet még csak egy oldaláról ismerte, hanem ez az egy oldal mindig neki hízelt.

A nászünnepek után néhány héttel országgyűlés tartott, melyen Zsigmond herczeg már mint főrend szerepelt. A Rákóczy által épített országházat ekkor szentelték föl: a gyűlések ettől fogva ebben tartattak. E gyűlésre a császártól követ is jött oly megbizással, hogy eszközöljön az országgyűléstől engedélyt, hogy németországi háborújára Erdélyben hadakat toborozhasson. Természetes, hogy Örsi ezt az engedélyt nem kapta meg, hanem annál szívélyesebben bántak vele. Az öreg fejedelem és fiai külön lakomákat adtak tiszteletére. Különösen vígan volt Zsigmond herczegnél,² ki drágakövekkel ékesített lovat küldött érte s az asztalnál a főhelyre ültette, maga mellé, bizalmasan beszélgetett vele s szóközben felhozta, hogy a zsidó szövegű könyvet németre fordítva tudja olvasni. Hozatott is egyet s producálta is magát.

Kassai, a korlátnok, ezt a hivalkodást izetlennek találta s hogy véget vessen a dolognak, oda szólt a herczegnek:

¹ Wesselényi követének jelentése. Erdélyi Országgy. Eml. x. 357 s. köv. II. KRAUSS, I. 138. l.

² Május 13-kán Örsi jelentése. Erd. Országgy. Eml. x. 390.

jobb volna, ha nagyságod erdélyi lakos létére, a törököt tanulná meg. Zsigmond tette magát, mintha nem értette volna s egyre olvasta a zsidót németül. Kassai ismét elmondta a mit az elébb mondott, s Örsi, hogy a herczeget kimentse zavarából, nyomon rá mondá: ez már igazán megérdemli, hogy igyunk rája. Meg is kezdődött erre a hatalmas ivás, úgy, hogy mikor az öreg fejedelem Zsigmondért küldött, ez nem volt képes hozzá menni. Másnap aztán mentegette magát a fejedelemnél, de panaszolkodott is Kassaira, élcelődéseért. Atyja pedig jól kinevette: «úgy kell neked együgyű gyermek,» mondá neki.¹

Rákóczy most eljöttnek látta az időt, hogy Zsigmond fia is kilépjen az életbe. A váradi kapitányság s az országos generálisság után legfontosabb s legtekintélyesebb állás volt a székely generálisság: ezt szánta ő Zsigmondnak. A kinevezés az ő jogában állott s egyszerűen ki is nevezhette volna. De óhajtotta, hogy az iniciatívát az ország tegye meg, s bizalmas emberei rá is vették erre az országot, mely három nagy tekintélyű főurat, Kornis Zsigmondot, Kassai Istvánt s Kemény Jánost küldötte a fejedelemhez, hogy előtte az ország óhajtasát fejezzék ki. Rákóczy meg is ígerte kívánságuk teljesítését.²

A herczeg beigtatása a székely generálisságba novemberben ment végbe. Ezzel össze volt kapcsolva a háromszéki és udvarhelyszéki főkapitányság. A fejedelem biztosai ez ünnepélyre Kornis Zsigmond, Haller István, Kemény János voltak. Az ünnepélyességek Udvarhelyt vették kezdetüket, hova az egész székelységről számosan jöttek el, kik a herczeg és biztosok fogadására a város előtti téren gyűltek össze. Szónoklattal üdvözölték az új főgeneralist s

¹ Örsi jelentése u. o. 391. l.

² HALLER naplója, 86. l. «Becsülettel való beküldésére néhány párduczbőr s tigrisbőr s egyéb is kívántatnék:» meg-

hagyja a portai kaphájának, hogy vásároljon. Török-magy.-kori Államokmántár. III. 208. l.

ó is «illendő választ tött.» Azután a biztosok szólottak a fejedelem nevében, mire mindenik szék küldöttének átadták a fejedelem nyílt parancsát, mely az egész székelységnek szólt, s aztán az egyes székek küldötteinek az ezeknek szóló leveleket. Nyomon rá elmondták küldetésük célját az összegyülekezett népnek s az új generalisnak átadták egymásután a zászlót, a botot s a szablyát, mindeknél külön kiemelve jelentőségét. Végül a fejedelem utasítását kézbesíték a herczegnek, ki erre letette az esküt.

Az ünnepély ekkép a mezőn véget érven, a főgenerális s a biztosok lóra ültek és az egész seregtől kísérve nagy pompával bevonultak Udvarhelyre. Mindenekelőtt a templomba mentek, hol a pap rövid alkalmi szónoklatot tartott, s innen kijöven, lóháton fölvonultak a várba, hol a szokásos lakoma következett. Az udvarhelyi beigtatást Léczfalván a háromszéki követte hasonló ünnepélyek közt.¹ S hogy az önálló élethez, külön udvartartáshoz módja is legyen, három a fiscusra szállt uradalmat inscribált Zsigmondnak: a görgényit, mely Kovasóczy István magvaszakadtán, Gyalut és Monostort, melyek Zólyomy nótáján szálltak erre az összes királyi jogokkal s intézkedett, hogy e jószágokba a szokott módon beigtattassék.²

Mind a mellett sok időt töltött otthon szüleinél, a kik őt «hogy igen kedvekereső, józan életű, tudós, istenfélő, s ifjú idejére nézve értelmes és a külső keresztyén országokban is szép virtusaiért híres néves volna gyakrabban magok mellett tartják vala»: mondja Szalárdy a családot igen jól ismerő, hanem azért épen nem elfogult történetíró. De a szülői szeretet ezt még nem magyarázza meg egészen. György úr ekkor már nagy dolgokon törte fejét. Kisebbik fiának nem eszére, hanem nyelvismereteire s tollára, nem tanácsaira, hanem megbízhatóságára volt

¹ Erdélyi Országgy. Emlékek. XII. 409. l. a biztosok jelentése.

² SZALÁRDY, 137. l.

szüksége. Az öreg Kornis, Kassai, Kemény s főként ez, mind-mind be voltak fogva, alkalmazva mindenik a maga helyén. Olyanra volt szüksége, ki állandóbban mellette legyen, úgy mint egy megbízható titkár. S az volt neki Zsigmond az egymást felváltó ünnepélyek zajában, melyek közelgő támadásának előkészületeit takarák.

V.

Bisterfeld utolsó párisi útjából reményekkel telve jött haza. Közel látta ura beavatkozásának idejét a harmincz éves háborúba: de a szövetség megkötése mindig haladt. Nem titkolta e miatti megütközését: «a mi uraink — írta D'Avaugournak, a lengyelországi francia követnek — nem oly együgyűek, hogy észre ne vegyék, ha meg akarják őket játszództatni.»¹ Weimari Bernhard, ez idők egyik legrokonszenvesebb alakjának váratlan halála, s a csatatérnek Csehországból Németország távolabbi részére áthelyezése a háborúnak váratlan fordulatot adtak; minthogy a harctér messze volt a Dunától, Rákóczy esetleges támadása nem birt többé értékkel a szövetkezettek előtt.

Ezekre még rosszabb napok következtek. Nemsokára meghalt Baner, a svéd tábornok,² Guebriant, a francia tábornok pedig nem volt fővezérnek való ember, s csapataival a csatatért el is hagyta. Ekkor a svéd korona egy öreg beteg embert nevezett ki fővezérré: Torstensont. Ez sem tudott félévig a táborba menni, kezét-lábát sem bírta megmozdítani s nyugágyon hordoztatta magát körül a katonák közt. Hanem ez a beteg ember megmutatta, hogy a Gusztáv Adolf iskolájából való: csodát mivel azzal a meghasonlott, csüggedt sereggel, melyet átvett, s mely ed-

¹ Fejérvár. 1640. júl. 6. A párisi államlevéltárban.

² 1641. május 20.

dig csak hátrálni tudott. Ezzel úgy a hogy volt, mint támadó lépett fel: 1642 márcziusban atkelt az Elbán, július 5-én már beveszi Olmützöt s Wrangelt Bécsig csatároztatja. Ő már felismerte Rákóczy szövetségének horderejét s még ez év nyarán két ezredesét hozzá küldi az alkudozás megkezdésére.

Rákóczynak volt is kedve hozzá: de miután a szövetségesek — svédek és francziák — négy évig sem tettek

14. TORSTENSON SVÉD TÁBORNAGY ALÁÍRÁSA.

egyebet, mint orránál fogva hurczolták, kétszer meggondolta a dolgot, mielőtt elhatározta volna magát az actióba lépésre. Ő nem volt, mint Bethlen, a gyors elhatározások embere, s nem birt, mint ez, hadvezéri tehetséggel. S annyival inkább félt a felelősség súlyától, mert országa igen ellentétes elemek vegyülete volt. Az udvar és tanács a különböző pártok arányának megfelelőleg volt összeválasztva. A catholicus Kornis osztrákpárti, az unitárius udvarmester Szentpáli törökpárti volt, Kassay, a korlátnok, vén beteges ember, a nyugalmat szerette, Geleji, az orthodox püspök, félt minden újítástól vallásban, politikában. Csak Bisterfeld csüngött egész lélekkel a svéd szövetség eszmé-

jén s attól fogva, hogy az első svéd követ, Nolde az udvarban megjelent, az írni valókat ő és olykor Zsigmond herczeg végezték, míg a tárgyalásokban Kemény a főkomornnyik is részt vett. Érdekes volt a küzdelem, a harcz a pártok közt úgy a mint egyik követ a másikat váltotta fel, amint érlelődött a kérdés s a császár megtámadásának eshetősége mind jobban-jobban közeledett a megvalósuláshoz. Ilyen körülmények közt oly apróságokon, melyeket a nyugton maradás emberei a megvalósulás elhalasztására ügyesen fel tudtak használni, Bethlen Gábor túltette magát, de mindannyiszor meg is adta az árát. Rákóczy okult ezeken; neki biztos talaj kellett: olyan szövetség-levél, melyet a francia király is, Krisztina svéd királyné és koronatanácsa is aláírtak. De Stockholmtól Páris messze volt s minő nehéz az útazás ez országokba ellenséges földeken keresztül! Végre Rákóczy rászánta magát, hogy addig is, míg ez megtörténék, egyelőre a svéd korona ratificálásával beéri.

Hanem ennek megszerzésébe is rengeteg idő telt el: visszahozhatatlan drága idő, mialatt Torstenson Alsó-Lausitzból Csehországba Prágáig hatolt, azután Morvaországba ment s néhány várat ott hatalmába kerítvén, Brünnig nyomult, honnan egész váratlanul vissza fordúlt. Ha, mint tervében volt, ezzel egy időben Rákóczy is megkezdi az operatiót s a két sereg egyesül, a császáriak nehezen tudták volna meggátolni, hogy e had Bécs ostromára ne törjön. Rákóczy éppen akkor írta alá Torstenson felhatalmazottjával, Rebenstockkal a szövetség-levelet — 1643 okt. végén — midőn a svéd tábornok, természetesen nagy titokban, már útban volt Holstein megtámadására.

A mint Rákóczy aláírta ez okiratot s a portán is megkapta a támadási engedélyt, gyorsan hozzá látott sergei felültetéséhez. Gyula-Fejérvárra 1644 január 3-ára egyetemes országgyűlést hirdetett, melyre Váradról behívta fiát Györgyöt is. Jan. 5-én érkezett ez meg s fogadására Zsig-

mond herczeg a rendekkel elibe ment. Másnap beküldötte a fejedelem a rendek közé propositióit, melyekben a gyűlés tulajdonképeni céljáról, a császár megtámadásáról szó sem volt. Ez nap Zsigmond herczeg vendégelte meg a rendeket.¹ Az országgyűlésen a nyilvános tárgyalások mellett folyt a mustra, hadfölkelés s táborba szállás elrendelése. Ezek szükségességét könnyű volt a fejedelemnek indokolni: felmutatta a császár két körlevelét, melyek közül az egyik az ő megtámadását rendeli el, a másik pedig utasítja a királyi szolgálatban levő erdélyieket, hogy a fejedelemtől búcsúzzanak el. Így a hadviselés önvédelem volt s határozatba is ment, hogy a sergek febr. 1-ig táborba szálljanak.

Ugy intézkedett, hogy neje és fia György — ez utóbbi mint kormányzó — Fejérvárt maradjanak. György úrfinak ez nem volt inyére. Szenvedélylyel csüngött a hadi életen, mint katona szeretett volna babérokat aratni, s most ott-hon kelle maradnia, fényes állásban ugyan, de mégis ott-hon. Az sem vigasztalta, hogy fiatal szeretett nejével marad: s mi jobban elkedvetleníté az volt, hogy öccse Zsigmond a sereggel fog menni. De mit tehetett atyja határozott akaratával szemben? Bele kellett sorsába nyugodni. Hanem keserű megnyugvás volt ez: akárhányszor kitört belőle a boszankodás.

Zsigmond herczegnek pedig e hadjáratban valóban előkelő állást szánt atyja:² egyik hadtesnek parancsnokává nevezte ki. Február 2-án Fejérvárt virradatkor megverték az ország dobját — ez volt a jeladás — mire az udvari had a templom előtti téren, a mezei had pedig Szent-György kapuja előtt foglalt állást. A fejedelem a mint kijött a palotából, fiaival templomba ment, isteni tisztelet végeztével pedig felült lovára s jelt adott az indulásra. A szél magasan lengeté a zászlókat és a kopják lobogóit³ a mint

¹ HALLER naplója 90. l.

² Török-m. Államokmt. III. k. 252. l.

³ SZALÁRDY, 148. l.

elindult Kolosvárra, hol a magyar és székely hadak s a tüzér csapat fel voltak állítva. György a kormányzó egész Kraszna-Horvátig kísérte a táborot, honnan nagy szomorúsággal tért vissza székhelyére.¹ A részek hadai Piskoltnál táboroztak, s várták a fejedelem megérkezését, mely megtörténvén, az összeverődött sereg, ellenséges területre érve, három csapatra osztva kezdett operálni: maga a fejedelem Székelyhíd felé vette útját, fiát Zsigmondot, a székelyek generálisát, Nagy-Károly alá indítá s Kemény Jánost Szatmár ostromára küldé. Minden előre el volt készítve: a hajduság, a szatmári és szabolcsi magyarság várta jövetelét s még csak a várak és városok voltak e helyeken meghódítandók. Ezek egymásután vagy feltárták kapuikat vagy némi ellenállás után hódoltak meg. Csupán Nagy-Károlyban kezdte Károlyi Ádám Zsigmond herczeggel szemben «magát keményen viselni,» de az ágyuknak csak «látásával is megelégedvén»² meghódolt.

Az erdélyi hadak fővezére Kornis Zsigmond volt, catholicus főúr ugyan, de Rákóczynak híve, s bár nem szívesen egyezett a háborúba, amint a koczka el volt vetve, utógondolat nélkül követte fejedelmét. De a meghódolt megyék hadaival már új elem vegyült táborába, s ekkor Rákóczy maga vette át a főparancsnokságot, mint hajdan Bethlen. Az első cél Kassa meghódítása volt: míg a már megnyert felső-magyarországi hadak csatlakozási helyéül Patak volt kiszemelve, hova febr. 19-én³ a csekély kivétellel egyesült had «szép pompával» bevonult. Kassával már voltak a fejedelemnek előzetes alkudozásai: most is, mint Bethlen alatt, úgy kellett a dolgot intézni, hogy a város kényszerítse a felső-magyarországi generálist az elvonulásra. Kornis Zsigmondot, az erdélyi hadak generálisát rendelte e város alá. Febr. 20-án kiadta az edictum militaret

¹ HALLER naplója. 90. l.

BÁNFFY György naplója. 120. l.

² Rákóczy-család levelei, 120. l.

a hadi parancsot,¹ s másnap elindíta egy dandárt Kornissal s fiával Zsigmonddal,² kinek Patakon első gondja volt a vár épületeit megjárni.³

Ezeknek tulajdonkép csak az volt a feladatuk, hogy megindítsák a tárgyalásokat Kassával és a generalissal. A városban megvolt a jó akarat a meghódolásra, de nem a főparancsnokban Forgách Ádámban, ki febr. 25-én kijött Zsigmond herczeg táborába bizalmas értekezésre.⁴ Végre is magának a fejedelemnek kellett a fősereggel a város alá jönni, s egész hatalmával föllépni, de azért egy hétig tartott, míg az alkudozásnak eredménye lett.⁵ E tárgyalásokban Zsigmond sok jó szolgálatot tett atyjának s ez megelégedéssel írta nejeének: «Rákóczy Zsigmond, nem azért írom, hogy fiam, de bizonynyal higgyed édesem, oly becsülettel, keménységgel, megért elmével viseli magát minden rendekhez, hogy mi ő tőle most többet nem kívánhatunk. Jó egészséggel bír, ugyan meg kezdett telni, igazat írok, ugyan használ neki a munka.»⁶ Ez a munka és ezek a jó szolgálatok, a Kassával összeköttetésben álló felső-magyarországi városok Eperjes, Bártfa, Lőcse, Szeben megnyerésére voltak irányozva, melyekkel a tárgyalásokat Zsigmond herczeg folytatta,⁷ s melyek hódolatukat márcz. 5-én Nagy-Idán be is jelentették.

A fejedelem ápril 12-én tartá bevonulását Kassára, s miután ezzel az északkeleti részek sorsa el volt döntve, a bányavárosok elfoglalására küldött hadat. Ezek birtokukba vétele nagy fontosságú volt a bányákért s még inkább azért, mert a nyugoti Magyarország ellen intézendő támadásnak basisát képezték. A hadfolytatásnak komolyabb és nehezebb

¹ Magyar Tudom. Értekező, II. 454. l.

² HALLER naplója, 91. l.

³ Február 20. levele, Családi Levelek. 121. l.

⁴ HALLER, 91. l. Történelmi Tár 1880. 21. 22. II.

⁵ BÁNFFY naplója, 121. l.

⁶ Családi Levelek, 130. l. márczius 8-iki lev.

⁷ Serédy és Röthy által. Rákóczy febr. 27., 29. és márcz. 1-jei levele Zsigmondhoz. Orsz. Lt. újabb lymbus.

része most következett. A mit Rákóczy támadása egyik alapjául vett, a Torstensonnal való egyesülés: attól most messzebb volt mint valaha. Torstenson ekkor már Holsteinban harczolt a dánokkal. Csak nagy ritkán s kerülő utakon vehetett hírt róla, míg másfelől Esterházy nádor gondoskodott arról, hogy minnél rosszabb hírekkel ijesztgethesse: Gallas jön tízezer emberrel, izenteté neki. De ilyen mesékkel nem tudta megrémíteni. Majd bizony, írta György úr Zsigmondnak, Gallas tízezer embert nélkülözhet: akkor őt se marad neki. Hanem ha nem is jött Gallas, a dologban volt annyi, hogy Göcz és Puchaim serege Morvaországból Magyarországra rendeltetett s ez a had márcz. elején Nagy-Szombat alá érkezett.

A végekre Bakos Gábort, Liptóba Kapronczait, a bányavárosok ellen Bornemisza Pált küldé Rákóczy. Legkétebb volt ezek közül a végek dolga, hol Fülek, a hatalmas s jól védett végvár nagy erőnek is képes volt ellentállani. Ennek meghódoltatására küldte tehát ereje nagy részét. Fiát Rákóczy Zsigmondot és Kornist márczius végén Pelsőczről ez ellen indítá* s ide rendelte Keményt is Szathmár bevétele után. De Wesselényi, a várkapitány kemény ellenállásra készült. Fülek alatt hosszú ostromra lehetett számítani: s azalatt a többi hadak folytatták a behódoltatásokat. Zsigmond herczeg ápr. 10-éről Nyitráról írhatá már anyjának, hogy Bornemisza megszállta a bányavárosokat s Füleken kívül minden végvár már is vagy behódolt vagy közel áll hozzá. Csakhogy — írta — Rebenstocknak, a táborral együttmenő svéd követnek és ezredesnek az nem tetszik, «hogyan olyan könnyen hajolnak,» — mert «ebből a vitézlő rendnek még semmi nyeresége sem lőtt».

De hát — eljött az idő is, mikor a dolgok nem mentek oly könnyen.

* Márczius 28-iki levele. Családi Levelezés, 136. l.

A hadak szétforgácsolása jó szolgálatot tett addig, míg csekélyebb erővel állottak szemben és oly helyeken, melyek titokban a fejedelemhez szítottak. De a mint az Ausztriával szomszédos megyékbe értek, s a mint a német had bejött az országba, már komolyabb ellenállással kellett számolni. Ápr. 9-én Faragó egész dandára tönkretétetett, egy más csapat Szentkeresztnél, egy harmadik Lévánál veretett meg: s most már Zsigmond herczeg, Kemény, Bornemisza, Bakos egyesítették hadaikat, hogy — megpróbálják, mi a retirada. «A retirada magyarul lassú futás: ahoz kedvünk bizony nem igen vala, de már így lőn:»¹ Palánknál t. i. hol maga Zsigmond is jelen volt,² csatát vesztek s nem tudták meggátolni, hogy az ellenség át ne jöjjön az Ipolyon. Sürgették a fejedelmet, hogy hatalmazza fel Rákóczy Zsigmondot hogy a vezérekkel egyetértve, a körülményekhez képest cselekedhessen — s visszavonultak a Hernádon. A táborozás némileg megviselte Zsigmondot, különösen az utolsó napok fáradalmai s atyja őt újra maga mellé vette.³

A mily gyorsan haladtak Rákóczy hadai tavasszal Felső-Magyarországon, oly sietséggel nyomult most előre Esterházy. Mindakettő külső segítséget várt, az egyik a császártól, a másik a svédőt — s mind a kettő csalódott. S hogy a várakozás alatt kihúzzák az időt, békealkudozásokhoz kezdtek, de a nélkül, hogy fegyverszünetet kötöttek volna. Azonban a komoly összeütközést is kerülték s inkább csak menésekkel, színleges támadásokkal fárasztották egymást. Kímélték a magyar vért s nem akartak sokat kockáztatni. Végre megtette Rákóczy az előkészületeket, hogy támadólag léphessen fel⁴ s jun. 1-én Kemény alatt átküldé

¹ Kemény máj. 6. levele. Történelmi Tár, 1880. 33. 1.

² Családi Lev. 148. 152. 1.

³ Máj. 22. Palánk; máj. 29. Salamon, Családi Lev. 158. 164. 11.

⁴ Zsigmond máj. 29. levele. Családi Lev. 164. 1.

hadait a Tiszán. Rövid nap szép eredményeket tudott ez felmutatni; a nem rég elvesztett várak közül egyik a másik után esett el s a magyar had nyílt téren is megállta helyét: «az szegény magyar puskája is szinte oly közel vitetik most a német vasas oroszlánnak vitéz oldalához, mint az magyaréhoz az övék».¹ Ezeknek a német hadaknak pedig már meg voltak napjaik számlálva Magyarországon: a németországi csatatérekben szenvedett veszteségek következtében kirendeltettek az országból Sleziába. «Hatalmas nagy búsulással mentek el» gúnyolódik Rákóczy s eltávozásukra egy új nótát csináltak, »kit melancholia nótának hinak».² Zsigmond szeretett volna részt venni e csatározásokban.³ «Ha urunknak ő nagyságának — írja anyjának egész resignatióval — az lett volna az parancsolatja, hogy én mentem volna el a hadakkal, ott is örömet szolgáltam volna nagyságtoknak; igen is akartam volna, noha tudom, ezután is léssen arra való alkalmatosság, csak a jó alkalmatosságot mi ne hagyjuk el».⁴ De atyja a főhadiszálláson tartá. Bár dicséretet hallá, hogy «az úristen ifjú állapotához képest elég bátorsággal áldotta meg» nem teljesíté kívánságát. «Nem fog megfogyatkozni atyai gondviselésünkben»⁵ vigasztalá s utóbb ki is bocsátá őt Kornis Zsigmonddal Jeszenő vívására, mely Homonnai főerődje volt, s mely alá lengyel hadak voltak érkezendők. Jelentékeny székely és magyar haddal s néhány faltörő ágyúval mentek ki s hozzá fogtak az ostromhoz. Mivel pedig felmentő had nem érkezett, a vár feladta magát.⁶

Jul. végén Rákóczy hazabocsátotta a megyei hadakat: csak néhány nap választotta el a felsőmagyarországi megyék országgyűlésétől, melyet augusztus 1-ére Kassára tűzött ki.

¹ Rákóczy jun. 26-iki levele. Családi Lev. 189. l.

² Jul. 1-jei levele. U. o. 194. l.

³ Jul. 4-iki levele anyjának. Családi Lev. 198. l.

⁴ Jul. 19-iki levele. U. o. 207. l.

⁵ Családi Lev. 208. l.

⁶ SZALÁRDY, 181—3. ll.

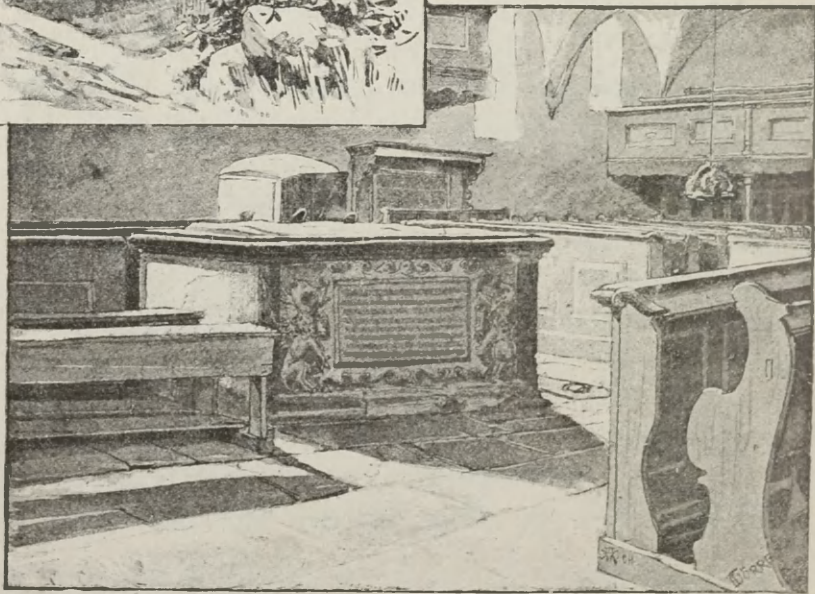
Zsigmond is jelen volt azon. Minden jól ment ott, hanem utána ismét válságos napok következtek. Kemény hadaival Nyitrában volt, várva, remélve a svéd csapatok megérkezését. De ezek nem jöttek: a helyett a nádor kapott erősítéseket Homonnai, Csáky alatt — s Kemény vissza-indúlt, «az ellenséget hozva hátán». E körülmények közt hadakról kelle gondoskodni. Egy perczig szó volt róla, hogy maga a fejedelem menjen Váradra: Zsigmond herczegnek ez éppen nem tetszett. «Az ő nagysága távolléte igen megpróbálja az embereket, anélkül is sok csak az alkalmatosságot lesi. Mikor ő nagysága csak Munkácsra ment is, sok rossz hírek voltak, mennyivel inkább, ha ő nagysága a Tiszán által fog menni».¹ Fel is hagyott az utazás tervével. Fiát Zsigmondot bizta meg, hogy menjen Erdélybe s ott ültesse fel a hadakat. Természetesen ezzel kapcsolatban édes anyja meglátogatása is tervbe volt véve.»² Augusztusban csakugyan útnak indítá,³ s e hó végén szerencsésen meg is érkezett Erdélybe.

A fejedelem úgy intézkedett, hogy György az erdélyi megyéket, Zsigmond pedig mint székely generális a székelyeket ültesse fel,⁴ de hogy ez összes hadakat Zsigmond hozza ki,⁵ még pedig «jó szerrel, mennél fegyveresebben s mennél hamarabb».⁶ Zsigmond szept. 17-ére tűzte ki az elindulást s ez napon csakugyan Monostoron volt.⁷ Atyja gondoskodott, hogy a merre jön, legyenek megszálló helyei, lovai Kállóban várták.⁸ Volt 2500 lovas, 1500 gyalog válogatott hada⁹ — elég egyelőre, mert a magyarországi városoktól s megyéktől is várt segílyt. Éppen jókor érkezett meg, atyja hadai addig is fárasztották az ellenséget, mely éppen ez időben szívére fájó csapást mért:

¹ Családi Lev. 225. l.⁶ U. o. 252. l.² U. o. 235. l.⁷ U. o. 257. l.³ U. o. 237. l.⁸ U. o. 255. l.⁴ U. o. 248. l.⁹ U. o. 257. l.⁵ U. o. 250. l.

Szerencset templomostól kirabolta, atyja «rakott sírját» felbontván, amit abban haszonra valót talált, elvitte. Szept. 26-dikán Rakamazra ért, hol atyja örömmel várta s szeretettel fogadta: az ott való halmokig jött ki az érkezők elé s «szép pompával» vonultak be a városba.* Ugyanakkor a hajdúcsapatok Lúczra érkeztek s most Rákóczy hadai ismét támadólag léphetek fel. Nov. végén neje is

15--16. A SZERENCSEI TEMPLOM KÜLSÉJE ÉS BELSEJE.

* Családi Lev. 263., 266. ll. s BÁNFFY Naplója, 128. l.

feljött Munkácsra: de férje kívánatára onnan Ónodra ment. Zsigmond ezalatt a tábornál volt, s ritkábban tett látogatásokat anyjánál. Mindkét fél hadai, mielőtt téli szállásra mentek volna, igyekeztek előnyöket vívni ki: s bár Kemény még deczember elején visszanyomta az ellenséget, az erdélyi hadak még is hátra szállottak. «Istennek hála — írta Zsigmond anyjának* — a hátraszállás kevés kárral volt, az ellenség is nem igen dicsekedik vele. Haszon belőle az, hogy már tudja nagyságtok is nyilván, kicsodák nagyságtoknak nem igaz hívei.» De már akkor a közelgő újévvel új fordulat volt kezdetét veendő.

VI.

Az 1644-ik év a meddő küzdelmek s a meddő alkudozások éve volt. A fejedelem hadait három ízben küldte Magyarországnak a Morvával határos részeibe, abban a reményben, hogy a svéd sergek mégis csak el fognak érkezni, s hogy ez esetre a csatlakozás mennél előbb megtörténhessék. De mindháromszor visszanyomták onnan, azonban komoly veszteségek nélkül. Mindháromszor békealkudozást is kezdett, de soha sem azzal az elhatározással, hogy megkösse a békét. Mikor dolgai legjobban állottak, rögtönzött egy-egy országgyűlést, mely tett és teendő intézkedéseit szentesítse, s mikor szerencséje hanyatlott, nyugodtan, hideg vérrel gondoskodott róla, hogy dolgai jobbra forduljanak. Kincstára még meg sem érezte, a mit költött, segédeszközei pedig távolról sem voltak kimerítve, s ahoz mérve, a mit a táborozások Németországon pusztítottak: Magyarország majd semmit sem szenvedett. Az 1645-dik évtől mindenki fordulatot várt.

* Családi Lev. 295. 1.

A mily mértékben jöttek közelebb Morvaországhoz a svéd hadak, annyival engedékenyebbek lettek a császár követei Nagy-Szombatban, hol már havak óta folytatták Rákóczy követjeivel a béketárgyalásokat: a nélkül, hogy elementek volna addig, hogy Rákóczy követeléseivel találkozzanak. Mindkét fél azt várta, hogy valamely véletlen eset jöjjön segélyére.

A véletlen ezúttal Rákóczyt segítette meg. Gallas, a császári tábornok, megveretett, Torstenson a svéd hadak élén Morvaország felé tartott s Lengyelországon keresztül a francia királytól egy követ, Croissy marquis, előkelő és igen ügyes francia diplomata közeledett, ki azzal volt megbízva, hogy azt a szerződést, melyet a svéd korona másfél év előtt kötött Rákóczyval olyan biztosítással, hogy azt XIV. Lajos is helyben fogja hagyni, ennek igényei szerint módosítsa. De épen a marquis diplomaciai ügyessége okozott kipótolhatatlan veszteséget. Mialatt Torstenson a jankaui fényes diadal után Ausztriába nyomult s egyik tábornokát Bécsig portyáztatta, oly czéllal, hogy Rákóczyval egyesüljön Pozsony és Nagy-Szombat elfoglalására: Rákóczy s egyik legügyesebb tábornoka, Kemény, az ország egész más végén, Munkácson, szörszálhasogató vitákat folytattak a felett a kérdés felett, hogy a Rebenstock svéd tábornokkal kötött szerződésnek a francia királyra nézve sérelmes pontjait hogyan egyenlítsék ki? s mire a kérdést ápril 22-én teméntelen papiros fogyasztásával megoldották — Torstenson már visszafordult Brünn ostromára.

Az igaz, hogy így Rákóczy a francia és svéd korónának szövetségesévé lett: de az is igaz, hogy ekkor a francia és svéd szövetségnek már meg voltak számlálva napjai. Hanem ezek az utolsó napok legalább tiszták, verőfényesek, ragyogók voltak.

Munkácson a nem rég kijavított, feldiszített várban, ott

volt az öreg fejedelemasszony, maga Rákóczy fejedelem; felhivatta Keményt,¹ Bisterfeldet;² egy hónapnál tovább tárgyaltak. Ezalatt a fejedelem elrendelte a hadfölkelést, s ez ügyben Erdélybe fiához, Györgyhez, mint kormányzóhoz küldött parancsot — ki azt ajánlotta atyjának, hogy jó volna, ha testvére venné át az ügy elintézését.³ S csakugyan beküldte őt, annyival inkább, mert Fejérvárt febr. végén családi öröm történt: menyje egy egészséges, ép, erős gyermekkel ajándékozta meg férjét. Apr. 16-ikára a fejedelem Fejérvárra összehívta a rendeket, kik megszavazták a rendes évi adót. Zsigmond herczeg is részt vett a gyűlésen. Már csak atyja parancsát várta, hogy kimehessen a székelység felültetésére.⁴ Május 7-dikén Szombatfalváról tudósítá atyját, hogy bevégezte a mustrát a székelyekkel.⁵ De a megyék késlekedtek s ő magával csak a székelységgel nem akart elindulni, mert annak rosszak voltak lovai; hiusága nem engedte, hogy ily állapotban lássa meg a francia követ s attól is tartott, hogy az ellenség, mely tudja, hogy hadak felültetésére ment, meg fogja támadni.⁶ Atyja azonban másként intézkedett.

Május 14-én Deésre érkezett testvére kíséretében. Másnap fogadták a táborral levő előkelő székelyeket s ezeket meg is vendégelték Szamosujvárt. Ezzel a kormányzó visszatért s Zsigmond haladt előre a hadakkal. Majd minden állomásról írt az érte nyugtalankodó anyjának levelet;⁷ még mindig lassan haladt, várva a vármegyék megérkezését, melyek azonban még mindig késlekedtek. Károlyon május 23-dikán ment a tábor át, hol Zsigmond

¹ Emlékiratai 427. l.

² Családi Levelezés, 1645 febr. 26-ról. 305. l. Febr. 17-én indult el.

³ Török-magyarkori Államokmánytár, III. 308. l.

⁴ Apr. 14. és 19-iki levele, Családi Levelezés, 312—3. l.

⁵ U. o. 313. l.

⁶ Családi Levelek, 322. l. Gyula, máj. 25-iki levele. V. ö. 328. l.

⁷ Máj. 15. Deés, máj. 17. Pánczélcséh, Zsibó máj. 19., Dobra máj. 21. U. ott 317. l.

Károlyi Ádámhoz szállt. Ez nap este a sereg Vadára érkezett s itt állapodott meg. Itt történt, hogy egy udvarhelyi székely kirabolt néhány szegény embert s a generális a hadi törvények alapján akasztófára ítélte. De a kötél leszakadt: a nyomorult kegyelmet kapott. 28-kán értek a Tiszához s Rakamaznál megállapodtak. A generális s az előbbkelő székelyek Tokajba mentek az udvarhoz s fogadtattak a fejedelem által. Harmad napon átmentek a Tiszán s «rendbe állottak». A fejedelem itt meglátogatta, a generális pedig a tarczali réten megvendégelte őket, s meg is ajándékozta: adván a lovas hadnagyoknak két-két, az alhadnagyoknak egy-egy aranyat, a vitézeknek fejenként egy-egy tallért.¹

Az erdélyi hadak mellé oda voltak rendelve a magyarországiak is. S az egész, meglehetősen jelentékeny tábor megindult. A fejedelem célja volt Morvába nyomulni, hogy ott egyesítse hadait a Torstensonéval. A végvárok — Fülek kivételével — mind meghódoltak, a mint a Hernádon átkelt. Zsigmond szigorú fegyelmet tartott; Edelennél — június 11-dikén — két hajdút s egy németet, mert elszöktek, felakasztatott.² Rima-Szombatba érve, kiadta az öreg fejedelem a hadi szabályzatot, mely az eddig fennállókat szigorúbbakká tette s főként a rend és fegyelem fentartására volt irányozva.³ Itt érte őt egy csausz rendelettel a portától, hogy forduljon vissza. E perczben ez már lehetetlen vala; a rossz hírt csak fiával és Keménynyel közlé; de remélte, hogy a dolgot megfordíthatja; a megajándékozott csauszt izenetekkel bocsátá vissza, s folytatta útját.⁴

Julius 3-kán már a Nyitra mellett voltak, Nagy-Tapol-

¹ KÁLNOKI Naplója 142—143. l.

² U. o. 143. l.

³ Megj. Török-magyarkori Államok-mánytár, III. 333. s köv. ll. Bakos jun.

1-jén hírt adott Torstensonnak ura megindulásáról. DUDIK, 170. l.

⁴ KEMÉNY János, 429. l.

csánnál. Ide érkezett Duglas svéd tábornok is, négy ezred élén,¹ ki, mihielyt a fejedelem megérkezéséről értesült, elébe sietett tiszti karával együtt. A fejedelem szívesen fogadta, megvendégelte őket. Egy közös hadi tanácsban megállapíták az előnyomulás rendjét. A fejedelem hadi szállása legyen Cseklészen, a segélyhadakat fia, a székely generális, és Kemény János vezessék. Ezek a székelységgel és Duglassal Nagy-Szombat alá mentek, mely amint «kétszer meglövék az oldalát», megadá magát. Másnap Zsigmond herczeg, Kemény és Duglas a városban ebédeltek.² De a svédek, kiket nem rég kijátszottak a városbeliek, hogy visszaadják a kölcsönt, ebéd után, mikor Zsigmond herczeg már eltávozott, megmászták a falakat s rabolni kezdtek. Csak nehezen sikerült Keménynek Duglas erélyes közbelépésével megmenteni a várost.³

Innen gyorsan folytatták útjokat fölfelé. Zsigmonddal 136 kopjás kompánia volt. Mielőtt morva határra értek volna, Zsigmond atyjától megkapta az utasítást, mely őt tette a segélyhadak parancsnokává.⁴ Jul. 18-kán Ausspitzhez értek, három mértföldnyire Brünntől, melyet Torstenson ostromolt. Másnap kellett az egyesülés Wittemberg tábornokkal végrehajtani. Maga Torstenson ment lóháton egy fél mértföldnyire a herczeg és tábora elé. S midőn ezek megérkeztek, svéd salvet lövetett. Dobpergés, trombita harsona közt értek be a táborba, hol tizenkét ágyú kettős üdvlövésével fogadták. Kölcsönös üdvözlések után haditanácsot tartottak, melyben Károly Gusztáv, a későbbi svéd király, Wittemberg Arffwid, Ersken — s Rákóczy Zsigmond és Kemény vettek részt. Először a herczeg szólt

¹ DUDIK Schweden und Böhmen, 178.

1. Linzi béke. Okmánytár 360—4. l.

² KEMÉNY János, 437. l. KÁLNOKI, 145—6. l. SZALÁRDY, 197. l., ki azonban a napra nézve (máj. 28.) téved.

³ KEMÉNY, 441. l.

⁴ Okmánytár a svéd-francia összeköttetésekhez. 325, s köv. 11. Levelek és Okiratok I. Rákóczy portai összeköttetéseihez. 849. l.

17. DUGLAS SVÉD TÁBORNOK.

atyja utasítása értelmében: panaszkodott ennek nevében, hogy a szerződés pontjai nem teljesítették, a segélypénz visszatartatott s a török porta beleegyezése megszerzésére sem történt semmi. Ajánlja, hogy atyja mellé svéd segítség, a portára követ küldessék s Brünn ostromával felhagyva, a tábornagy intézzon támadást a császári hadak ellen: hadd lássák meg, mire használhatják a magyar hadakat. Croissy, a velük levő francia követ, maga is támogatta ez utóbbi tervet — de Torstenson csak akkorra helyezte ezt kilátásba, ha Brünn, melynek bevételét becsület-kérdésnek tekintette, feladta magát. A fejedelemnek adandó segélyhadakat megígérte, de csak oly feltétel alatt, hogy az titokban tartassék s az mint a portára küldendő követség fedezete nyomuljon magyar területre.¹ A tárgyalást lakoma zárta be s ajándékok kiosztása. «Rákóczy Zsigmondot — írta atyja nejének — valóban gazdagon ajándékozták meg».² «A herczeg — jelenté Torstenson haza — néhány ezer lovassal Ausspitzhez érkezett, hogy közelemben lehessen. 19-én nálam volt: hozott két 40 fontos, két 30 fontos mozsarat, a szükséges felszerelésekkel. A fejedelem egész hada a Morva folyón túl áll, úgy hogy akármikor csatlakozhatunk. E szerint a conjunctio megtörtént».³

A herczeg főhadiszállása Aisgrubon volt. E hely némely magyar forrásban⁴ Leányvár név alatt fordul elő. Nagy elragadtatással írják róla, mint egy földi paradicsomról. A Lichtenstein herczegek tulajdonát képezte s valóban pazar izléssel volt építve. A kastély, maga a vár, a téren feküdt három sor házzal — az egyik zöld, másik sárga, harmadik veres, «aranyos képirásokkal», mozaikokkal ki-

¹ DUDIK: Schweden und Böhmen. 187. s köv. II. KEMÉNY, 443. I. Okmánytár, 325. I.

² Családi Levelezés, 343. I.

³ DUDIK, 189. I.

⁴ KÁLNOKI, 147. I. Családi Levelek, 330. I. «Ki csak annyi Holicshoz, mint Enyed Fejérvárhoz.» SZALÁRDY Ainsgron-nak írja. 201. I. KEMÉNY, 448. I.

rakva. A kert a hegyen emelkedett három emeletben, melyekre korcsalakok által tartott lépcsőkön lehetett feljutni. Virágházakkal, szökőkútakkal, déli növényekkel gazdagon el volt látva, s egy nagy vadas kertben végződött.¹

Innen a herczeg naponkét belátogatott a svéd táborba s mindjárt másnap a svéd főtiszték ki is vitték őt az ostrommíveletek megtekintésére. Könnyen veszélyessé válható kirándulás volt ez, mert a merre csak feltűnni látta az ellenség őket, lövésekkel fogadta. Elöl ment Kemény harmad magával, utánok a herczeg Mortaigne tábornok svéd biztossal. Amint a hidon átmentek, az ostromlottak taraczkokkal fogadták, ők azonban onnan gyalog folytatták útjokat a sánczba, a vár alá, oly közel hozzá, hogy egy cipót behajíthattak volna; sőt elmentek odáig, hol a lövegtelepek voltak felállítva s végre megkerülték az egész várat, a nélkül, hogy egyetlen lövés találta volna őket.²

Torstenson sürgette az öreg fejedelmet, hogy egész táborát vezesse ki hozzá, s ez csakugyan első hadi terve megváltoztatásával megindult morva földre. Julius 27-én ért a Hodolin és Lundenburg közötti Aisgrubtól, tehát fia főhadiszállásától nem messze fekvő táborhelyre, melyet Torstenson rendeletére Duglas készíttetett számára. Még jóformán el sem helyezkedett, midőn fiához fontos sürgönyt küldött, ki ennek következtében a tábornagyhoz levelet intézett. Azon óhajtását fejezte ki, hogy nagyfontosságú közlések meghallgatására küldje hozzá Wittemberget, Croissyt és Erskent. Valóban fontos dologról volt szó: a török elboritással fenyegeti Erdélyt, ha atyja hadaival azonnal vissza nem tér, mondá a herczeg, s a tábornagtól tanácsot kért, hogyan fordítsa el atyja e veszélyt Erdélytől? Kemény egyenesen kimondta, hogy ha ez

¹ SZALÁRDY, KÁLNOKI, 1. h.

² KEMÉNY, 445. s. köv. II.

18. TORSTENSON SVÉD TÁBORNAGY.

gyorsan meg nem történnék, a fejedelem kénytelen lesz a szerződés azon pontját, mely őt felhatalmazza, hogy a császárral békealkudozást kezdjen, igénybe venni. Még be sem végezték a tárgyalásokat, midőn új sürgöny jött a fejedelemtől: Leopold herczeg támadást akar intézni ellene, siessen hát ő hadaival hozzá.¹ Az egész vak láрма volt: Kemény — aug. 4-én — elindult ugyan Duglassal portyázásra, de Leopoldnak híret sem hallák sehol.²

De a svéd generalissimus még is tartott egy, a Leopold herczeg részéről jöhető támadástól, s minthogy Rákóczy ott maradásának főkellékét, a portai engedélyt az idő rövidsége miatt sem szerezhette meg, azon volt, hogy legalább addig, míg Königsmarck, az általa oda rendelt svéd tábornok közelebb jön hozzá, mellette maradjon. E célból Erskent hozzá küldé, hogy találkozásuk útját egyengetse.³ A fejedelem eleinte hallani sem akart a találkozásról — szeretne volna már mennél előbb bevégezni a dolgot. De Zsigmond herczeg ellene volt a rögtöni szakításnak: szívélyes, barátságos elválással óhajtá befejezni a néhány heti együttlétet s Keménytől is támogatva, sikerült rávenni atyját, hogy ez az összejövetelbe adja beleegyezését.

Aug. 20-ika tüzetett ki a találkozás napjául, s annak rendje előre megállapított.

Aisgrub volt a találkozás helye. A kijelölt napon a város előtt a fejedelmi had színe s néhány svéd ezred szemben állást foglaltak, puskalövésnyi távolságban egymástól. A felállított seregtől a fejedelem Zsigmond herczeggel, udvarával s főuraival, Torstenson Károly Gusztávval s tábornokarával egyszerre indultak meg lóháton, szembe jöttek egymással s lovon maradva fogtak kezét és üdvözölték egymást. Egy negyedórai beszélgetés után a

¹ DUDIK, 191. l.

³ DUDIK, 196. l.

² KEMÉNY, 450. l. KÁLNOKI, 149. l.

seregek megindultak, egy oldalon a svédek, másikon a magyarok s köztük a fejedelem és tábornagy kíséreteikkel. A várba érve mindenik elfoglalta a számára fentartott lakosztályt. A fejedelem ablaka alatt 24 svéd trombitás játszott, míg nem az ebéd ideje elközelgettén, lementek a nagy étterembe. Úgy volt intézve, hogy a fejedelem és tábornagy egyszerre érjenek oda. A főhelyet az asztalnál a fejedelemnek adták, mellette balfelől Károly Gusztáv, e mellett Rákóczy Zsigmond s mellette Croissy, utánuk Kornis, Lónyay, Rhédey, Nyáry, Bornemisza s a többi magyar főúr, vegyesen svéd főurakkal s tábornokokkal; a fejedelem jobbjánál Torstenson s e mellett Kemény. A pohárköszöntések a jelenlevőkre s a távollévő asszonyokra nem maradtak el: de a lakoma jókedvű még sem volt. Az erdélyiek rendes szokásuk szerint jégbe hűtött bort ittak a svédek nagy bámulatára. Maga a fejedelem keveset ivott, józan maradt: bizony nem úgy szoktak abban az időben mulatni. De ő volt a főszemély s az általa adott példát kellett követni. Nem is tartott soká: három óra alatt vége volt az ebédnek.

Rákóczy még az nap el akart menni. Nem érezte magát a svédek közt jól: hideg és kimért maradt.⁶ Kemény és Zsigmond herczeg csak nehezen tudták rávenni, hogy az éjet ott töltsé. Gazdag ajándékokat osztott ki a svédek közt; magának Torstensonnak fejedelmi sátrakat, melyek szebbek, kényelmesebbek voltak az általa eddig használtaknál, és saját felöltöztetett lovát s a többieknek lovakat adott, míg a tábornok «néhány pár pisztolylyal» kedveskedett neki. 21-én megtörtént az elbúcsúzás s elválás: de Zsigmond herczeg és Kemény János még néhány napig ott maradtak, némely «tractában levő» dolgok elintézése végett.²

¹ Okmánytár Rákóczy összeköttetései történetéhez, 364. l.

² SZALÁRDY 211. és 217. l. KEMÉNY, 454. l. KÁLNOKI, 149. l. DUDIK, 197. l.

Hogy mik voltak ezek a tractában levő dolgok, Kemény nem mondja meg egyenesen. Az idő nemsokára elévültté tette azokat: de még akkor új bonyodalmak csiráit rejtették magukban. E morvaországi táborozással egy időben a svédek tudtával Rákóczy és Ferdinánd követi hasonlóan békealkudozásokat folytattak s már augusztus 6-án Lampersdorfban a praeliminárék annyira meg voltak állapítva, hogy csak a ratificálás volt hátra. De Rákóczy ezt heteken át halasztotta: még mindig várt és remélt olyan fordulatot, mely neki a svéd szövetség fentartását lehetővé tette volna. Torstenson előtt a búcsútalálkozás alkalmával ki is jelenté, hogy őt csak a töröktől való félelem kényszeríti az elválásra: mert ennek hadai már harczkészen állanak az ő megtámadására. De ő bizonyos benne, hogy a császár nem fogja a békepontokat megtartani. Ő hát még három hónapig függőben hagyja a kérdést s hadai is Kassa körül táborban maradnak. Bizonyos feltételek mellett kész újra fegyvert ragadni.*

Zsigmondnak és Keménynek ezen feltételek megbeszélése volt feladatukul kitűzve. S annak megtörténte után, némi csapatokat hátra hagyva, ők is visszafordultak.

Zsigmond herczegnek kedvére való feladat volt ez. Szíve szerint nem értett egyet a megbékéléssel. Mint Felső-Magyarország főurai, az a hatalmas párt, mely mindig kész volt atyjához, Bethlenhez, Bocskayhoz csatlakozni, ő sem hitte, hogy a vallásviszályokat akármilyen diploma is megszüntesse. A király, ha akarná sem tudná a catholicus főurak buzgalmát jobbagyaik s a protestáns községek üldözése körül megszüntetni. «A mostani dolog — írja anyjának, értvén ez alatt a lampersdorfi pontokat — kegyelmes asszonyom, vagy leszen állandó, vagy nem. Ha nem leszen állandó, kétszer fogunk búsulni, bajlódni. Ha pe-

* DUDIK, 197. l.

dig állandó legyen, igen félek, hogy a két szék közt a földön ne maradjunk. Hajlandóság jó akaratból, bizony higgye Nagyságod, a dologra nincsen: hanem kételenségből. A mi ítéletünk szerint, ha meglészen is, sokáig nem tart. Talán isten ő felsége csodálatosképen, mint eddig, úgy ennek utána is akadályt csinál benne».¹ De hát ezen nem lehetett már változtatni. Maga a harmincz éves háború is vége felé járt. A kifáradt népek óhajtották a pihenést s Rákóczy minden törekvése, hogy ez utolsó küzdelmekben is részt vegyen, hiú vergődés maradt.

A hazafelé siető táborral a fejedelem Losonczig ment. Szeptember 2-dikán elvált ettől, s Pataknak fordult, hol szerető neje várt rá. Maga a tábor Kassa felé vette útját s szept. derekán ért haza Erdélybe.²

Zsigmond herczeg is oda ment. Már régóta nem volt székelő földön s most mint generalis bejárta ezt az év utolsó napjaiban.³ Croissy is, a francia követ, lement az udvarral Erdélybe, s most eljötnék látta az időt, hogy a tárgyalásokat Rákóczy újabb táborba szállása ügyében fölvegye. A viszonyok nem is voltak kedvezőtlenek, daczára, hogy a békének végleges megkötése Linzben biztosítottak látszott. A francia követ a váradi kapitányt szerette volna bevonni az alkudozásokba. György úrfi csapott ugyan neki olyan lakomát, milyenben saját vallomása szerint még soha sem volt, s melyben a francia «tizenegy órától fogva csaknem hat óráig egy ingben járta». De a dolog komoly oldalához nem akart nyúlni. Azt «Bisterfeldius uramra» tolt.⁴ S végre is ennek és Zsigmond herczegnek kellett magukra venni a tárgyalásokat.

S e tárgyalások helyéül Rákóczy Fogarast tűzte ki, hová maga az udvarral — a kormányzó Fejérvárt ma-

¹ Családi Levelek, 355—6. l.

² KÁLNOKI, 152—3. l.

³ Udvarhely, decz. 4-iki levele. Családi Levelek, 358. l.

⁴ Családi Levelek, 358. l.

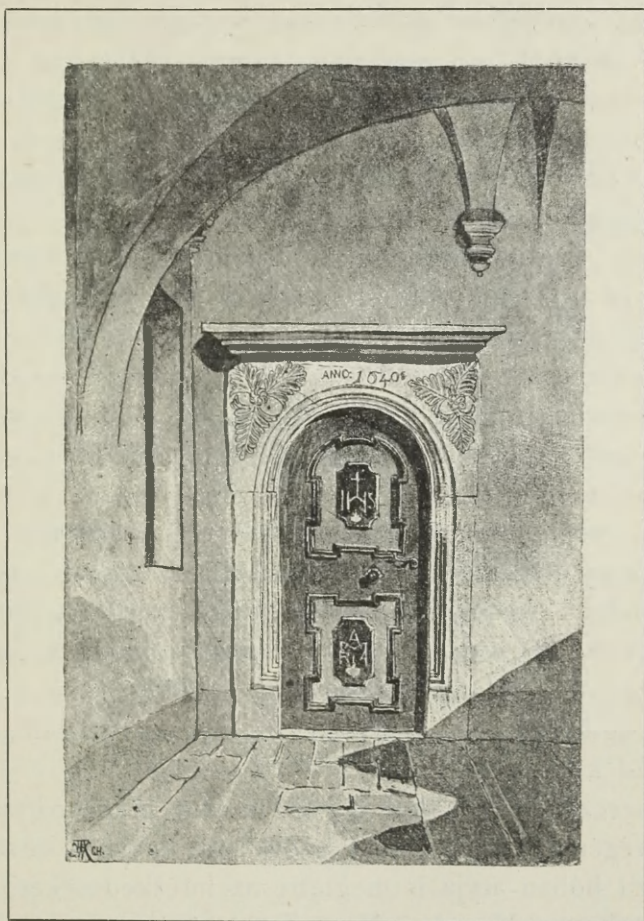
radt — Croissyval, Zsigmond herczeggel, Klobusiczkyval s Bisterfelddel elutazott. Itt mindnyájan a fejedelemszszony vendégei voltak, mert ez az ő vára volt, s ő volt a harmadik fejedelemszszony, ki ezt az országtól ajándéku~~ny~~yeré.* Egy gazdag, termékeny téren emelkedett az, mért-földekre terjedő síkon, nem messze az Olttól, mely e tért átszegi s melybe fél órai közökben kristály-tiszta patakok ömlenek. És e tér láthatárát óriási alpeslánczolat zárja el, mely nem egymásra emelkedő halmok hátán nő az ég felé, hanem, mint egy óriási sziklafal, egyszerre egyenes meredekségben tűnik fel. Bizonyynyal sajátságos zord képet nyújthatott ez télen, hóborítottan, de nem egy élvezetes perczet is szerzett a vadásztársaságnak, mely néha a tárgyalások fáradalmaait kipihenni, élén magával a fejedellemmel ki-kirándult ide, s gazdag zsákmánynyal megrakodva tért vissza.

A vár régi alakú, négyszög bástyakkal volt ellátva. Majd minden század épített, alakított rajta valamit: s maga Rákóczy is tétetett javításokat. Szobái, termei, folyosói tágasak, lakályosak s elegendő kényelmet is nyújtottak. — Gazdag és nehéz persa szőnyegeivel s vegyesen keleti és nyugoti izlésben készült butoraival meg is lephette Croissyt, bár mögötte maradt annak a fényűzésnek, melyhez ezt a versaillesi udvar szoktatta. Azonban jól találta magát ottan, s ha nem is minden, de maga a tárgyalás kedve szerint ment.

Rákóczynak követelése volt a szövetségeseken s mindenek előtt annak kifizetését szorgalmazta. Kijelenté készségét, amint az megtörténik, újra haddal támadni meg három hó alatt a császárt, ha a portától megkapja az engedélyt s ha a régi szövetséget a svédek és francziák megújítják. A pontok megállapítása, a szövetségi iratok elkészí-

* T. i. inscriptio útján, Mária Krisztierna, Brandenburgi Katalin voltak a két első.

tése, emlékiratok összeállítása volt e tárgyalások feladata. Zsigmond herczeg tevékeny részt vett azokban; a fogalmazványok egy részét írta, az atyjától készítetteket latinra

19. A FOGARASI KÁPOLNA AJTAJA.

fordította, többen módosított, javított: minden szójavítás mit tett, gondosságáról, figyelmességéről tanuskodik.*

* Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia összeköttetései történetéhez.

331—48. l., hol a jegyzetekben fel vannak sorolva az ezt igazoló adatok.

E tárgyalások alatt kapta meg Croissy királyától a visszahívó rendeletet. A szükségessé vált leveleket, a fejedelem válaszát, az elismerő iratokat Croissy működéséről azonnal elkészítették¹ s az udvar visszatért Fejérvárra. Az ünnepélyes expeditiókat ott letisztázták.² Croissy azonnal elindult oly ígérettel, hogy Torstensont útjába fogja ejteni s a szövetség megújítását vele megbeszéli. De ígéretét nem tartotta meg. Torstenson kikerülésével ment Münsterbe, részt veendő az ottani béketárgyalásokban. Magából a szövetkezési kísérletből sem lett semmi: de annak mégis igen sajátságos folytatása volt. A fejedelem Croissy után Dániel Jánost küldte a svéd táborba, hogy ott érdekei képviselésében ellenőrizze a francziát, hol erre több meglepetés várt. Croissy nem jött oda, mert észrevette, hogy Torstensonnak ellenére van, hogy az újabb szövetkezési tervezettel a francia korona megelőzte a svédet. Aztán némi neheztelést is tapasztalt Torstensonnál, ki végre is megmondá annak okát: náluk az a hír van elterjedve, hogy a császár a magyarországi nádorságot Rákóczy Zsigmondnak adományozta. Végre megnyugtatta, hogy ez nem egyéb költött hírnél, hozzá fogtak a tárgyalásokhoz s követeléseiket pontokba foglalták: azok egyike az volt, hogy Zsigmond herczeg parancsnoksága alatt azonnal székeljék had küldessék hozzá.³

A herczeg már akkor rég künn volt Magyarországon. Febr. végén ment ki oda, s nemsokára anyja is követte.⁴ Sőt ápril hóban-atyja is megtette az intézkedéseket, hogy ő is kimehessen Váradra. Nagy fontosságú tárgyalások teték azt szükségessé.

A linzi békét 1645 végén Ferdinánd csakugyan aláírta. Az, egy csomó nagy uradalmon kívül Rákóczy birtokába adta azt a hét vármegyét is, melyet Bethlen Gábor bírt,

¹ 1646 febr. 22. U. o. 348—53. 1.

² U. o. 353. s köv. 11.

³ U. o. jan. 7. 363., 367. és 370. 11.

⁴ Családi Levelezés, 360. 1.

még pedig úgy, hogy öt a fejedelem halála után visszaszálljon a magyar koronára, kettő pedig: Szathmár és Szabolcs szálljon fiaira.* De azzal még nem volt befejezve a békemű: sőt még a vármegyéket sem lehetett végleg resignálni a fejedelemnek — habár azok tényleg kezén voltak is. A linzi béke nem egy jószág-kérdésnek sorsát csak elvileg döntötte el: a részletek megállapítása egy összehívandó értekezletnek volt fentartva. Ennek helyéül Tokaj volt kitűzve s a tárgyalások márczius elején meg is kezdődtek — de néhány havi tanácskozás után eredmény nélkül oszlottak szét a biztosok. Ez év augusztus 24-ére országgyűlés volt Pozsonyba hirdetve, mely a tárgyalásokat egy lépéssel előbb volt viendő.

György már áprilisban Váradon volt, s vezette a tokaji tárgyalásokat. Az egész nyarat Magyarországon töltötte, többször neje s Zsigmond társaságában. A nyár vége felé Munkácsra ment, hol Radzivill herczeg látogatását fogadta, ki aug. 22-étől 29-éig maradt ott. A tiszteletére adott ünnepélyeken Zsigmond is részt vett, s valószínűleg a megbeszéléseken is, melyeknek két tárgya volt: a törökök ellen intézendő európai háború előkészítése s Rákóczy Györgynek esetlegesen, a beteges király halála után lenygel királylyá választása.

VII.

Nem ok nélkül tartotta a fejedelem Zsigmond herczeget több mint egy év óta állandóan magyarországi területen, s nem ok nélkül rakott fiatal vállaira olyan terhet, mely idős embert is megpróbált volna. Nemcsak a hadakozásban vétetett vele részt, hanem a békealkudozások-

* Linzi béke Okmánytára, 368. l.

ról is tudósításokat küldtek követei hozzá,¹ sőt az ezzel parallel folyó svéd tárgyalásokban is részt juttatott neki. Így avatta be őt a helyzet összes titkaiba.

Meg is volt vele atyja elégedve. 1647 elején a császártól átengedett hét vármegye s magyarországi uradalmi kormányzójává nevezte ki. Utasítást dolgozott ki számára, mely főbb vonalaiban szabályozta teendőit s hatáskörét. Zsigmond ezt fiui engedelmességgel fogadta s köszönte meg. «Azon is leszek — írta — isten ő felsége segítségével s nagyságod továbbra való oktatása után, hogy attól semmiben el ne távozzam». De voltak nehézségei s ezekért atyjától — ki akkor Váradon volt — pótutasítást kért, hova ezek átvétele végett maga is leutazott.

Ha töröktől, a császár birodalma alatt levő magyarságtól, lengyeltől levél érkezik s a szükség úgy kívánja, válaszolhat-e ő azoknak? — Miért ne? felelé a fejedelem, «az idő és a dolgok kívánsága szerint.»

Minthogy senki magának semmiben, de főként tanácsadásban nem elégséges, s ő ezenkívül még «korban, elmében» éretlen, kiket rendel mellé ő nagysága tanácsadókul? s micsoda szokásaik vannak a hét vármegyebeli uraimnak, kitől tudhatja meg? Addig is, míg Csernel visszajön az országgyűlésről, — felelé atyja — Lónyaitól, Nyárytól, Debreczeni praefectustól, Kún Györgytől s a hét vármegyék alispánjaitól, mint ezeknek a mellé kirendelt tanácsosoknak szóval is meghagyta.

A mezei hadak tőle fognak-e függeni? s honnan kapják fizetésöket? — Csak úgy, mint tőlem magamtól, volt a fejedelem válasza. Fizetésöket a praefectus két hetenként adja meg.²

Ez a kormányzóság, melyet az ifjú herczeg átvett, épen

¹ Linzi béke Okmánytára, 240. l.

² Várad, 1647 febr. 4-én kelt eredetije a vörösvári Erdődy-féle levéltárban.

A fogalmazványt Zsigmond herczeg, a válaszokat atyja írta.

nem volt nyugodalmas hivatal. Egyszerre három várat nagyobbitottak, javítottak, szépítettek: a patakit a mellette levő szép nagy kastélylyal, a munkácsit és a tokajit. Egyik-másik részét újra építették, diszítették olasz ízléssel, olasz mesterek által, a fejevári palotáról vett minták szerint. A képírók a nagy termekben freskókat festettek, az aranyozó mesterek a lakó szobákat diszítették fel, beszterczebányai mesterek végezték az asztalos munkákat, a kőfaragók pedig a folyosókat márványoszlopokkal látták el. Maga Zsigmond herczeg Patakon az erődítési munkálatok javítását vezette, de felügyelt a többiekre is Debreczenivel, a fejedelem praefectusával. A pataki könyvtárban sok időt töltött s olykoron halászatban s vadászatban keresett szórakozást.¹

A mint a tavasz kinyílt, Kassára ment, hogy az ottani kamara felett szemlét tartson. De szomorú állapotokról, teljes rendetlenségről tett jelentést: «ugyan nem sok gondviselése vagyon itt az embereknek, csak a magok hasznát keresik».² Következménye volt ez a felső-magyarországi bizonytalan állapotoknak, — annak t. i. hogy a megyék tényleg Rákóczy kezén voltak ugyan, de törvény szerint még nem resignáltattak.

A nyár sem volt gondoktól ment: az a fegyveres béke, mely a török széleken az ágyú nélkül való hadakozásból állott tényleg s mely kisebb-nagyobb rabló kiutéseket vont maga után, sok gondot okozott a herczegnek. Az ilyenek természetesen a basák és bégék hivatalos tudta nélkül, de elnézésével történtek. Az, hogy a végeknek mindig résen kellett lenni, még nem volt elég: a fő volt, kémek által előre kitudni s megghiusítani a tervelt kalandokat. Őszszel már komolyabb fenyegetések váltották fel ezeket az egri pasa részéről s az öreg fejedelem figyelmeztette is

¹ Családi Levelezés, 370—1. II. s sok levél Debreczenihez az orsz. ltárban.

² Családi Levelezés, 372. I.

Zsigmondot, hogy résen legyen, mert az nem szokott oda menni, a hova fenyegetőzik. «Csak isten kivigyen s dispo-nálhassak, aztán nem lesz olyan módja benne.»¹

De erre a kijövetelre más okokból is szükség volt. Az öreg fejedelemnek holt hírét költötték Magyarországon.² S Zsigmond is egyre sürgette a kijövetelt. Még három hétig akar benn maradni ő nagysága — írta anyjának — «de itt kinn igen hasznosnak látszanék a Nagyságtok hívei-nek, ha nem késvén, mennél hamarább jőne már meg-nézni személyesen a dolgokat, mert sok lator ember va-gyon»:³ Kijövele sok kósza hírt meg fog szüntetni.⁴

S e várva várt kijövetel csakugyan megtörtént: a feje-delem okt. 18-ka körül Váradra ért. De személyes össze-jövetelük még egy időre elmaradt. Neki Patakon kelle ma-radnia: míg atyja Váradról intézte azokat a tárgyalásokat, melyek a felső-magyarországi ideiglenességnek véget vol-tak vetendők: az eperjesi értekezlet tárgyalásait. Csak egy izben, november vége felé tettek látogatást Patakon⁵ a fejedelem-asszonnyal, de nemsokára visszatértek. Maga a tárgyalás Eperjesen éppen ezen napokban vette kezdetét, s bár éppen nem haladt nehézség nélkül, de minden mu-tatta, hogy most eredménnyel fog végződni. Maga a németországi háború is utolsó napjait érte. Rákóczy már meg volt nyugtatva, hogy az európai békébe ő is be lesz foglalva s ez sok kérdésben elnézőbbé tette. Végre csak-ugyan nagy részben befejeztettek a tárgyalások 1648 jan. 18-dikán, Te Deum laudamus-sal dobokkal és sipokkal s ágyúlövésekkel adván az örvendetes hírt az újjongó nép tudomására.

A hét megyének ünnepélyes átadása jan. 28-ára volt határozva, s az átadás helyéül Kassa kijelölve, olyan ünne-

¹ Okt. 15-iki levele. Családi Levele-zés, 379. l.

² Családi Levelezés, 374. l.

³ U. o. 373. l.

⁴ U. o. 380. l.

⁵ Családi Levelek, 391. l.

pélyességek közt, mint ez hajdan Bethlen idejében ment véghez. Maga a fejedelem ment el arra nejével és Zsigmond herczeggel mint kormányzóval. A császár követei három nappal előbb érkeztek meg: s azonnal lakásukon a fejedelem, neje s a kormányzó által fogadtattak. Az átadás a kitűzött napon megtörtént. György úr a kormányzóval s a hét megye és városai követeivel, kapitányaival az elfogadó teremben várta a császári biztosokat. Azután bejöttek Erdély és a hét megye főurai s közvetlenül a fejedelem háta mögött foglaltak helyett. Először Törös a király biztosa beszélt a király nevében s resignálta ünnepélyesen a hét megyét: ötöt élethossziglan a fejedelemnek, kettőt pedig úgy, hogy ő utána fiai bírassák életükben oly móddal, amint ő fog rendelkezni. A fejedelem nevében Lónyay felelt. Most Törös a városokhoz s megyékhez intézett szónoklatot s ezek nevében Nyáry Bernát felelt. Az ünnepélyt nagy ebéd zárta be. De az eskületételek, apróbb megbeszélések febr. 4-ig tartottak. Ekkor volt a búcsúkihallgatás a fejedelemnél, még egy nagy ebéd s ünnepélyes elbúcsúzás.

Kassáról a fejedelem, hogy az átvételről a szükséges jelentést az országgyűlésnek megtegye, Erdélybe ment, a kormányzó pedig Patakra. Hivatala ha lényegében nem is, de alapjában változott. Eddig csak fegyver erejével elfoglalt területen volt helytartó: most már ez a terület jogos tulajdonává lett atyjának. Hatáskörét ha nem is, de tekintélyét ez minden esetre emelte, legalább azokkal szemben, kik ellenséges állást foglaltak el irányában. Simulni kezdtek ezek is — legalább a helyzet kényszerűségének megadták magukat. De Zsigmondnak azért maradt baja elég: sok kellemetlensége volt atyja iskolájában felnőtt tisztviselőivel. Ezek magától az öreg fejedelemtől beszívták a törvény betűihez való ragaszkodást. Bizonyos, hogy törvényteleniséget soha sem követtek el: de minden szigort,

a mi a törvény betűjével megfért, alkalmaztak. S a fejedelem, ki azt enyhíthette volna, messze volt, — a míg pedig a panasz hozzá jutott, sok dolog már el volt intézve. Terheltetés a vármunkákkal elbujdosásra kényszeríté a jobbágyokat, a sarczok kérlelhetlen behajtása sok nyomort idézett elő, egyes tisztek ridegsége panaszokra adott alkalmat: szóval Zsigmond herczeg jelenléte s az a körülmény, hogy mindenkire nézve hozzáférhető volt — egy sereg panaszt felszínre hozott.* Zsigmond ha nem is teljhatalommal, de elég tág hatáskörrel volt atyjától felruházva, hogy sok sajnó sebet meggyógyítson.

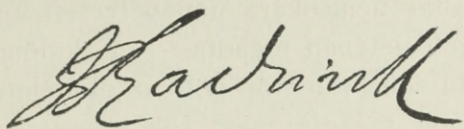
Aztán az északi és keleti országokba menő követek utazásáról neki kellett gondoskodni, mert ezek a kormányzására bizott megyékből indultak el. Az utasítások vele egyetértve állapítottak meg, a leveleket részben Bisterfeld, részben ő fogalmazták, s a jelentések is első sorban hozzá érkeztek. De vele érintkeztek azok az ügynökök is, kiket Rákóczy ezen országokban tartott, sőt az a jól szervezett párt, a dissidensek egész tábor, melynek Radzivill volt a vezére s mely Lengyelországban Rákóczyval összeköttetésben állt, gyakran vele váltott leveleket. Már ismeretségben, barátságban volt velök a kormányzó.

A dissidenseken kívül volt még egy háborgó elem Lengyelországban, mely Rákóczyval már ekkor is érintkezésben állt: a fellázadt kozákok tábor, mely a respublikának a krimiai tatár hordák területe felőli végvidékét képezte. Azokat a vallás kérdése, ezeket függetlenségi vágyaik hozták vele összeköttetésbe. A kozákok ugyan is különböző kiváltságokkal bírtak, melyekből a lengyelek kiforgatták őket, nyomorgatták, üldözték, elviselhetetlen adókkal terhelték. Hosszas időn át eredménytelenül tettek

* Az Országos Levéltárban egy csomó erre vonatkozó levél van. Igen érdekes Maksainak 1648 máj. 29-iki jelentése

ily ügyekben. Gróf Erdődy-féle levéltár. Vörösvártt. V. ö. Delejtű, 1859. Pálffy levele Rákóczyhoz.

kísérleteket azok visszaszerzésére: mígnem Chmelnicki Bogdánban kitűnő hadvezért nyertek. Szervezte a fölkelést, diadalt aratott a lengyeleken s már messzehatőbb tervekkel is kezdett foglalkozni, nem kevesebbel mint azzal, hogy Lengyelországtól elszakítsa a kozákokat. Szövetség

20. RADZIWIL ALÁÍRÁSA.

ges után nézett, ki e munkájában megsegítse s szemeit egyfelől az orosz czárra, másfelől Rákóczy Györgyre vetette s mindkettővel alkudozást kezdett.

Épen az alkudozások kezdetén 1648 tavaszán történt, hogy a fejedelem Mikes Mihályt a kurlandi herceghez küldé, hogy újon született gyermeke keresztelőjén képviselje őt. De alig hogy Lengyelországba ért: meghallá, hogy a király május 20-dikán meghalt. Azonnal visszatért, hirt adni urának, s ez most eljöttnek látta az időt, hogy fellépjen a lengyel koronaért. Bethlen Ferenczet s Klobusiczky Mihályt pénzzel, levelekkel ellátva Lengyelországba, Mikest és Padányit a felső-németországi protestáns fejedelmekhez s Dalmady Istvánt a svéd királynéhoz küldé, s ez országokban levő ismerőseihez Zsigmond is írt,¹ — mert a Radzivillel folytatott munkácsi tárgyalások alapján jövőendő királyul az ő személye volt combinationba véve. Szerette volna György a lengyel koronát Zsigmondnak megszerezni s míg egyfelől a lengyelországi követek avval voltak megbizva, hogy eleinte az ő jelöltségét emlegessék, másfelől meg volt nekik hagyva, hogy titokban igyekezzenek jóakaróit megnyerni, hogy szavazatukat Zsigmondra szállítsák s ugyanakkor a kozákok megnyerésére is tett lépéseket.² Dalmadynak pedig az volt a feladata, hogy

¹ Fogalmazványai a vörösvári levéltárban.

² Egy számmal írt s egy más saját-

kező fogalmazványában, melyeket Radzivilhez küldött követei számára készített, mondja az kozákokhoz sem Mold-

kérje meg a svéd királynét, hogy a királyválasztó országgyűlésen ő ajánlja Zsigmondot lengyel királlyul.

Dalmady szept. 1-én ért Stockholmba s a királyné által nemsokára ünnepélyesen fogadtatott. Utóbb titkárja jelenlétében fogadta. — E különöz és szellemes asszony, ki soha sem törődött az előítéletekkel s őszinteségét soha sem tagadta meg, sok rokonszenvvel tudakozódott Zsigmond hercegről. De Dalmady későn járt. Oxenstierna által a királyné kijelenté, hogy bár szivesebben látná ezt a lengyel trónon, mint rokonait, Kázmér vagy Károly herceget, Lipót főherceget vagy a brandenburgit: de ő már szavát adta Kázmérnak.*

De nem ez ajánlás elmaradásán, más körülményeken bukott meg Zsigmond jelöltsége. Első dolog volt a vallás kérdése. Mert a dissidendek nem voltak magukban elég erősek, hogy jelöltjük megválasztását biztosítsák — a catholicusok közül pedig protestáns jelöltre kevés volt megnyerhető. A Bethlenének adott utasításban kilátásba volt helyezve Zsigmond herceg esetleges catholizálása. Fordítás és esetleges felülvizsgálás végett ez utasítás, melyet Kemény fogalmazott, elküldetett Zsigmondhoz, ki az illető pontot egészen kihagyta. Keményhez írt levele jellemzi álláspontját: «az instructiót lefordítattam, csak de negotio religionis hagytam el. Hogy azt megváltoztassuk, soha azt isten érnünk ne adja. De önekiek azt absolute nem kell mondani, hanem csak úgy kellene megfelelni: ha most mindjárt igérnök magunkat vallásunk megváltoztatására, magok is állhatatlanoknak ítélnének bennünket, az mint.

ván. sem Havasalföldén ily rövid idő alatt hasznos expéditionkat nem ismerhetjük: hanem Nemoritz uramhoz küldtük szolgálkat s legkiváltképen ő kegyelmére bízván azoknak is részünkre való édesítését, kiknek az mit ígér ő kegyelme, ebből fogyatkozás nem lészen s ha úgy

tetszik musquát is részönkre pertrahálván». Vörösvári ltár. Ugyan ezen levelekben is meg van említve Zsigmond jelöltsége.

* Okmánytár Rákóczy svéd és francia összeköttetéseihez, 424. s köv. ll.

ebben, úgy másban is sőt (azaz: sokkal) inkább; jövőendőben igazságnak lenni azt itélnők, az igazság ellen senki nem rugódozhatik. Interim minden testi, lelki szabadságokban megtartani őket sancte ígérjük.»*

E jelöltség támogatására a fejedelem most egy más combinatiót is igénybe vett. Radzivilen kívül a kozákokra is számított, különösen Chmelnickire — de az út Czeherinbe Moldván át vezetett. Ez ország jóakarátát kelle hát biztosítani. Moldvának évtizedek óta Lupul volt a vajdája: ritka dolog ez a két oláh tartományban, hol a porta a vajdák változtatásával valóságos kereskedést űzött, s Lupul ez állandóságát eszének, ravaszságának, kitartásának köszönheté. Rákóczynak ellensége volt: a hol lehetett, kikötött vele, mert benne látta fő akadályát, hogy a két oláh vajdaságot nem egyesítheti. De semmire sem tudott menni: Rákóczy a csatatéren hadvezéreit megverte, s diplomatái törekvéseit a serailban megbuktatta. Nem szereték, de kölcsönösen becsülték egymást. Hátha a családi összeköttetés közelebb hozná érdekeiket?

Ennek a Lupulnak egyik leányát Radzivill herczeg vette nőül: ugyanaz, ki Rákóczynak a lengyel trón keresésében főtámasza volt. De Moldvára Lengyelország is mindig igényt tartott, s ez ország nem egyszer keverte a lengyel és török államot háboruba egymással. Rosz szemmel is nézte a diván, hogy a moldvai ily szoros összeköttetésbe lépett egyik lengyel főúrral s Lupul, hogy hűségét bebizonyítsa, másik leányát a portára küldte mint kezest. Ezt a leányát Rákóczy Zsigmondnak szánta. A mint a lengyel király halála hírért vette, Stefan Girgicze logofetet ajándékokkal Rákóczyhoz küldé. Megbizatása volt felajánlani közbenjárását Lengyelországban a trón megszerzése körül s javaslatba hozni, hogy Zsigmond herczeg vegye el leányát. Mond-

* Eredetije Vörösvárt a gróf Erdődy-féle ltárban.

ják, hogy a leány szép volt: s a fejedelemasszonynak és bizalmas embereinek tetszett is e terv, de nem magának a fejedelemnek, ki csak nehezen volt rávehető. De mégis ráállott: mert Lupul őszinte csatlakozásával a dolog nagy lendületet vehetett volna. Az ő útján remélte a kozákokat is megnyerhetni, Lengyelországnak ez örökösen lázongó határszéli harczosait s ezekkel is megkezdte a tárgyalásokat Kemény által, ki a fejedelemasszonytól ajándékokat vitt Jassyba.¹

Valóban Rákóczy ügyei mindenfelé jól állottak. Reménye volt, hogy törekvéseit siker koronázzandja. Ez őszre tűzte ki unokahugának, egy Allia kisasszonynak házasságát Zólyomy Dávid fiával — s e házasság a két család régi ellenségeskedését megszüntette volna. Fiát Zsigmondot is részint e lakodalomra, részint, hogy a tárgyalásokban részt vegyen, magához hívatta. De a fejedelem már ez évben többször betegeskedett. Most is előjöttek ősszel lázai s Zsigmond herczeg sietett be Erdélybe: nem «a lakodalom kedvéért», hanem atyja betegeskedése miatt.²

De nem sok időt tölthetett vele. Az öreg fejedelem, ki egy hosszú utazással különben is kifárasztotta magát, visszatérő útjában Kolosvárt rosszul lett. Az volt a terve, hogy nejével, Zsigmond herczeggel s menyével Örményesre megy, honnan egy kis vadászati kirándulást tesz Görgénybe. Ez végzetessé vált rá: a görgényi útban betegsége rossz fordulatot vett. Daczára ennek nem rendelte vissza a vadászatot, mely annyira megerőltette, hogy a görgényi hegy alján nem régen épített palotájában alig bírta kipihenni fáradoalmait. Azonnal elindult hazafelé: de azért az úton is folyton vadászgatott, — mire Balászfalván annyira elgyengült, hogy a lépcsőn is alig birt felmenni.

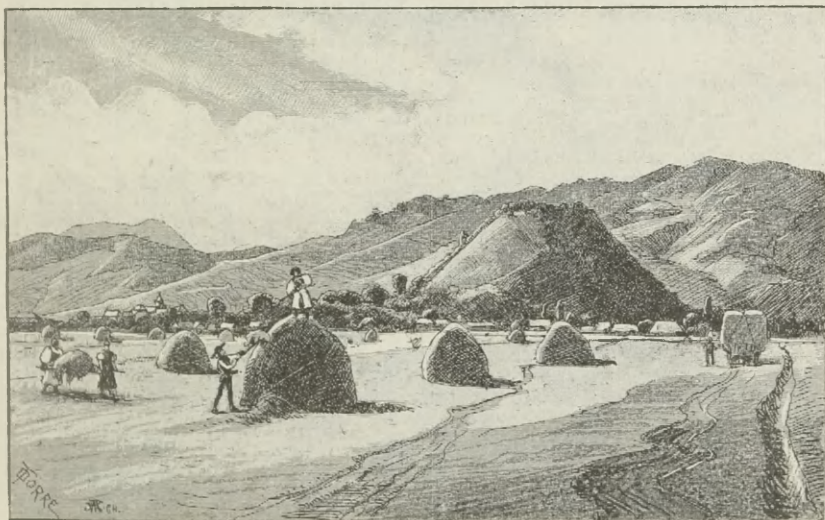
¹ KEMÉNY Emlékirata, 471., 481. ll. KRAUS naplója, 183. l. Országgyűlési Emlékek, x. 494—500. ll.

² Családi Levelezés, 399. l.

De uralkodott betegségén. 1648 Október 4-én beérkezett Fehérvárra s három nap múlva a mennyegzőn részt vett. «Nagy szomorúsággal» ment az véghez, — mert a fejedelmén már látszott a halálos betegség.¹

S csakugyan I. Rákóczy György okt. 11-én délelőtt 11 órakor elhunyt.

Istenbe vetett bizalommal, nyugodtan halt meg. Azzal a meggyőződéssel szállt sírjába, hogy családja jövőjét biz-

21. GÖRGÉNY VÁRA A RÁKÓCZY-HEGYEN.

tosította s hogy annak örökösödését az erdélyi fejedelemségben állandóvá tette. Akarta, hogy fiai hívek maradjanak ahoz az irányhoz, melyet ő uralkodása alatt megjelölt s hogy soha el ne szakadjanak attól a vallástól, melyet ő igaznak tartott és mind ennek erős kifejezést is adott utolsó gyöngélkedése alatt készített végrendeletében.² «Áldom az istennek szent nevét, ki eleimet kicsinyből nagyra s engem ingyen irgalmából idvezítőnk evangyeliomi vallásában engedé születnem e mulandó világra; nemcsak ép kézzel,

¹ SZALÁRDY, 231—5. l.

² SZALÁRDY, 235. l.

lábbal, elmével, de külső jókkal is annyira megáldott, hogy azt a nemzetségem közül senkivel ez ideig nem cselekedte.» S valóban minden rendelkezésének uradalmait illetőleg az a súlypontja, hogy utódai addig bírassák azt, míg az evangyeliomi valláshoz hívek maradnak. De ha isten őt oly magasra emelte is, gyöngeségének érzete egy perczre sem hagyta el: ő nem érte föl a fejedelemségben sem Bocskayt, sem Bethlen Gábort — s ezért a zászló, mit teste előtt visznek «alacsonb» legyen 'ezekénél. Aranyat se temessenek el vele se fehér dolmányán, se szederjes nadrágán s «egy kevésbé kopasz fején» egyszerű fekete süveg legyen. Nem pompával akar ő isten elé járulni annak irgalmát kérendő.

A törvénytisztelet erős érzése, mely életében minden tettének irányt adott, meglátszik végrendeletén is. Két fiáról egyszerre emlékezvén meg, csak Zsigmondról mondja, hogy «engemet soha meg nem búsítottál», Györgyről pedig egész hidegen szól: de azért az első szülött marad a család feje. Sőt a hol módjában állt volna függetlenné tenni tőle az ifjabbat, ott sem tette. A linzi béke megengedte, hogy Szathmárt és Szabolcsot annak a fiának hagyja, a melyiknek akarja: ő úgy intézkedett, hogy a két vármegye maradjon a György igazgatása alatt, de ő utána Zsigmondtól függjenek; a szathmári tisztek neki is letegyék a hitet. «Bátyja ő általa igazgassa, s keze is legyen Rákóczy Zsigmondnak rajta». Mindketten pedig függjenek anyjuktól, kinél ő, mióta az úristen összehozta őket, «szebbet, okosabbat, gazdagabbat s akármilyen dicséretre méltóbb személyt» nem látott.

Az uradalmakat három részre osztá. A nejének hagyottak közül Munkács, Ecsed, Regécz ennek halála után Zsigmondra szállanak: s addig is teljesen csak Sáros-Patak, Tarczal és a tokaji szőlők maradnak Zsigmondnak, a monostori részjósággal és Zsúkkal: természetesen az utó-

dokra nézve a kölcsönös örökösödés fentartása mellett, ha az evangéliumi vallásban megmaradnak. E pontja a végrendeletnek azonban annyiban változást szenvedett, hogy a fejedelemszöveg Patakot tartá meg magának s Munkácsot Zsigmondnak engedte.

A végrendelet¹ azt kívánta, hogy egy hónap alatt véghez menjen a temetés. Oly intézkedés, melyet megtartani nem lehetett. Ez az általánosan bevett szokással ellentézet, mely szerint a holt testet fél s néha csaknem egész évig nem tették a föld alá. És a temetésnek országgyűlésből kellett megtörténni, s annak összehívása mégis hosszabb időt vett igénybe. Erre kelle tehát a gyászoló családnak tekintettel lenni s ezért tüzték ki a temetés napjául 1649 január 10-ét. Az eltakarítás némely részleteiről már maga a végrendelet intézkedett. Koporsóját az öreg György megcsináltatta ciprusfából s meghagyta, hogy arra semmit se fessenek. Tetemeit Fejérvárt temessék el az általa kijelölt helyen, s a temetési menetről a gondoskodást Huszár Mátyásra és Kemény Jánosra bízta.² A szükséges vásárlások megtételére György és Zsigmond Hunyor Jánost Krakóba küldék,³ s ő rá bízta a meghívókat Lengyelországban az ismerős főurakhoz és Radzivillhez. Küldtek meghívókat a két oláh vajdának és magyarországi főuraknak. A császárral Dániel János által tudatták a gyász esetet, ki azzal is meg volt bízva, hogy a linzi béke által Rákóczyra szállott vármegyék dolgában szót tegyen, eszközölje ki, hogy a visszabocsátandók visszaadása halasztásék temetés utánra s jelentse be a császárnak azt az intézkedést, melyet az elhunyt a két megyére Szathmár és Szabolcsra nézve tett.

¹ Egész terjedelmében Családi Levelezés, 583—94. l. KEMÉNY szerint a fejedelem tollba mondotta végre deletét: de ő tévedt, ezt egészen maga írta.

² Családi Levelezés, 587—8. l.

³ Megbízó levelét Zsigmond írta. A vörösvári ltárban.

Dánielt a mint felért a császár nov. 3-dikán fogadta s kiadta válaszát. Vigasztalóan, kegyteljesen hangzott az: de ha nem teljesíthette is azt a kérést, hogy az öt vármegye visszabocsátása temetés utánra maradjon, Zsigmondra nézve a végrendelet intézkedését jóváhagyta,¹ melyért Zsigmond nem késett hálás köszönetét kifejezni a császárnak.²

A Lengyelországba küldött követek még annyira kedvező híreket sem hoztak haza, mint Dániel János. Ott gyors és erélyes intézkedéssel talán lehetett volna valamit elérni: de a lesújtott család ezt elmúlasztotta megtenni,³ az ott levő követek utasítás hiányában összedugott kézzel nézték a többi követek tevékenységét s még a magukkal vitt pénzt is visszahozták. A különben szervezett Rákóczy-párt annyira elvesztette fejét, hogy életjelt sem tudott magáról adni. November 17-én megtörtént a királyválasztás, — a koronát János Kázmér nyerte el, — a nélkül, hogy Zsigmond hercegnek csak neve is szóba jött volna, sőt Lupul moldvai vajda is, daczára, hogy leányának Zsigmond herceggel kötendő házasságára nézve a tárgyalások nem szűntek meg, az öreg fejedelemmel kötött szerződést megszüntnek jelenté ki.

Ily bizonytalanságok, hányatások közt érkezett meg a temetésre kitűzött nap. Valóban gyásznap volt az, mert mindenki érzé, hogy gyarlóságai mellett is fejedelmi embert tesznek sírba.

A székesegyházban fényes castrum doloris volt felállítva, melynek aljánál a zászlókat, két oldalánál a kardot s fejedelmi botot vivő főurak állottak. A menet a palotából Rákóczy Zsigmond vezetése alatt indult el, s a koporsót tizenkét legelőbbkelő fő- és tanácsúr vitte. Részt vettek a külföldi követek, magyar- és erdély-

¹ II. Rákóczy György Okmánytára, 7. lap.

² Nov. 16-iki levele a vörösvári levéltárban.

³ KEMÉNY János Emlékiratai, 492. l.

országi főurak, városok, megyék, szász és székely területek követei, papok, tanuló ifjúság. Sorfalakat az udvari, mezei s német hadak képeztek. Az ország zászlaját Kemény János, a szultán zászlaját Huszár Mátyás, a cízmert Kornis Ferencz, a botot Mikola, a gyászlobogót Bánffy György vitték. Béldi Pál fegyverbe (pánczél, sisak) öltözve haladt a menettel, mely Zsigmond herczeg háza előtt vonult el. A templomban a gyászbeszédet Medgyesy Pál tartotta. Azután elhelyezték a holttestet a sirban — s egy zászlót összetörtek.*

Ezzel öreg Rákóczy György vissza volt adva a földnek.

VIII.

A Rákóczy családnak jól kiszámított, biztos alapra fektetett, nem rohamos, de azért folytonos emelkedését a fejedelem halála megakasztá. Egy oly szövevényes diplomaciai actiónak keresztülvitele, mint a milyenre az öreg György vállalkozott, kipróbált sőt erős kezét kívánt. Elnyerni a lengyel koronát s maga részére hódítani a királyság föllázadt alattvalóit, a húsz év óta fegyverben álló kőzákokat, ilyesmire csak olyan ember vállalkozhatott, ki a keleti diplomacia minden fogásait jól ismeri. Az öreg Györgyöt összeköttetései törökökkel, tatárokkal, oláhokkal kitűnő diplomatává képezték ki: fiai még újonczok voltak. Az ifjú Györgyöt az új fejedelmet az erdélyi ügyek és vármegyék visszabocsátása s a porta által formált követelések tarták lekötve: de különben is sokkal kevesebb tapasztalattal bírt e téren, hogysem atyja biztos kezét pótolhatta volna. Zsigmond tehát, ha folytatni akarta a meg-

* Tudományos Gyűjtemény, 1821. II. k. 111—113. 1.

kezdeti actiót, leginkább Keményre s Bisterfeldre támaszkodhatott.

S attól ő nem is volt idegen. De fogékony meleg kedélye, nyílt őszinte természete nem jó tulajdonok voltak ilyen kockáztatott, biztos belátást s erős akaratot megkívánó vállalatokhoz. Inkább hiúság volt nála, hogy rá szánta magát erre a lépésre, mint komoly elhatározás, hogy azt keresztül is viszi. Amint belátta a mulasztást, mit akkor követtek el midőn a további teendőkre vonatkozó utasítás nélkül tudatták atyjuk halálának hírét a királyválasztásra küldött követekkel, sietett azt jóvá tenni. De most sem tudott azzal az erélylyel eljárni, mely a helyzet urává tette volna. A királyválasztás megtörténte után csak egy módja volt a siker elérésének — s Lengyelország történetében épen nem példátlan mód: megsemmisíteni a megtörtént választást, vagy legalább megkísérteni azt. Ha gyors elhatározással maga áll pártja élére — talán megfordíthatta volna a dolgot. E helyett ő Cicerói stilben fogalmazott levelekkel akarta a pártot együtt tartani: «bizunk nagyságodban — írta pártja vezéreinek — s a többi nagy emberekben — hogy jó indulatokban nem fognak alább hagyni, s mi is azon leszünk, hogy jó indulatunkban s állhatatosságunkban ne maradjon fenn kívánni való. Megérti ezt követekinktől. Isten fékezze a kozákokat s fordítsa jóra a köztársaság ügyeit».¹ Ez a párt annyit mégis kivitt, hogy maga a koronázás a választó országgyűlésen nem hajtott végre.²

De az újabb követküldés egész februárig húzódott³ s akkor már útban voltak Erdély felé a kozák követek is az innen nálok megfordúlt követekkel. Márczius derekán megérkeztek és Gyula-Fejérvárról, hol a fejedelem által

¹ Nov. végén kelt levele a vörösvári ltárban.

² KEMÉNY, 493. l.

³ KEMÉNY levele Zsigmondhoz 1649 febr. 7. Orsz. Ltár.

fogadtattak, Zsigmondhoz mentek Fogarasba, hova ez a temetés megtörténte után visszavonúlt. Márczius 19-dikén hallgatta ki őket¹ s a tárgyalásokat megkezdte velük. A követség feje Wihowski János a későbbi hetman volt, ki a mostani hatalomtól azzal a megbízatással jött, hogy hívja meg magát a fejedelmet, vagy esetleg ennek testvérét Zsigmondot a kozák királyság elfogadására. «Most csak levelünkben — írja a hetmán — majd szemtől szembe fogunk Nagyságodnak térdet hajtani.»² Kényes és megfontolandó ajánlat: mert a kozák királyság még nem létezett. Azt Lengyelországtól kellett volna kivívni.

A tárgyalások egész ápril 7-ig tartottak, mialatt a követek vele együtt Görgényt is megjárták. Bizony nehéz szívvel indultak haza ezek: különösen egy közülök, ki Fogarasban egy leányt «Rédey Pál uram szállásán való Frauczimmert» megszeretett, meg is tartá vele a kézfogót «oly conditíóval — írja Zsigmond György fejedelemnek — hogy ha félesztendőre érte nem jönne, máshoz mehet; a mi egyetmás vele volt, az mit kegyelmed én is adtunk neki, oda adta bizonyságúl.»³ Zsigmond herczeg bátyjával és néhány főúrral megbeszélte a hetman ajánlatait s elfogadásától nem mutatkozott idegennek «istennek indításából való dolognak tulajdonítván azt.» A végválaszt György fejedelem mint a család feje adta ki.⁴ Abban állapotok meg, hogy Zsigmond herczeg közzéjük fog bocsátatni, hogy elfogadja a neki felajánlott méltóságos állapotot, s azután élükre állva «fegyverek által» elfoglalja a lengyel királyságot. Ez alatt Rákóczy s az oroszok közt is véd és dacz-szövetség köttetik a lengyelek megtámadására — s a fejedelem hadaival a Szepességbe nyomul s azt Lengyelor-

¹ Rákóczy Zsigmond az nap kelt levele bátyjához. Orsz. Ltár.

² KEMENY, 494. l. A levél és megbízó levél Orsz. Ltár.

³ R. Zs. Fogaras ápril 7-iki levele Orsz. Ltár.

⁴ CHMELNICKINEK február 20-ról Zsigmondhoz intézett levelére. Orsz. Ltár.

szágtól visszafoglalja. Minthogy azonban a jelen követség eredetileg a meghalt fejedelemhez volt intézve, s közbejött Kázmér megválasztatása lengyel királylyá: biztosítsa őt a hetman, hogy az ő s a kozák hadak szándéka azóta nem változott meg, s a megbízó és hitleveleket is ezen új alakban kell kiállítani. A hetman pedig ez alatt is nyomuljon előre s akadályozza meg a lengyel király megkoronázását, egyezzek ki a tatárokkal, rakja meg a máramarosi szorosokat hadakkal s hasson Lengyelországban új országgyűlés összehívására és a kozák hadak mennél előbb küldjenek Erdélybe új felhatalmazottakat.¹

Alig indultak meg a kozák követek s hagyták el az ország határát, május elején új követ érkezett magából Lengyelországból: Wielopolski János bieci kapitány. Amint az ország határára ért, értesíté Zsigmondot jöveteléről.² Fényes kísérettel jött, mintegy száz emberrel és kétszáz lóval.³ De lassan haladt, s panaszkodott is a mellé rendelt vezetőkre,⁴ hogy ő nem világlátás kedvéért jött. Valóban nem — hanem hogy ellensúlyozza a kozák követtség hatását s segélyt biztosítson a respublicának ezek ellen. De roszul fogott dolgához — a herczegnek, a fejedelemnek külön-külön titokban felajánlotta a lengyel koronát. «Ilyen barátságos ember kell nekünk mint Nagyságod — mondá Györgynek — s nem szoba-tudós». Zsigmondnak pedig azon a jogcímen ajánlá fel a lengyel koronát, mert szónok és tudós.⁵ A küzdő felek erősen készültek s Chmelnicki, a kozák hetman, mielőtt követei haza értek volna, újra megsürgette a segélyt.⁶ Szemben Wielopolski tapintatlan fellépésével nem is látszott indokolatlannak a hetmán ajánlatainak elfogadása: de ily koczkáztatott lépésre, mielőtt

1 II. Rákóczy György, Okmánytár 3. s köv. II.

2 CŰZIMÆ máj. 5-én kelt levele Orsz. Ltár.

3 DÁNIEL János máj. 1-jei levele U. o.

4 Máj. 17-iki levele u. o., mely Sarkadon kelt.

5 KEMÉNY, 494. l.

6 CZEHERIN máj. 14-én kelt levele u. o.

az alkudozások legalább a papír-biztosítékot meg nem szerezték, mégsem mert Zsigmond vállalkozni.

Ezekről az egész tárgyalásoktól Lupul távol tartá magát. Amint ő az öreg fejedelem haláláról' értesült, az ezzel kötött szerződés érvényét megtagadta: mire Zsigmond is megszüntetett vele minden érintkezést a leányával kötendő házasságot illetőleg, habár Lupul már megtette a lépéseket, hogy Irént a portáról kihozzák s ezt nagy költséggel el is érte. A herczeg nyomon rá más házasságon jártatta eszét: valamelyik németországi protestans családdal keresett összeköttetést. Bisterfeld volt ennek a tervnek főszószólója s ő egyengette útját. Kiterjedt összeköttetéseinél fogva a német és belga államférfiakkal, tudósokkal pontos adatokat szerzett a protestans udvarokról,¹ melyeknél ily családi összeköttetés létrehozását sikerre való kilátással kezdeményezhetné. Mindenek előtt két dologgal kellett tisztába jöni: megkaphatja-e Zsigmond herczeg a kiszemelt herczegasszonyt, s olyan-e ez kiről remélni lehet, hogy tetszését megnyeri? A tárgyalásokba a fejedelmen s anyján kívül Kemény és Bisterfeld voltak beavatva. Abban állapodtak meg, hogy követet küldenek ki látogatás ürügye alatt a hesseni tartománygrófhoz: szemfüles, vigyázó embert, ki járjon szép szerével utánna, hogyan fogják Zsigmond ajánlatát fogadni és siessen haza. A hesseninek ugyan is volt még egy eladó leánya, kit a hír szépnek, jónak írt le. Az üdvözlő s megbízó levelek a tartománygrófhoz, az özvegy grófnéhoz kiállitattak² s a követséggel Maxfeld, Zsigmond herczeg segédtsíztje és Dániel János «ezredes» (háromszéki főtiszt) bizattak meg — az utóbbi mint főkövet, az első mint a német nyelvben jártas férfi.

¹ Aug. 23-iki levele, mely mutatja, hogy jóval korábban is szerzett adatokat. De ekkor együtt lévén, szóval tárgyaltak.

² Szamosujvár, 1649 ápr. 9-én Horváth János Epistolariuma. Nemzeti Múzeum.

Zsigmond herczeg bizalmas emlékirattal látta el. Nem kíván — írja — «mindenekfelett való legszebbet» de mindenesetre olyant «ki tekintetre méltó s az egymás-szere-tetre» alkalmas lenne. De annak is jól nézzen utána ha nem festi-e magát? aztán 18 évesnél idősb ne legyen, legyen szelid, istenfélő. Magaviseletében nem néz magyar formára, de az ottani divathoz képest is vigyázza meg természetét. Legyen középtermetű és ép. Ne legyen kaczer, de bátortalan se, s mindenek felett jó erkölcsű. Ne legyen fényűző mert «a tékozlással való köntösbeli luxus nem magyar humorhoz való.» Járjon utána, hogy a családnak eddig férjhez adott leányai milyen életet folytatnak, mennyi a hozomány s a hazaadásban minő rendet követnek. S hogy mindennek hogyan járjon utána, arra nézve Bisterfeldtől fog instructiót kapni. Gondja legyen hű arczkép szerzésére.¹

Bár Dániel Bécsnek szerette volna venni útját — de még is jobbnak tartotta Lengyelországnak kerülni. Így kevesebb feltünéssel remélt utazhatni. Május 1-én Kóbenhavnán volt Maxfelddel Wielopolskinál, épen akkor midőn ez készülteket tett, hogy Erdélybe jőjön mint királyi követ. Barátságosan fogadta őket — de nem tartóztatá.² Onnan Varsó kikerülésével folytatták utjokat. Máj. 22-én már megjárták Casselt s ott is szíves vendéglátásban részesültek, s bár nem kaptak visszautasító választ, de biztos ígéretet sem.³ A dolog eldöntése további tárgyalásnak volt fentartva. Onnan Osnabrückbe mentek Oxenstierna Jánoshoz,⁴ s Münsterbe, hogy a folyamatban levő béketárgyalások menetéről biztos híreket szerezzenek.⁵ Még megfordultak a brandenburgi választónál is Cleveben⁶ s

¹ THALY, K. Történelmi Kalászkok. Pest, 1862. 95. l.

² Máj. 1-jén kelt levele az Országos Ltárban.

³ A tartományi gróf máj. 22-iki levele a vörösvári ltárban.

⁴ Ennek máj. 29-iki levele u. o.

⁵ Junius 6-án kelt levél u. o.

⁶ Junius 14-iki levele u. o.

azzal visszatértek. Aug. 3-án érkeztek Fejérvárra s már más nap megtették jelentésüket. A hesseni tartomány-gróf leánya még nem érte el 14-ik évét s mielőtt 15 éves nem lenne, nem akarnák férjhez adni. De hát mint Dániel mondja az oraniai herczegnek volna leánya és ez meg is volna nyerhető. «Járatna Nagyságod — írá György anyjának — állapotjának végére és valamelyiknek mind erkölcsé, ideje, személye megvolna, lenne az».¹

Ekkor már mind az özvegy fejedelemasszony, mind Zsigmond herczeg künn voltak Magyarországon: amaz Ecse-den, ez Sárospatakon. A herczeget dolgai vitték oda, anyját összeszólalkozása a fejedelemmel. A porta bizonyos adóhátralékokat sürgetett, melyeket a meghalt fejedelem nem akart kifizetni, mint igazságtalan követelést, s egész haláláig elhuzta a dolgot. Most fián akarták megvenni a pénzt s ez anyját szólította fel a követelés kifizetésére, mint-hogy az még atyját illette: úgy is ez, — írá anyjának — mindent neki és öcscsének hagyott s ő csak pusztá üres ládákat lát.² A dolog nem volt igaz, de a szegény anyát nem annyira ez, mint inkább fia kiméletlensége bántá, s csak Zsigmond közbenjárásának sikerült megengesztelni őt.

De mennél inkább keseríté György kiméletlensége, annál buzgóbban munkált azon, hogy Zsigmond boldogságát mielőbb biztos alapra fektesse. A Dániel által hozott értesítést olyannak találta, melynek alapján folytatni lehet a megkezdett tárgyalásokat. E részben nem is volt a család azon bizalmi férfiai közt, kik a titokba be voltak avatva, eltérés — hanem igen is volt az eljárás módozataira nézve. Bisterfeld azt ajánlotta, hogy gyorsan, men-nél rövidebb idő alatt igyekezzenek az ügyet lebonyolítani, míg Kemény János az öreg Rákóczy György iskolájának híve, egészen más nézetben volt. «Nem jó — úgy hívé —

¹ Családi Levelezés, 409. 1.

² Családi Levelezés, 405. s. köv. 11.

sem hertelenkedni, sem a jó alkalmatosságot elmulasztani.» Tudakozni, értekezni, biztos híreket kapni s azután válasz-tani: ez legjobb út. «Az hertelenség egyebekben sokszor, de az hertelen házasságban ritkán dicsértethetik.» Nem kell attól tartani, hogy a hesseni kisasszonyt hamar más-nak adnák: járjanak utána az oraniai kisasszonynak is, ő inkább ezt ajánlja. «Arról mindazáltal én ítéletet nem te-hetek, az úr ő nagysága csak képre avagy más ember sze-mére merészli bizni ez állapotot avagy nem; nemhogy másra, de ha a maga saját tagjainak és sensusinak hiszen-e úgy, hogy a szemnek szívnek tisztít a fülre bizhassa; ki felől én nemhogy írni, de csak gondolkodni is félelmes vagyok, mert nagy én előttem csak a szegény Bethlen fejedelem példája is, noha az ő természete felől mint meghalt méltóságos fejedelem felől írni nem szükséges, sem szabados.»¹

A Rákóczyak mindig hajlandók voltak a fontolgatásra, halogatásra. Vártak újabb híreket: hátha Bisterfeld össze-köttetéseinél fogva többet fognak megtudni, mint a meny-nyiről Dániel hozott hírt? Csakugyan jött értesítés Cas-selből Bisterfeld egy barátjától a hesseni kisasszonyokról s a többiekről. Van Németországon elég herczegasszony — bár ezek közül többen már eligértettek, többen pedig lutherának. Hozományt azonban nem sokat kapnak mert az ingatlanok a férfiakat illetik.² Végre is abban állapotok-tak meg, hogy újabban követet küldenek ki tapogatózni, s ha a dolog jól ütne ki, némi némi ajánlatokat is tenni. Eleintè

¹ KEMÉNY Jánosnak egy kelet nél-küli votuma, báró Skrbensky Fülöp ro-vnai levéltárából, melynek a Rákóczyakra vonatkozó leveleit THALY Kálmán hozta el s volt szíves velem közölni. Ezek a nagybecsű darabok kiegészítik azon ada-tokat, melyeket az Országos s az Erdődy-féle vörösvári levéltárból kaptam. A vo-tum keletét tartalma határozza meg.

² E levél szerint a hesseni s pfalzi kisasszonyok reformáltak, az anhaltiak, darmstadtiai lutheranak. A nassauiak a császár előtt is nagy kegyben állanak. Ez adatokat BISTERFELD Sengelnek hozzá intézett leveléből veszi. Lásd ennek aug. 20-iki levelét u. o.

Bisterfeldre gondoltak, de ezt családi ügyei, nejének közelgő lebetegedése gátolták.¹ Azután Mednyánszkyban állapodtak meg, ki mellé Bisterfeld Maxfeldet ajánlá segédül. Több jól talált arczképet készíttettek Zsigmondról oly célból, hogy ő azt megmutatás végett magával vigye.²

Most hát hozzá fogtak Mednyánszky számára az utasítások elkészítéséhez. Meghagyták neki, hogy amint német területre ér, német ruhába öltözzék s Boroszlón, Lipsén, Erfurton át siessen Casselbe, s onnan a többi barátos udvarokba. Mindenütt azon ürügygyel lépjen fel, hogy mesteremberek behozására küldetett ki s ha a szükséges értesítéseket megszerezte, csak azután bocsátkozzék tárgyalásokba. Ha a kisasszony az utasításnak megfelelő lesz dotalitiumul Munkácsot ígérheti oda, de az arczképpel azonnal küldjön vissza valakit, s ha ez megnyeri a herczeg tetszését, rögtön felküldi az ünnepélyes nagy követséget.³

Mednyánszky szeptember 25-én elindult. Október 20-án Casselben volt,⁴ de a tartományi gróf leányai már el voltak jegyezve. A nassau gróftól sem kapott kedvezőbb választ;⁵ bár mindenütt nagy előzékenységgel találkozott s igyekeztek is küldetése sikerét előmozdítani, egyelőre még is biztos siker nélkül fordult vissza.

Itthon pedig a családi viszály újra kitört. Valóban György fejedelem, kiben sok volt az önzés, azt hitette el magával, hogy atyja őt megrövidítette. Anyósa szította a tüzet s még neje is, ki a családból férjén kívül senkit sem szeretett.⁷ Ebben a két asszonyban sok volt a ridegség, György pedig meggondolatlan, hirtelen haragú. Anyja

¹ BISTERFELDnek aug. 10. és 21-ről írott levelei Zsigmondhoz.

² Ugyanennek augusztus 21-iki levele Orsz. Ltár.

³ Az utasítás fogalmazványa Vörösvártt Caps. 13. fasc. 2. nro. 3.

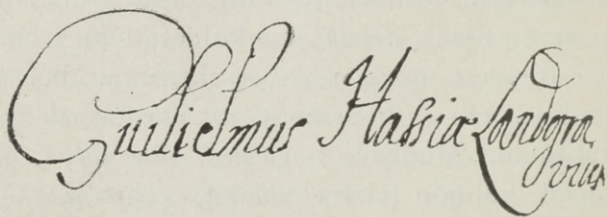
⁴ Eredetije a vörösvári levéltárban. Lymbus.

⁵ HADERMARIA nov. 10-én kelt válasza u. o.

⁶ Rákóczy Zs. 1650.

⁷ KEMÉNY, 491. l.

a portai követelések tisztázására több ízben utalványozott kisebb-nagyobb összegeket; de György az egészet vele akarta fizettetni, mint férjéről maradt adósságot s a fejedelemasszonyt leginkább fiának modora keseríté el. Szegény Bisterfeld majdnem kétségbe volt esve e családi viszály miatt s midőn más apróságok még éleszték a tüzet, sürgetőleg kérte Zsigmondot, hogy hasson a béke helyreállítására. «Az istenre kérem nagyságodat, békéltesse ki a fejedelmet anyjával. Ily botrány egy rossz házért.»¹

22. VILMOS HESSENI TARTOMÁNYGRÓF ALÁÍRÁSA.

Hogy a markukba fognak ellenségeink nevetni, mennvire fog ez nekik tetszeni! Ha a császár és mások meghallják, mire fognak benneteket tartani?»² Zsigmond csakugyan helyreállította a békét, de nem tartósan. Ősszel újra összezürdültek s most maga György fordult Bisterfeldhez,³ ki ismét Zsigmond közvetítését vette igénybe. Mind ő, mind Kemény írtak is neki: «most sem esem kétségbe, mert a fejedelemben nem látok más hibát, mint hogy túlságosan takarékos s kényezteteti családját. De a fejedelemasszony bőkezűsége s nagyságod eszélyessége megtalálja a kiegyenlítés módját. Bizonyynal így jobban gondoskodik nagyságodról, mintha néha nagyon megköti magát».⁴

Ez gyöngéd figyelmeztetés akart lenni, hogy e percz leg-

¹ Egy kállai házról volt szó, melyet anyja megtartott. Családi Levelek. 410. l.

² BISTERFELD augusztus 10. és 15-iki levele.

³ 1649 okt. 1-jei levele az Országos Ltárban.

⁴ 1649 nov. 9-iki levele.

kevésbé alkalmas családi viszályok ébrentartására s hogy az Zsigmondra nézve lehet leginkább veszélyessé, kinek tervei csak úgy valósulhatnak, ha annak keresztülvitelében testvére, a fejedelem fogja támogatni. Mert e tervben, a mint ezt megbeszélték, sok volt a kalandos. Hogy Zsigmond herczeg mindjárt a megindítandó mozgalomnak elején menjen ki a kozákok közé: erre komolyan az adott biztatások daczára sem lehetett gondolni. Kozákországban az ukrainai sikokon már fordultak meg erdélyi követek: népe, földje nem volt ismeretlen. Valóban még akkor is olyan vadon volt az, mint századok előtt: maga a főváros, Czeherin, sem volt egyéb, mint a földbe vájt kunyhók sorozata, melyeket primitív szalmafedelek védtek az idő viszontaságai ellen. Az egész kozákhad nem volt más, mint egy állandó tábor, de nehezen fegyelmezhető s még nehezebben összetartható. Ki tudja, hátha csak a pillanatnyi szükség érzete tétette velük az ajánlatokat s vajjon képesek-e egy állandó államszervezet nyűgét elviselni? Ha tehát egyelőre nem is fognának többet megkísérteni, mint combinált támadást intézni a lengyelek ellen, azzal Patakon tisztában lehettek, hogy erre sem Zsigmond vagyona, sem anyja kincstára nem elegendő, ahhoz Erdély hozzájárulása szükséges. Már pedig a fejedelem tartózkodólag viselte magát. Anyjával való viszálya kedvetlenítette-e el? vagy szíve mélyében sem volt hajlandó Zsigmond ily nagy emelkedését előmozdítani? tény az, hogy tavasz óta egyetlen újabb lépést sem tett. «Nem fogja-e, kérdé Bisterfeld, a mi késlekedésünk s részvétlenségünk a kozákokat elidegenít s az oroszok malmára hajtani a vizet?»*

A viszonyok azonban e tavasszal is úgy alakultak, hogy a fejedelem intervenciójára az idő nem volt kedvezőtlen. A mérkőzés a csatatéren a kozákoknak kedvezett

* Aug. 10-iki levelében, mely titkos jegyekkel van írva.

s a fellázadt alattvalóknak egy rájuk nézve teljesen előnyös békét eredményezett,¹ mely még kedvezőtlenebb is lehetett volna a lengyelekre nézve, ha a tatár khánnak a hetman ez állandó versenytársának közbelépése mérsékletre nem inti Chmelnickit.² E béke ratifikálására november 22-ére Varsóba országgyűlés hívatott össze. De ezt a békét senki sem tartá állandónak s maga a fejedelem, még mielőtt a megoldás ezen módjáról értesült volna, elhatározta követeket küldeni Czeherinbe. A követcséggel egy Nicolai Gergely nevű görög bizatott meg: «rengeteg útra szánta magát — írta Bisterfeld Zsigmond hercegnek — de biztattam nagyságod nagylelkűségével». ³ Aug. 17-én indult el. Utasítását Kemény fogalmazta. Bisterfeld görög betűkkel írta le tárczájába s jól emlékeztetébe véste — előbb megesketvén, hogy annak titkát el nem árulja.⁴ De a görög sokáig nem adott hírt magáról. Már aggódni is kezdettek, hogy talán tatár vagy oláh fog-ságba esett,⁵ midőn végre nov. 18-án Fejérvárt termett. «Rettenetes útat végzett, Moldván át jött Beszterczének». ⁶

A hosszas bizonytalanság Nicolai kimaradása következtében, Zsigmond nyílt és őszinte lelkébe is a gyanakodás mótelyét oltá be. Hátha a fejedelem még sem őszintén és igazán mozdítja ügyét elő? hátha nem is akarja komolyan annak lebonyolítását? Bisterfeld sietett megnyugtadni: «istennel bizonyítom, ő nagysága a göröggel elutazása előtt egy szót sem beszélt. Én adtam át neki a Kemény által fogalmazott utasítást, magyaráztam meg, s a levelek is a fejedelem nevében keltek. Egyetlen pont sincs azokban, mely a korábbi megállapodásokkal ellentétben volna. ⁷

1 POTOCKYNAK a Rákóczy család levelezőjének szept. 7-ről Zsigmondhoz írt levele Orsz. Ltár. Potocki rendesen aláíratlanul küldte leveleit, melyek titkos és fontos jelentések szoktak lenni.

2 Ugyanannak nov. 14-iki levele.

3 Fejérvár, aug. 15-iki levele.

4 BISTERFELDNEK aug. 21-iki levele.

5 Ugyanannak nov. 9-iki levele.

6 Ugyanannak nov. 22-iki levele.

7 Ugyanott.

Az eredmény igazolta a gyanú alaptalanságát. A görög-gel a kozákoktól is jött egy követ, Tetera Pál s ez a mint az ország határára érkezett, kérte Zsigmondot, hogy

13. CHMELNICKI BOGDÁN KOZÁK HETMAN.

jelölje meg a helyet: hol találkozhatik vele.* És mégis már állott be egy fordulat, mely Zsigmondra nézve kedvezőtlen volt: ez a követség Zsigmondhoz volt ugyan

* TETERA Besztercén nov. 14-én kelt levele. Orsz. Ltár.

intézve, jelöltségének teljes fentartásával — de meg volt bízva, hogy igyekezzék magát a fejedelmet nyerni meg a jelöltség elfogadására.¹

Teterát a fejedelem Szamosujvárt fogadta. A hetman neki és Zsigmondnak is írt. Kegyes jóltévőjének nevezte és sürgette, hogy vessen véget a helyzet bizonytalanságának. Meg van győződve, hogy a munkába vett dolog eredményre fog vezetni. Találtak ugyan módot a lengyelek, hogy megkössék a békét, de az nem fog tartós lenni. Még tüzetesebben írt Györgynek. Már egészen kétségbe voltak esve, hogy minden reményük füstbe megy, fegyverrel tárgyalták a békét a lengyelekkel, s ő nem is bízik annak tartósságában. Fiát, Timuszt szeretne volna hozzá küldeni, de követe nem akart még néhány napot várni, míg ezt felkészítheti s kénytelen volt e tervéről lemondani. Azonban rövid idő alatt el fogja hozzá küldeni s kéri, hogy őt és fiát az egész zaporovi sereggel tartsa meg pártfogásában, védelmében.²

A kozák követek már napokat töltöttek, várták az ügy lebonyolítását, de az lehetetlen volt, mert Zsigmond még nem jött be Magyarországból. «Az nagyságod bejövetelét bizony szívből és hamar is kívánnám — írta Kemény — de félek, igen félek: mihelyen nagyságod beérkezik, nem tartóztathatjuk a kozák követeket, hamar és cathegoricummal sietnek elmenni. Különben nemcsak hasznos, hanem szükséges is az nagyságod szemben létele velek». ³ Végre december 12-dikén csakugyan beérkezett Kolosvárra.⁴

De a hetman az az igyekezete, hogy magát a fejedelmet nyerje meg a vállalat élére, a dolgot bonyolította s a végválasz oly értelmű kiadását, mint a követek szerettek

¹ BISTÉRFELD fenn idézett levele.

³ KEMÉNY, Kolozsvár nov. 29-én kelt

² Mindkét levél Czeherin szept. 27-én kelt s megvan az Orsz. Ltárban.

levele. Orsz. Ltár.

⁴ A fejedelem decz. 12-iki levele u. o.

volna, hogy már a következő tavasszal actióba lépjen, a fejedelem elhalasztá. Értesültek, hogy a hetman hasonló ajánlatot már Radzivilnek, a Lupul sógorának is tett s ez méltán gyanut ébresztett. Aztán tisztába kelle jöni, hogyan fogják a család lengyelországi barátai fogadni a tervet? s e célból Zsigmond a novemberi országgyűlésre Klobusiczkyt Varsóba küldé. Értekezett is ez ottan azokkal: a kozákok, mondá nekik, ha nagyságtok nem akar velök kiegyezni, komolyan a törökhöz adják magukat. Most is van egy kozák követtség uramnál, mely kijelenté, hogy ha ő veszi a kiegyenlítést kezébe, a kozákság kiegyezik a respublicával. Most hát az a kérdés, mit szólnak nagyságtok a dologhoz?

Mit szóltak a lengyel urak? semmi határozott dolgot. Bizony ők is szerettek volna rossz helyzetükből szabadulni, s nem is rajongtak királyukért: de fontolóra vették, hogy elűzése is sok nehézséggel járna. Biztatták és ijesztették a követet egyszerre: ha Zsigmond kezd valamit, hozzá állanak, pedig valóban csak a készet akarták, s nem is bocsátkoztak Klobusiczkyval komoly tárgyalásokba.¹

Mikor Klobusiczky ezeket a leleplezéseket megírta Zsigmond herczegnek, már ő rég visszament Magyarországra. Fejérvárt csak néhány napot töltött testvére, Kemény, Bisterfeld s háza néhány régi barátja társaságában, azonnal fogadta a kozák követeket s ezekkel közölte, hogy válaszát csak akkor adja ki, ha tudva lesz, hogy mit határoztak a lengyel rendek? Gyorsan haza utazott s egyenesen Makoviczára ment,² közel a lengyel határszélhez, hogy annál könnyebben érintkezhessék ottani barátaival. A hangulat az országgyűlés megnyitása előtt élesen nyilatkozott a béke ellen: és Zsigmond számítása

¹ KLOBUSICKY, Varsó, decz. 26-án titkos irással írt levele. Orsz. Ltár.

² Már 1650 jan. 28. előtt ott volt s hosszabb időt töltött ottan, mint levelei igazolják.

egészen arra volt építve, hogy ha az országgyűlésen hasonló hangulat lesz uralkodó, akkor az elégületlen lengyelekkel és kozákokkal egyetértve kell a követendő eljárás módzatait megállapítani. Azonban reményei lassanként mind foszladoztak. A mit Klobusiczky irt, azt barátai, a Wielopolskiak, a Potockiak, Pegonski s a többiek megerősítették.¹ Mind e levelek mutatták, hogy a herczeg nagy népszerűséggel bír a dissidens lengyel aristocratia körében s hogy neve a közép nemesség közt is ismert legyen, arról is gondoskodtak ezek: az ez évre szóló krakai naptárt Piajecki neki ajánlotta.² Hasztalan. Az országgyűlés kerülni akarta a komolyabb bonyodalmat s elfogadta a békét.

Zsigmond sietett a dolgok e fordulatáról értesíteni testvérét, ki megígérte, hogy nem fogja tovább tartóztatni a kozák követeket. Január 22-én 1650-ben ünnepélyes kihallgatáson fogadta őket, melyet udvari ebéd zárt be.³ Néhány nap mulva új híreket kapott kozák földről: egy oda küldött szolgálja jött meg nyolcz kozák kíséretében.⁴ De végre is a lengyel országgyűlés elfogadta a békét s Rákóczy ekkor elbocsátá a követeket: «örömét fejezé ki válszában a béke megkötése felett. Ezentúl is fentartja velük a szivélyes összeköttetést s ha a béke nem bizonyosodnék be állandónak, van követének utasítása, hogy mint járjon el».⁵ A kozákok Fejérvárról február 20-dikán indultak el. Egyelőre Máté havasalföldi vajdához vették

¹ Mind e tudósítások s köztük sok igen érdekes eredetiben megvannak a vörösvári Erdődy-féle és az Országos Levéltárban

² BISTERFELD 1650 jun. 25-iki levele: «sicut id hominum genus fucorum parum aut nihil, ita heroum existimationem et gloriam multum promovet hoc præsertim tempore in illis locis. Unde non dubito quin insigni honorario excellentia vestra ipsum est dignatura». Rá-

kóczy is megemlékezik e naptárról egyik levelében.

³ György levele Zsigmondhoz 1650 jan. 22. Csal. Lev. 414. l. «Még két hétig várakoznak, azért kegyelmed tudósítson, ha mit ért az (lengyel) békesség felől».

⁴ U. attól u. ahhoz 1650 január 30-ról Csal. Levelezés. 415. l.

⁵ BISTERFELD febr. 19-iki levele Zsigmondhoz. Orsz. Ltár

útjokat, hol igen szívélyes fogadtatásban s gazdag ajándékokban részesültek. Márcz. utolsó napjaiban ismét Fejervárt voltak s innét visszatértek a hetmánhoz; Márjássy is velük ment, mint a fejedelem követe, hogy a viszonyok alakulásáról értesíthesse ezt.¹

Ezen tárgyalásokkal egy időben újra felvetette a fejedelem a még atyja életében megkezdett alkudozások fonalát a testvére Zsigmond és Lupul vajda leánya közt kötendő házasság ügyében. E házasság különösen most politikai fontossággal birt: mert Lupulnak benső és megbízható szövetsége a Rákóczy családdal a kozák tárgyalásokra nézve kiváló fontosságú volt. Moldva geographiai fekvésénél fogva közvetítő szerepre volt utalva Erdély és Kozákország közt. Aztán Lupul veje, Radzivill, a lengyel ellenzék egyik feje s a Rákóczy család barátja, még szorosabb kötelékekkel fűzetnék hozzájuk.

Mindez fontos tekintet volt. Lupul nagy áldozattal már ki is hozatta leányát a portáról, s Irénről mindenki, a ki látta, egyhangulag vallá, hogy szép leány.² E házasság horderejét mindenki elismerte. Kemény János, a család egyik legmegbízhatóbb tanácsosa, melegen ajánlotta: «emlékezhetik nagyságod — írta Zsigmondnak, mikor ez vele a tervet tudatta — én mindenkor azt javallottam, ne csak paraszt módon a szaporodásra, avagy papi módon a jámbor együgyű életre, hanem az ok is meglevén, terjeszkedésre és erősödéssre is nézne nagyságod az házasság dolgában»;³ s végre a portán a moldvai és erdélyi kapitihák már beszélgettek is egymás közt róla, sőt midőn Boros ment egy követséggel Stambulba, annak is eléhozták, hogy jó volna, ha Zsig-

¹ Ugyanannak márczius 25-iki levele Orsz. Ltár s II. Rákóczy Gy. Okmánytára 662. l.

² BISTERFELD 1650 jun. 19-iki levele: így a többször emlegetett Nicolai ügynök is. «Sulyok uram — a kapitihá —

az vajda leányát dicséri, tudakozott fellőle, maga hozta elé.» György jan. 10-iki levele Zsigmondhoz.

³ KEMÉNY János 1650 jan. 8-iki levele Zsigmondhoz. Orsz. Ltár,

mond elvenné a vajda leányát. Valóban a fejedelem már jan. elején megindította a tárgyalásokat s Boros Jánost és Sebessy Miklóst Jassyba küldé egyelőre puhatolás kedvéért.¹ A vajda szívesen fogadta Borost: eleinte úgy látszott, a házasság egészen inyére van. Még leánya arczképét is megküldte Zsigmondnak: «csak neki nyerve meg tetszését — írta Bisterfeld — azt hiszem, meglesz a dolog».²

Hanem Zsigmondnak egész váratlanul nem nagyon tetszett meg: nem az arcz, hanem a külsőségek. Máshoz szoktatta őt szigorú, komoly és háziasságot kedvelő anyja, mint a mit e képen látott. E hosszabb ideig Konstantinápolyban élt leány kaczer és kihívó keleti öltözete visszataszított neki. S magoknak a tárgyalásoknak folyama alatt sem volt minden inyére: szóval több dologra nézve aggodalmát fejezte ki. A sokkal világiasabb gondolkodású Györgyöt ez kihozta sodrából s maga Bisterfeld is megsokalta, mikor Zsigmond a leendő menyasszony kísérete: vénasszonyai s udvari hölgyei ellen felszólalt. «Hiszen — írta — fejedelemről s nagy fontosságú dologról van szó, egy hatalmas fejedelemről, a ki nem szeretné nem tudom miféle vén banya hatalma alá adni leányát. A vallás, erkölcsök, ruházat s több effélék reformálása nagyságod eszélyességére lesz bízva. Ha szépen, okosan bánik vele, meg lesz minden; ha hidegen és éretlenül, barátait is elijeszti. Bizony jól tenné nagyságod, ha megtanulna oláhul».³

Hosszas húzódás után a dolog mégis haladt annyira, hogy az özvegy fejedelemasszony s Zsigmond részéről bement a követség Moldvába megkérni Irén kezét. Boros, Sebessy és Horváth György voltak a megbízottak. Ez utóbbi igen kedves embere Zsigmondnak, nyalka, negé-

¹ «Boros útját senki nem érti Kemény János uramon kívül» írja György Zsigmondnak.

² BISTERFELD febr. 19-iki levele Zsigmondhoz.

³ BISTERFELD márcz. 25-iki levele.

des, a másik kettő is könnyű vérű, mulatni szerető. Úgy látszik, megfélekezve magukról, «alkalmatlanul» viselkedtek magukat. S végre is Lupul az alatt az ürügy alatt, «hogy az ő papjaik tilalmaznák, más valláson levőnek ne adná», visszavette szavát,¹ s megtagadta Zsigmondtól leánya kezét.

De a visszautasításnak más oka volt. A fordulat, melyet a lengyel-kozák béke idézett elő, óhajtabbnak tüntette fel előtte, hogy valamelyik lengyel palatinushoz adja nőül leányát, kitől tervei előmozdítására nézve több előnyt várt, mint az erdélyi fejedelem testvérétől. «De az isten is megbünteté Lupult érte — mondja Kemény Emlékirataiban — mert leányával nem kereskedhettek akarata szerint, kit Lengyelországban is nagy emberek kéretnek vala. Mert ottan hamar (1650. aug.) az tatár becsapván országába, noha láttatik vala portán nagy kedvességűnek lenni, igen megrablá és maga is erdőkre alig szabadulhata. Megsarczolván a tatárok és azok visszatérvén, nem telheték egy heti: az kozák nyomában jöven, az is megsarczoltatá s kételenségből velek való megbékülésnek alkalmatosságával leányát is az Bogdán Chmelnicki öregebb fiának, Timusz nevűnek kelle igérni s azután megadni».²

Volt-e Chmelnickinek értesülése arról, hogy az a leány, kit ő fegyverrel szerzett meg fiának menyasszonyul, előbb Zsigmondnak volt ígérve, arról biztos tudomásunk nincs — de nem tartjuk lehetetlennek. Zsigmond házassága Irénnel nem zavarta volna terveit, de Irén házassága valamelyik lengyel palatinussal már nem lehetett inyére. Tény az, hogy utóbb magát a házasságot is kierőszakolta.

¹ KEMÉNY János, 485. l.

² KEMÉNY 486. l. GRONDSZKY Bellum Cosaco Polonicum, 218—9. l. Az Orsz. Ltárban Potockinak egy titkos jegyek-

kel írott nagy fontosságú levele, melyet Pettkó Béla öcsém fejtett meg, Kemény előadását igazolja s kibővíti. E levél 1650 nov. 17-én kelt.

(1651. január) Timusz fegyver alatt vette el Irént¹ s boldogtalanná is tette. Atyjának összeköttetése Zsigmonddal s a fejedelemmel azután is tartott — sőt most még jobban kereste azt. Meg volt győződve, hogy a lengyelek csak addig fogiák őt az 1650-diki zborovi béke előnyeiben megtűrni, míg módjuk nem lesz kiforgatni abból, s éppen azért jó eleve gondoskodott szövetségesekről. Oroszokkal, törökökkel, tatárokkal, a lengyelek régi ellenségeivel alkudozott s folytatta a tárgyalásokat a Rákóczyakkal is. 1651 elején még mindig Zsigmond volt az állítólagos királyjelölt, sőt az elégületlen lengyel főurak is, kik egy év előtt Klobusiczky által oly kitérő választ adtak, most arra kérték, hogy állítson fel Lengyelország határszélén vigyázásnak színe alatt 20,000 embert s segítse őket a «czukornál édesebb boszú művében».² Ez a «czukornál édesebb boszú» egy közös támadás lett volna kozákokkal, tatárokkal — mert Chmelniczky komolyan készült. Látva, hogy Zsigmondot nem vonhatja be a közös támadás hinárjába, még a kozák királyság csalétkének felállításával sem, oly garantiák nélkül, melyeket ő megadni vagy nem tudott, vagy nem akart — valódi kozák leleményességgel fordított egyet a dolgon (1651 máj.): Zsigmondot teljesen kihagyta a játékból, most már magának Györgynek ajánlotta fel a kozák királyságot. De ez irányban kezdett tárgyalásai sem vezettek eredményre: s midőn maga szakállára fogott a dologhoz, Beresteck alatt kemény vereséget szenvedett.

¹ Zsigmond 1651 jun. 8-án kelt levele Orsz. Ltár.

² Rákóczy Zsigmondhoz intézett tit-

kos levelek maga Zsigmond által eszközölt megfajtái u. o. Kiadva Okmánytár 54. s köv. 11.

IX.

Sem a kozák remények füstbe menése, sem az Irén-nel tervezett házasság felbomlása nem gyakorolt Zsigmond kedélyére mélyebb benyomást. Ez a kettő úgy is összefüggött s a herczeg e házasságot úgy tekintette, mint annak szükséges föltételét. Ha hiúsága szenvedett is csorbát, azt könnyen kiheverte, ettől mint egy kedve elleni teher-től szabadulván. Egy más dolog kezdte legalább egy pár hétre érdekelni.

A mennyire népszerű volt a Rákóczy-család Felső-Magyarország protestáns urai közt, annyira gyűlölték a catholicus urak, a Csákyak, Homonnayak. De ezek kevésbé voltak veszélyesek, mint Wesselényi Ferencz, mert egyiknek sem volt annyi esze, mint neki. Ő a rokon érzelmű főurakkal egész coalitiót kezdett formálni még pedig a császár háta megett, melynek nem kisebb célja volt, mint Györgyöt megbuktatni. Zsigmond ennek a tervzetnek egyes részleteiről értesült s azokat a fejedelemmel koronkint közölte is. Ekkor történt, hogy 1650 tavaszán a nádor Eperjesre készült. Tegyen-e Zsigmond nála látogatást, s igyekezzék-e ott kitudni e tervek egyes részleteit, s ne próbálja-e azt meghiúsítani? a család és bizalmas emberei sokat tanakodtak e kérdések felett: «Hátha a Csákyak is ott lesznek s ezeknek elébb való becsület adatik, egy asztalnál levén vele?»¹ «Hátha a kellő czimet sem adják meg neki?»² De ő túltette magát

¹ Györgynek máj. 28-iki levele.

² Klobusiczky jun. 1-jei levele. Klobusiczky tudatta, hogy a nádor neheztel, hogy Zsigmond leveleiben nem nagyságolja. «En — jegyzé Zsigmond a levél szélére — soha nem nagyságolom vagy

haragszik vagy nem, mert úgy feljebb becsülném egy testvér-fejedelem bátyám-nál, aki uram egyszersmind. 2. Úgy érseket is kellene nagyságolnom, a melyet soha nem cselekszem.» Orsz. Ltár.

ez apróságokon s megállapítá utazása sorát: jun. 13-dikán megy be Eperjesre s a következő egész napot ott tölti.¹ Meg is tartá a programmot — de nem igen eléggülten tért vissza. Nem úgy fogadták, mint várta volna.

S otthon még sokkal kellemetlenebb ügy várt reá: anyja és György között a régi viszály ismét kitört. Egyik indoka ennek az volt, hogy György még a kibékülés után is mindig felhányta, hogy atyja végrendelkezése megkárosította. Neje, anyósa folytonosan bujtogatták anyja ellen s mindig azt emlegették: «ha székedet elveszted, mi koldusbotra jutunk — mert Magyarországon alig van birtokunk.» A viszály újabb kitörését az idézte elő, hogy a porta ismételten s még kiméletlenebbül követelte az adóhátralék lefizetését. A fejedelem, mint atyja tartozásáért, ismét anyjához fordult. Újra megkezdődtek a régi heves szóváltások s újra Bisterfeld szólítá fel Zsigmondot, hogy lépjen fel közvetítőül. «Olvastam a vezér levelét. Istenre kérem nagyságodat, hogy lépjen közbe anyjánál, hogy járuljon hozzá valamivel. Ha megtagadja, kiszámíthatlan kár származik belőle. A fejedelem fél, hogy ha meghal, mi lesz családjából, mikor az osztrák úgy is ellensége?»² S néhány héttel később: «bizony isten büntetése, hogy ilyen apróságok felett veszekesznek. Félek, hogy az isten valamelyik herczeget, vagy nagyságodat, vagy a fejedelem fiát, magához ne vegye s akkor későre ismerjük meg utálatos gőgünket. Bizony ha a pénz az istenünk, rá kényszerítjük, hogy mindenünket elvegye. Csak az vigasztal, hogy nagyságodat ebben a dologban mindenki ártatlannak ismeri».³ Az is volt és sikerült is fáradozásának anyját György fejedelem iránt megengesztelni.

¹ Zsigmond máj. 28-iki levele.

² BISTERFELD jun. 8-iki levele Zsigmondhoz.

³ Ugyanannak aug. 20-iki levele

Mindez leverőleg hatott Zsigmondnak mélyebb, fogékonyabb kedélyére. Elzárkózottá tette a külvilágtól, kerülte a zajosabb multságokat, ritkán jelent meg vadászatokon, lakomákon s legjobban érezte magát otthon, a pataki várbán, anyja körében, kit bálványozásig szeretett. Itt visszavonulva tanulmányainak, uradalmi rendezésének, az iskolaügy emelésének, egyházak szervezésének élhetett. Inkább contempláló, bölcselő szellemmel birt, mely élvezetet talált a rendszeres, nyugodt, megszokott munkálkodásban s kereste is a folytonos tevékenységet, de a merészebb, kockáztató, izgató vállalatoktól visszariadt. Ha volt a ki ilyenkor irányt adjon neki, mint atyja tette a Felső-Magyarországon folytatott háborúban, ott is megállta helyét; de ha magára maradt, nem a kitartás, hanem a bátorság hiányzott benne valamely kockázottabb kezdeményezésre, mivel a tapasztalás még meg nem érlelte lelkét.

Ebben az egész kozák vállalatban, melyet atyjától örökölt: bátyjától függött. Amint szerencsétlenül indult meg — az erős alkotó kéz támogatásától a legcriticusabb perczben fosztatván meg — úgy ellaposodott az, az ő hibáján kívül. Bátyja is kereste a biztos alapot, — mint atyja a svéd-francia szövetséggel, — de nem találta meg. Talán nem is volt ellenére. Györgyben jó adag önzés és féltékenység is volt. Bizonyos, hogy az egész tárgyalásokban nem követett el incorrect dolgot, de abból az initáló szellemből, melynek utóbb annyi tanújelét adta, semmi sem volt meg benne még ekkor.

Mily egészen más színben tűnik fel Zsigmond otthonában, azon a téren, hol biztosnak érezte magát. Itt már tudott alkotni, teremteni. Talán épen azért, hogy szabaddban működhessek, önállóságát megtarthassa, s valószínűleg, hogy idejét is inkább ezen kedvencz dolgainak szentelhesse, még 1649 derekán lemondott a székely genera-

lisságról,¹ azon egyetlen czímról, mely őt bátyjához, mint fejedelemhez fűzte. Hiában kínálta ez meg a váradi kapitánysággal, még pedig azon feltétellel, hogy azt csupán csak mint czímet viselje, — ezt sem fogadta el.²

Megszabadulva ettől a tehertől, egészen azoknak a kötelességeknek szentelte magát, melyeket önmagára rőtt. Mindenek előtt a francia nyelvben akarta magát tökéletesíteni, s komolyan hozzáfogott annak tanulásához. Utasításokkal és segédkönyvekkel Bisterfeld látta el,³ az ő Mentora, legrégibb, leghívebb és legbizalmasabb barátja, kivel szünet nélkül levelezésben állt.

Az ifjú herczegnek ez a szívélyes összeköttetése az ősz tudóssal már iskolai éveiből datálódik. Aztán mikor egyik-másik diplomaciai actionál együtt dolgoztak, bizonyynyal szilárdult az. Mikor a herczeg Erdélyből hosszabb időre távozott, átvéve a hét vármegye kormányzóságát, megkezdődött köztük a bizalmas levelezés, mely a herczeg haláláig tartott. Bisterfeld rendkívüli összeköttetéseinél fogva a német és hollandi protestáns tudósokkal folytonosan kapott értesítéseket, híreket — s eleinte ezek közlésére szorítkozott. Később azután mindent felölelt, minek tudása a herczegre nézve szükséges volt, vagy a mitől azt várta, hogy irányt fog neki adni. Maga figyelemmel kísérvén az európai tudományos élet mozzanatait, épen úgy mint a politikai eseményekről, beszámolt ezekről is, figyelmeztette mindenre, a mit szükségesnek tartott, hogy a herczeg tanulmányozza s épen e célból vagy a maga, vagy a herczeg számára a nevezetesebb s ritkább munkákat megszerezte, melyek részint a pataki családi, részint iskolai könyvtárban helyeztettek el. Így ajánlotta neki a Verulami *De augmentis scientiarum*-át, de nem föltét-

¹ BISTERFELD 1649 aug. 15-iki levele.

³ Ennek 1649 aug. 6-iki levele.

² Ugyanennek nov. 9-iki levele.

lenül, mert «Tullii artem vel non penetravit vel ob invdiam occultavit»¹ — különben kellő méltánylattal Baco iránt; aztán Campanellát és Comeniust.² Épen megjegyzései s a hang, amelylyel rólok ír, mutatják Zsigmond tudományos színvonalát.

Aztán értesíté hiven és tárgyilagosan mindarról, mi Erdély közéletében történt. Nem egy udvaronc bizalmas pletykái ezek, hanem egy élesen látó, elfogulatlan barát intései, irányadásai, hogy minő állást foglaljon ő el ezekkel a tényekkel szemben. Abban a viszályban, mely az özvegy fejedelemsasszony s a fejedelem közt kitört, őt hívja fel közbejárónak, kiegyenlítőnek — azzal a benső ragaszkodással, melylyel sorsát a családéhoz fűzte, de azzal az őszinte határozottsággal is, mely hatását sohasem tévesztette el. Épen oly nyugodt bíró ő abban a másik viszályban is, mely az egyház békéjét fenyegette felforgatással: s ha szíve ebben a kérdésben votumát az egyik párt mérlegére vetteté vele, — messze mögötte marad ellenfelei tuzásainak.

De a mi e levelezés minden sorát, minden betűjét átleheli, az az őszinte meleg ragaszkodás kedves Zsigmondjához. Úgy tudja szeretni, úgy örül sikereinek, úgy félti mindentől. Biztatja és óvja, inti és tanácscsal vezérli. Egy hízelkedő szót sem ír le, ezt önmagához is méltatlannak tartaná, de egy őszinte szót sem titkol el, még ha attól kellene is tartania, hogy kellemetlen hírt pendít meg. Nem kellett attól tartania. Zsigmondot olykor elragadta heve s ha néha egyik-másik öreg hive iránt kiméretlen volt is,³ — benne is a Rákóczyak vére folyt, — az öreg

¹ «mert Cicero művészetébe vagy nem hatolt vagy irigységből eltitkolta».

² 1649 decz. 19-iki levelében, s többekben is. Így ajánlott 1651 ápr. 10-iki levelében valami pompás bibliákat. A könyvtár számára megszerezte a Biblia

Polyglottát (s tán épen ez a fennebbi biblia) Mercator Atlasát stb. SZOMBATHI 86. l.

³ Így egy alkalommal Keménynyel szemben, melyet azonban hamar megbánt s kérte, hogy égesse el levelét: «jó

Bisterfeld irányában soha. Hiszen mivel tudta volna ő ennek végetlen ragaszkodását mással, mint maga ragaszkodásával viszonzni? S talán éppen ennek lehet köszönni, hogy a meghívást, melyet ez a leideni egyetemtól kapott, végre is hosszas habozás után nem fogadta el. Barátai már 1649 nyarán értesítették erről s ő közölte is Zsigmonddal. De a dolog hamarabb nyilvánossá lett, mint szeretete volna: a püspök megtudta¹ s ezen az úton a fejedelem is, ki mindent elkövetett, hogy távozási tervéről lebeszélje. Egyelőre csak őszig ígérte maradását. De aztán Zsigmond is rá esett: «bizony látom, — írja ennek,² — hogy nemcsak a fejedelemmel, hanem, a mire pedig nem voltam elkészülve, Nagyságoddal is kemény harczom lesz. Pedig mondhatom, hogy Belgiumban is, csakúgy mint itt, ha kelleni fog, tudni fogok szolgálni Nagyságodnak és a családnak is köz- és magán ügyeikben.»

Csakugyan Fejérvártt maradt továbbra is egész haláláig, hiven szolgálva urát s iskoláját.

Ott a régiek közül csak ő és Kemény képviselték az elhunyt fejedelem hagyományait. Ennek többi emberei vagy egymásután elhaltak, vagy az idők új áramlatai által mellőztettek, háttérbe szorítottak. A fejedelem egész új nemzedékkel vette magát körül, víg és mulatni tudó társasággal, mely hajlékonyabb és engedékenyebb volt hozzá.³ Nem úgy Patakon: ott még fenntarták magukat a régi hagyományok. Bár Zsigmond és a fejedelemasszony uradalmi el voltak egymástól különítve, de azok kormányzása mégis egységes maradt. Zsigmond és anyja jól megértették egymást, amaz tudott engedelmeskedni, s ez örült, ha valamit kedvére tehetett. Egész ragaszkodását férjéhez

szívvel — válaszolá Kemény — mert ugyanis nem tenném oly leveleim közé, kit gyermekeim is látnának s mások is, nem esvén nekem is böcsületemre.» 1650 ápr. 2-án Fejérvárt kelt levele Orsz. Lt.

¹ BISTERFELD 1650 jan. 29-iki levele.

² Ugyanannak 1650 jun. 4-iki levele.

³ KEMÉNY JÁNOS ÉS SZALÁRDY részletesen leírják az udvar ez átalakulását.

átruházta Zsigmondra, mit ez határtalan szeretetével igyekezett meghálálni.

S legszívesebben Patakon laktak, hol még minden a régire emlékeztetett, még a régi arcok is: Mednyánszky Jónás a főudvarmester s Klobusiczky András a főuradalmi igazgató, a családnak e két régi, kipróbált barátja, kik a legkényesebb küldetéseket, legfontosabb megbízatásokat végeztek, — amaz inkább a németországi, ez a lengyelországi követségekben. Aztán a régiek közül: Szemere Pál, Zákány András s Baksa István főbejárók. Csak kettő volt új, fiatalabb erő: Horváth István a titkár s Padányi a kamarás, Zsigmond régi iskolatársa.

Hanem mikor a fejedelem halála után Patakra bementek, ha minden a régi rendben, a régi kerékvágásban folyt is, — de az egyházi s iskolai viszonyokat meglehetősen zilált állapotban találták. Egész keleti Magyarország s Erdély protestáns felekezete két egymással hevesen küzdő táborra volt osztva, melyeket nem a hit alaptételei, hanem az egyházkormányzási formák kérdése választott el. De a protestantismusban ez is lényeges, mert az egyházi élet egyik sarkkövét képezi. Városokban, különösen nagyobb magyar-német városokban a kormányzási formát csakhamar megtalálták oly alakban, mely fen is tartá magát: itt a város volt a patronus s a tanács a pappal közösen igazgatta az egyházat. Nagyobb uradalmakban, hol a földesúr volt a patronus, kevés rész jutott a kormányzásból az előjáróságnak. Mikor utóbb a patronusok tömegesen kezdtek catholicusokká lenni, az egyház kormányzásának ügye a papok kezében maradt, s ezeknek sok erőre s kitartásra volt szükségük, hogy az egyenetlen harczot egy-egy hatalmas földesúrral szemben fentarthassák. Így a viszonyok a papok, esperesek s püspökök közt bizonyos solidaritást fejtettek ki, mely az egyház kormányzásában sok hierarchicus formát hozott be s állandósított meg.

Ugyanezeket a hierarchicus formákat egészen más viszonyok idézték elő a magyar birodalom azon részeiben, melyek üldözéseknek nem voltak kitéve: — Erdélyben s az ehez csatolt megyékben. Itt az a körülmény, hogy a fejedelem s a tanács egy része protestans volt, vonta ezt maga után. A fejedelem mint főpatronus, az ő tanácsurai s a többi patronusok a papokkal, esperesekkel alkották a consistoriumot, mint az egyház legfőbb kormányzó testületét. A vége a dolognak az volt, hogy az a legfőbb protestans elv, hogy az egyházat saját maga által választott testület kormányozza, keleti Magyarországon nem juthatott érvényre.

Szemből ezzel már a XVII-ik század elején történtek egyes kísérletek az egyház igazgatásába vonni a népet is. De eredménytelenül: minden ilyen törekvést csirájában elfojtottak. Az öreg Rákóczy György idejében egy nem mindennapi agitatori tulajdonokkal felruházott pap, Tolnai János, aránylag rövid idő alatt hatalmas pártot tudott ez eszmének teremteni. Ő Angliában végezte tanulmányait, s ott tartózkodása alatt magába szívta a presbyteriumi elveket. Látta azokat az eredményeket, melyeket ez úton az egyház felvirágoztatására el lehet érni s azzal az erős elhatározással jött haza, hogy itthon az ügynek apostolává lesz. Az még hasznára vált, hogy az angol presbyterianusoknak külsőségeit is elsajátította: annál élénkebb benyomást tett a népre. Ruházata és szokásai egyszerűsége, dorgáló, feddő szónoklatai nem tévesztették el hatásukat s csakhamar akadtak szövetségesei, barátai. Egy kiváló tehetség, Medgyesy Pál az udvari pap is hozzá csatlakozott s ez megnyerte az eszmének a fejedelemasszonyt és Rákóczy Zsigmondot.

De az ellentábor sokkal hatalmasabb volt. A mivé a presbyterianismus Angliában kinőtte magát: a puritanismus nem volt alkalmas, hogy az intéző köröket, — melyek kü-

lönben természetüknél fogva is conservatívek — megnyerje nekik. György fejedelem és püspöke határozottan ellenezték azt. Minthogy pedig az egyházkormányzat nem volt úgy szervezve, hogy ennek a mozgalomnak törvényesen útját lehetett volna állani, összehívta a fejedelem a szathmár-németi zsinatot, mely még nevét is eltiltá. Tolnait és barátait megfoszták hivataluktól. «Azok, kik felperesei voltak, voltak bírái is» s Tolnai egyelőre az ifjú Rákóczy György kegyelem kenyerére szorult.¹

A szathmár-németi zsinaton hozott canonok nem oldották meg, hanem elmérgesítették a kérdést. Az a szervezet, melyet ez a protestáns egyháznak adott, sokféleképp értelmezhető, magyarázható: következményeiben, nehéz napokban czélszerűnek is bizonyult be, — de alapjában hierarchicus volt. — Azonban tényleg törvénynyé vált s így életbeléptetését nem lehetett megakadályozni. Nem is gondolhatott rá senki, míg oly erős és határozott kéz védelmezte azt, mint az öreg fejedelemé, ki azonban másfelől annak is útját tudta állani, hogy a diadalmas papság helyzetének előnyeit a végletekig ne aknázhassa ki. Mint mérsékelt és ildomos ember meg tudta ítélni, hogy meddig lehet menni, s az elibe terjesztett canonok közül csak azokat szentesítette, melyek a szervezethez tartoztak: a mi ezekkel össze nem függött s a mit az «egyházi rend» az ellenfél elnyomására használhatott volna, egyszerűen függőben tartotta.

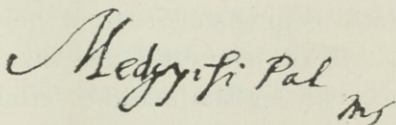
Az öreg György halála után a püspök és barátai mindent elkövettek az új fejedelemnél, hogy ez a függőben maradt canonokat erősítse meg. Zsigmond, Bisterfeld és Medgyesy eleinte útját tudták állani,² de nem sokáig.

¹ Rákóczy Gy. levele 1646 jun. 16. Csal. Lev.

² «Ha a mi kegyelmes urunkat a maga ítéletében s istenes tanácsában hagyják vala az üdvözült urunk temetésekor adott

válaszában is az emberek: nem következtenek volna oly nagy galyibák.» Medgyesy Rákóczy Zsigmondhoz 1649 aug. 23. Erd. Prot. Közlöny, 1876. 307. l.

A vizsály kiegyenlítésére 1649 nyarán zsinatot hívott össze a fejedelem. Medgyesy Zsigmondhoz fordult közbenjárásáért,¹ melyet Bisterfeld is igénybe vett. A zsinaton mindkét fél jól felkészülve jelent meg: Kemény kísérletet tett, hogy az episcopalisokat engedékenységre bírja: hasztalan. «A papok dolga miatt — írja Zsigmondnak — urunk ő nagysága után nekem is van részem a búsulásban. Azt mind akarám kerülni s nem lehet. Elláttam, esmét kiesem az püspök uram gratiájából, azért akarok vala neutralis lenni: noha tudtam az neutralitás gyakran veszedelmes. Ugyanis amint a szegény Mikó Ferencz a négy religióból kíván vala csinálni egy hitet, én is az két ellenkezésből az én humorom szerint szép rendtartást tudhattam volna formálni, ha igen üdvösségest nem is, mert mindenikben ismertem jót, tanultam kihagyhatót is.»² A békés kiegyenlítés nem jött ugyan létre, de mint Medgyesy írta a «papisztizálás is refrenáltatott» a fejedelem által, ki ezúttal még keményen viselte magát.³ A presbyterianusok üldözésébe egy kis szünetet állított be, de hogy ez tartós legyen, senki sem hitte. «Ha csak nagyságod közbe nem veti magát, írta Bisterfeld Zsigmondnak, ez emberek új, de egészen képtelen pápaságot hoznak be.»⁴

25. MEDGYESI PÁL ALÁÍRÁSA.

Ez a makacs küzdelem nemcsak Erdélyt foglalkoztatta, hanem a tiszai egyházakat, s magára Patakra is kivetette árnyékát. A papság legnagyobb része itt is episcopalis

¹ Jun. 9-ki levele 1649. U. o. 1874. 165. l.

² KEMÉNY levele Zsigmondhoz 1649 jul. 13. Orsz. Ltár.

³ MEDGYESI 1649 aug. 25-iki levele Zsigmondhoz. Erd. Prot. Közlöny. 1876 307. l.

⁴ BISTERFELD levele Zsigmondhoz 1649 aug. 15. és okt. 1-jén. Többi közt egy presbyterianus papnak, Gidófalvinak s egy professornak. Arkosynak elüldözése volt szóban.

volt és itt is türelmetlen: de már hatalmas párt állott vele szemben, melyet nem volt olyan könnyű dolog elnémitani. Bizonyynyal Zsigmond és anyja akarata hatalmas tényezővé lehetett e viszályban, s befolyása még Erdélyben is érvényesült. De nem parancsszóval akarta a kérdést elintézni. A már is hatalmas közvélemény megerősítése, megszilárdítása alapján kívánt célt érni: ha a kérdést tisztázza, a közönséget felvilágosítja s az uralkodó ellenzéket elnémitja. A mit eddigelé papi gyűlések, zsinatok útján próbáltak elérni, az céltalan maradt: itt az uralkodó párt leszavazta őket. Csak egy módja volt ennek: a presbyteri rendszer helyességét, czélszerűségét s magában a szentírásban gyökerezését oly érthetően, tisztán, könnyen felfoghatóan mutatni be, hogy ahoz szó se férhessen. Ez azonban csak egy úton volt elérhető: sajtó útján. Tapintata meggyőzte őt ez út helyességéről.

S kit lehetett volna inkább e munkával megbízni, mint azt, ki leghatalmasabb előharczosa ez eszmének, annak leghivatottabb szószólója s a pártnak elismert vezére — Medgyesy Pált? Valóban őt kérte fel erre a herczeg s ő vállalkozott is.¹ Már az ősz elején annyira készen volt munkájával, hogy tisztázásához fogott,² s nov. 10-ére ezzel is elkészült. Közölte Bisterfelddel, s annak helyeslését a munka megnyervén, azonnal útra kelt Fejérvárról Patakra, hogy bemutassa Zsigmondnak. «Örömet akarnám Nagyságodnak is ítéletét felőle venni és ha ki kellene nyomtatni — Nagyságod is arra valónak ítélvén — nem kellene vele késni, mert az idő felette igen kívánja».³

A munka megnyerte Zsigmond tetszését s intézkedett, hogy azonnal sajtó alá adassék. A pataki nyomda, melyet

¹ «Nagyságod parancsolatjára az presbyterium felől indítottam valami conceptust.» Írja Zsigmondnak 1649 okt. 22. Erd, Prot. Közl. 1876. 320. l.

² Két hét alatt egészségem lévén, készülhetek vele. U. o.

³ U. o. 321. l., decz. 9-iki levele

az öreg fejedelem akart felállítani, s melyhez már a betűket is meghozatta,¹ még nem volt felszerelve. Óhajtott volna Medgyesy, hogy ez a munka ott jelenjen meg: «az üdvözült urunk sok szép typusi csak rozsdában állanak: hiszem egy ház nem sokat tenne Nagságtoknak és holmi faműszerbeli segítettés.»² De a dolog sürgős volt: Zsigmond is szerette volna mennél előbb nyomdában látni. Bártfára küldte tehát, hol 1650-ben megjelent «Politico egyházi párbeszéd» cím alatt.³ «Két keresztyén ember beszélgetése, az egyik kérdezkedő némely dolgokban nem eléggé tanult, de nem megátalkodott s tanulni szerető; a másik, a felelő, tanultabb. Beszélgetnek az egyházi igazgató presbyterekről, avagy vénekről, öregekről s a presbyteriumról, egyházi tanácsról.» A jeligét Tertullianból vette «inkább akarják nem tudni, mivel már meggyűlölték» s ez mutatja a munka célját, rendeltetését: meggyőzni a protestans híveket, hogy az egyház-kormányzásnak legiőbb formája a presbyterium.

A munkát Rákóczy Zsigmondnak ajánlotta, mert az ő «parancsolatja volt, hogy mostan vagy mentül hamarabb végezzem be ez írást», s egy terjedelmes ajánló levelet is intézett hozzá, melyben az új irányokat követő theologus s a neolog nyelvész beszámol művének céljáról épen úgy, mint nyelvészeti újításairól, melyeket e könyvében alkalmazott először. S egy pillantást vetve a korábbi presbyterialis mozgalmakra, int, figyelmeztet: «most már harmadszor zörget Krisztus ugyan derék ütésekkel a mi ajtónkon: a mikor nem a suttonokban, hanem az utczákon teli torokkal tétet bizonytságot, nem egy-két ecclesiában, hanem az egész magyar nemzetnek mindkét fülét betöltötte ennek hírével, országos zsinatokon forogván ez fenn és a nagy méltóságoknak is derék tudásokig jutván. Ó boldogok

¹ Lásd Tolnayval való levelezését a Prot. Egyh. s Iskolai Lapban.

² MEDGYESY okt. 22-iki levele, i. h.

³ Dialogus politico-ecclesiasticus.

leszünk, ha a közénk kéredzve bejöni akaró édes lelki királyunkat az ő országlásával bebocsátjuk!»

De nem bocsátották be, bár a könyv nagy hatást tett s még erősebben folyt a küzdés a presbyteri rendszer behozatala ellen. Akadályokat gördítettek terjesztése elé, nem akarták megengedni Erdélybe bevitelét. Sőt magának Medgyesnek is lehetetlenné tették a Fejérvárt maradást, — ki valóban nem sokára a könyv megjelenése után megvált a fejérvári udvartól.¹ A nagybányai prædicatorságot fogadta el,² hol azonban nem sokáig maradt. Az öreg fejedelemasszony vette magához udvari papjának. De a könyv megtette hatását: oly tisztán, világosan mutatta ki e presbyterium előnyeit, oly határozottan utasította vissza ennek a puritanizmussal való közösségét, hogy az elfogulatlanokat felvilágosította, a komolyan gondolkozókat meggyőzte. Ezután nem úgy beszéltek róla, mint veszedelmes, hanem mint felesleges dologról: hiszen, mondák, a presbyteriumi rendszerből a mi jó van, az alkalmazva van. «Csak mesterség az — írta Medgyesy — hogy azzal állatják, hogy vagyon most is presbyterium, s azt kellene jobban helyreállatni. Nekem úgy tetszik, hogy kéntelenség-ből cselekszik azt, mivel már nem lehet tagadni, hogy a mi vallásunk szerint való presbyteriumot nem kívánja, s hogy ezzel nagyságtok és mások szemét bekössék. A mi vallásunk szerént való presbyteriumot vétessen be nagyságod: inkább semmi se legyen.» Azonban épen ez nem volt magában Erdélyben lehetséges, hol az a körülmény, hogy maga a fejedelem volt a reformált egyháznak főpártfogója, szabta meg a kormányzási formát. De Medgyesy sürgetése nem is Erdélyre szólt. Patakra nézve ajánlotta azt ő s itt oly reformot, melyet magok a pártfogók, Rákó-

¹ 1650 júliusában. L. ennek 1650 jul. 5-én Zsigmond herceghez írt levelét az Országos Levéltárban.

² 1650 okt. 14-én írt levele az Erd. Prot. Közl. 1876. 321. l.

czy Zsigmond, Lorántfy Zsuzsánna sürgettek, lehetett hátráltatni, de végkép feltartóztatni nem.

Ebben az egész mozgalomban tartózkodott a herceg minden olyan lépéstől, melyet arra lehetett volna magyarázni, hogy kegyúri jogát az egyház elnyomására akarja használni. Annál határozottabban lépett fel ott, hol ilyen tekintetek nem ajánlottak mérsékletet: a sárospataki iskola újjá szervezésének kérdésében. Amint atyja eltemetése után állandó székhelyül Patakot választá, sietett jóvá tenni a Tolnain esett méltatlanságot: visszahelyezte iskolagazgatói székébe. De ezzel ismét megújult az a per, mely miatt ez 1642-ben tanító székét papival volt kénytelen felcserélni, hogy a megszokott Keckermann helyett Ramust¹ használta előadásai alapjául s amint székét elfoglalta, a tanulók elhagyták az iskolát. Zsigmond herceg el volt határozva nem engedni s a deákok visszatértek.² A tanulók azonban a papokban, Tolnai ellenségeiben pártfogókra találván, a lázongást többször megkísérelték. Mindegy eredménytelenül. Zsigmond ebben a kérdésben nem engedett: «elhigyjék — írja a papokra czélozva — abban nem hagyjuk a dolgot, s ha isten éltet bennünket, a mit feltettünk, végben is akarjuk isten segítsége által vitetni s meg is akarjuk vélek esmertetni, hogy nem vagyunk társok.»³

A mit pedig feltett magában, az a pataki iskola reformálása volt.

Mélyen érezte ő ennek szükségességét. S ha Tolnai

¹ Abban az időben igen használt, de irányzatukra nézve egymástól eltérő bölcsészeti elveket valló tankönyvek szerzői.

² «és a scholát pusztán hagyván mind egyig kimenének. Nagy messze földre való bujdosásra eredvén, mikoron általmentenek olaszi, zsadányi, ujfalusi határokon, jutának szintén Liszka városá-

ban és ott megtelepedének. Észrevevén, hogy nem jó úton járnának, bujdosásoknak második napján követeket küldének Patakra és mind vétkeknek veniát, mind visszamenetelre gratiát impetrálván, hármon kívül mind visszamenének.» SZOMBATHY, Hist. Coll. Ref. Sárospatak. 195. l.

³ 1650 nov. 16-iki levele Klobusiczkyhoz. Orsz. Ltár.

visszahelyezésével egy régi méltatlanságot tett is jóvá, de ugyanakkor ezzel reformtervei útját is akarta egyengetni. Jó hasznát vette ekkor annak, hogy Keresztury őt a Ratichius módszere szerint tanította. Mert így a pataki, régi alapon álló tanítási rendszer figyelemmel kísérése alkalomával s általában a vizsgákon párhuzamot vonhatott a között, ahogy ő tanult, s ahogy itt tanítottak. De azóta, hogy ő tanulmányait befejezte, a közoktatási rendszer is — bár inkább még csak elméletileg — nagy lendületet nyert egy épen abban az időben feltűnt férfi által, ki maga is elfogadta Ratichius kiindulási pontjait, de ki ennél mélyebb, nagyobb és szabadabb szellem: COMENIUS Amos által.

E férfiút akarta megnyerni a pataki iskola reformálására s ebben a viszonyok is úgyszólván kezére játszottak. Comenius 1648 óta püspöke volt a morva testvéreknek,¹ ennek az üldözött felekezetnek, melynek egyes csapatjai Morvaországot elhagyni kényszerülván, Felső-Magyarországon új otthont találtak s egyes városokban egyházakat alkottak. Anglia, Svédország és Németalföld versenyeztek megtartani őt maguknak — de épen ez idő tájt munkaszünete vala. Neve régóta ismert volt Zsigmond előtt, hisz Herbornban ugyanazon Alstäd tanította, ki utóbb a fejevári collegiumnak egyik büszkeségévé lett. Aztán már egyszer atyja is tárgyalt vele, hogy jöjjön Patakra.² Bisterfeld melegen ajánlotta munkái tanulmányozását;³ de a ki őt ez eszmének megnyerte, az Tolnai volt.

Épen ebben az időben a «Schola pansophica» egy egészen új tanszervezet megalakításával foglalkozott, melynek prodromusa Oxenstierna figyelmét is magára vonta, de melyet ő eddig, azért, mert tankönyvek szerkesztésével

¹ GINDELY, Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder. 453. l.

² GINDELY, Ueber des Comenius

Leben. Sitzungsberichte der Wiener Akademie. Phil. Cl. xv. 509. l.

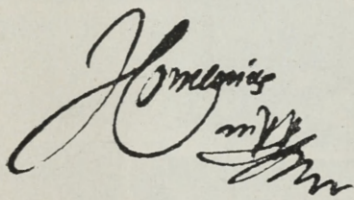
³ 1649 decz. 19-én irt levele.

26. COMENIUS AMOS ÉS TANODÁJÁNAK LÁTKÉPE.

volt elfoglalva, nem készíthetett el. «Quo moriture ruis minoraque viribus audes»¹ írták neki angol barátai arra czélozva, buzdításul, hogy fogjon nagy művéhez. Akarta is — midőn megkapta Rákóczy Zsigmondnak s anyjának meghívását, hogy jöjjön Patakra s tanácsaival mozdítsa elé az ottani iskola reformálását.² Comen annyival szívesebben engedett e meghívásnak, mert remélte, hogy ez-úton megnyerheti Rákóczy pártfogását a morva testvéreknek. 1650 tavaszán elutazott Szakolczán át, hol a testvérek újon épített templomában a husvétot ünnepelte.³ Eperjesen Klobusiczkyval találkozott s ez nyomon értesítette urát jöveteléről. «Mutassa nagyságod kegyelmes akaratját hozzá és ha lehet, conducálja oda. Bezzeg floreálna a pataki iskola, ha az meglehetne.»⁴

Zsigmond kiváló előzékenységgel fogadta, s azonnal meg is kezdte vele a tárgyalásokat. Beható eszmecsere után,⁵ mely több napot vett igénybe, Comen beadta emlékiratát az iskola újjászervezéséről.⁶ Nyilvános iskolát ajánlott, hogy mennél többen részesülhessenek annak jótéteményében s a szegényekre tekintettel ingyen ellátással. Mindent

27. COMENIUS ALÁÍRÁSA.

fel kell abban ölelni, mi a közgazdasági, iskolai, politikai, egyházi állapotok javítására befolyással lehet. Hét osztályt javasolt szemléleti és gyakorló tanulmányok szerént. Egy második emlékiratban Zsigmond kívánataira kifejté óhajtságait azon esetre, ha a szervezés végrehajtására meghivatnék: elegendő épületet és tanerőt, a nő-

¹ «Merre rohansz halandó s erődnél kisebbekre vállalkozol.»

² Comenii Opera. Van Geer kiadása. III. r. 3. l.

³ GINDELY, i. h.

⁴ 1650 május 10-iki levele az Orsz. Ltárban.

⁵ A Primitiæ Laborum pataki 1651-iki kiadása előszava.

⁶ Ill. Scholæ Patakinæ Idea. összes művei. III. 3. l.

vendékek számára nyilvános asztalt s nyomda felállítását kívánta.¹

Ez a néhány napi tárgyalás meggyőzte a herceget Comen iránya helyességéről s annak gyakorlati kivihetőségéről. Ugy tetszett neki, hogy a «schola pansophica» a Comen terve szerint berendezett intézet nem pusztá ábránd, hanem egy valóban létesíthető intézet. Hogy ez sok költésbe fog kerülni azzal is tisztában volt, de meg volt győződve, hogy az áldozatok arányát az eredmény bőven fogja kipótolni. S azonnal megbízta őt a szervezet keresztülvitelével. Tekintélyes évi tiszteletdíjat biztosított neki készpénzben és terményekben, mely a mi arányunkhoz viszonyítva, mintegy 6000 frtnak felel meg² s ezenkívül 10—20 honfitársának ingyen ellátást. A meghívót anyja állította ki, de ő is és Tolnai is írtak hozzá meleg hangon tartott leveleket.³ Minthogy pedig a távozhatasi engedélyt csak zsinat adhatta meg, azonnal kérték a lissai előljáróságtól elbocsátását.⁴ November 1-ére ígérte működése megkezdését, mely napon éve is kezdődött,⁵ s hogy szavát bevált hassa, visszament Lissába, hogy ügyeit elintézzze s a schola pansophica tervét tüzetesebben kifejtse.

A nyarat Comen csakugyan e munka, egyik legnevezetesebb munkája elkészítésére használta fel⁶ Zsigmond hercegnek ajánlva azt, mely a követendő tanmódszer s a hét osztály tantervét foglalta magában. Végéhez gyakorlati utasításokat függesztetett «Latiumnak Tiberis mellől a Bodrog mellé áthelyezéséről: hogy mi van meg s mit kell még előkészíteni Patakon.» S a mint elkészült, sietett művével Patakra.

Rákóczy Zsigmond ekkor Erdélyben volt. De mielőtt

¹ Ugyanott 5. l.

² Lorántfy Zsuzsanna 43. és 77. ll.

³ 1650 május 18-án kelt levelek. Gin-dely, i. h. 515. l.

⁴ Ad seniores Lesnenses 1650 máj.

18. U. o. 515. l.

⁵ Lorántfy Zs. U. o.

⁶ Megjelent összes művei III. részében

odament intézkedett, hogy amint Comen megjön, hozzá foghasson munkájához. Conventióját Zsigmond megerősítette¹ s azonnal visszaküldte Erdélyből. S Comen is hozzá fogott a berendezéshez: Klobusiczkyhoz, Tolnaihoz és Veréczyhez «Agenda Patakina» cím alatt emlékiratot nyújtott be, mely alapúl szolgáljon a legsürgősb teendők keresztülvitelének megbeszélésére. Az iskola november 24-én nyitattott meg ünnepélyesen Comen által tartott szónoklattal «az elmék kimíveléséről». Négy nappal később ugyane nagy teremben egy másik szónoklatot tartott a könyvek olvasásának szükségességéről. Már ekkor a nyomda felállításán is dolgoztak, s az első nyomtatvány, mely abban világot látott, e két szónoklat volt,² megtoldva a tervbe vett három osztály leírásával. Comen Rákóczy Zsigmondnak ajánlotta azokat.

Comen első fellépése Patakon határozottan jó hatást tett. Épen kevéssel az előtt, hogy ő oda ért, tűztek össze egymással a pártok: a presbyteriek és a régi kormányforma hívei. Zsigmond erélyes eljárása s Comen megérkezése percze elnémitották a viszályt: mindenik fé várta, hogy hová fog ő nyilatkozni? Mert hogy az, kire az iskola vezetése, szervezése bízva van, távol maradjon a kérdéstől, alig hihette valaki: arra pedig, a mit tett, aligha volt valaki — az egy Klobusiczkyt kivéve, — elkészülve, ki, mint levelei mutatják, őszinte nagyrabecsülésel viseltetett iránta. Felülhelyhezve magát a viszályokon, az Agenda Patakinát Klobusiczkyknak, mint a fejedelemszony képviselőjének, Veréczynek, az ottani episcopali-

¹ R. Zs. okt. 31-iki levele Klobusiczkyhoz: «Comenius uram conventiója paráját kéresse el kegyelmed magától s mindjárt küldje utánunk.» Ugyan annak nov. 10-én «Comenius uram conventióját is megküldöttük». Ugyan ehez van mellékelve a nyomdász conventiója is.

mely hasonlólag ekkor állíttatott ki. Orsz. Ltár.

² Primitiæ Laborum cím alatt. Összes műveiben is III. r. 68. l. «Quæ duæ orationis dum ad prelum tunc cæptum poscerentur. descriptæ fuerunt.»

PRIMITIÆ LABORVM
SCHOLASTICORVM.

IN ILLUSTRİ PATAKINO
GYMNASIO,

*Auspicijs Illustrissimi ac Præcelsi
Domini.*

Dⁿⁱ SIGISMVNDI RAKOCI
CELSISSIMORVM TRANSYLVANIÆ
PRINCIPVM RAKOCIORVM
NEPOTIS, FILII, FRATRIS,
Ducatûs Munkaciensis &c, &c.
hæreditarii Domini,

*In majus & melius transformari
capto.*

Annis M. DC. L. & M. DC. LI.

28. AZ ELSŐ SÁROSPATAKI NYOMTATVÁNY CZÍPMLAPJA.

sok s Tolnainak, a presbyterianusok vezéreinek mutatta be, mintegy jelezni akarván ezzel, hogy az iskola felemelésének kérdésében a pártoknak egyet kell érteni. Klobusiczky nem győzte őt dicsérni s levelére Zsigmond is eléggülten válaszolá: Comenius uram magaviselése hogy kedves igen akarnók, hogy hamar láthatnók ő kegyelme conceptusát: de causis instituendæ reformationis scholæ mediis atque modis.»¹ Épen így meg volt elégedve azzal is, mit tanítása eredményéről írtak neki: «Comenius uram — válaszolá, — hogy in altioribus et subtilioribus exerceálja az deákságot nekem igen tetszik. Az alacson tudományokban való methodust csak mutogassa utána valóinak; úgy gondolom, ha isten egészségben élteti, meg fog felelni mindnyájunk reménységének.»²

S csakugyan, hogy mennél előbb tudjon sikert felmutatni, rendkívüli kitartással dolgozott. Mialatt a tanítási rendszer átalakítását keresztül vitte, hozzá fogott régibb tankönyvei átdolgozásához s új tankönyvek készítéséhez. A tervezett hét osztályból mindenekelőtt három osztályt, a collegiumnak alsó nyelvészeti felét, kívánta felállítani s ennek előrajzát megküldte Zsigmondnak.³ Mindenik osztálynak külön tankönyvet tervezett, melyek az ismeretek fokozatos előbb vitelében egységes rendszert képezve, egymást egészítik ki: Vestibulum (pitvar), Janua (ajtó), Atrium (csarnok). Magyar-latin nyelven tervezte ezeket s a fordítással Tolnai, Szöllősy János és Szilágyi János foglalkoztak néhány kitünőbb tanuló bele vonásával. «Ne lankadjon erőd óh Mæcenas — kérte a herceget — megkezdett terved kivitelében, nehogy parancsodra felvett munkám meg-hiusuljon! Az új borhoz új hordókat keress, új utakhoz

¹ Mint az idő és cím is mutatják, ez valószínűleg a «schola pansophica.» Rákóczy Zs. nov. 16-iki levele Klobusiczkyhoz. Orsz. Ltár.

² Rákóczy Zs. levele Klobusiczkyhoz 1650 decz. 7. U. o.

³ 1651 jan. 28-án A reperta via ajánló levele.

új kalauzok kellenek, kiknek nehezökre nem esik, ha azok feltáratnak előttök.* Az új rendszer szerint berendezett

Eruditionis Scholasticæ
Pars Prima.
VESTIBULUM,
Rerum & Lingvarum fundamēta exhibens.

In usum Scholæ Patakinæ
editum,
Typisq. Celsi. Principis exscriptum,
Anno M. DC. LII.

29. A VESTIBULUM CZÍMLAPJA.

első osztályt 1651 február 13-án, a másodikat néhány héttel később, márczius 14-én, s a harmadikat 1652 január

* Primitiæ Laborum 51—83. II. s összes műveiben.

10-én nyitotta meg egy-egy alkalmi szónoklattal, bevezette azokba tanáraikat: Tolnai Jánost az elsőbe, Kapossi Pált a másodikba s Ecsedi Jánost a harmadikba.¹ Nem minden nehézség nélkül ment az véghez: különösen Tolnai szegült ellene. Megesett a reformok ez emberén, hogy nem akart a reform oly útjára lépni, mely nem tőle került ki.² De Zsigmond herczeg komolyan akarta a dolgot s az új rendszert életbe kellett léptetni.³

Coment talán épen ezen összezőrdülése Tolnaival, talán más körülmények is arra birták, hogy a presbyteri rendszer ellen állást foglaljon. Leginkább a Tiszáninneri egyházmegyékben kezdett az tért foglalni. Medgyesy, hogy a presbyteriumról írt munkájának hatását fokozza, fölkereste az egyes egyházakat, szónoklattal, buzdítással, tanítással terjesztette az eszmét. Erős támasza volt a fejedelemszöny és Zsigmond herczeg pártfogása; a zempléni egyházmegye pedig már el is fogadta a presbyteriumot. De esperesek és patrónusuk közül többen ellene szegültek, attól tartván, hogy életbeléptetése az esperességeket meg fogja szüntetni.⁴ Tolnai az Amesius Medullája magyarázása közben a presbyteri rendszerre is kitért és ennek következtében ismét kitört ellene a vád, hogy az independentismust növeli. Ezzel a régi viszály ismét fel volt éledve, s kitört magában az iskolában.

A pataki iskola s átalán a protestáns ilynemű intézetek bizonyos fokú önálló kormányzási joggal bírtak. Élén állt a senior a primarius deákokkal s ezek most közös elhatározással Tolnai érdekében folyamodást intéztek a

¹ A Laborum Scholasticorum II. részében s összes műveiben 736. s köv. II.

² Ráczéloz Com. Összes művei 735. az Impedimentumok felsorolásánál.

³ «Comenius uramnak — írja 1651 jun. 8. — im írtam levelet, adja meg kegyelmed. Akarám felesége alájövetelét,

örömet érteném miből panaszkodott Tolnai uram ellen. Isten kivén meg kell orvosulnunk azt is.» Orsz. Ltár.

⁴ MEDGYESYNEK 1651 márczius 22-ki levele Rákóczy Zsigmondhoz. Országos Ltár.

még mindig Erdélyben tartózkodó Rákóczy Zsigmondhoz.¹ A folyamodás — bár nem nevezi meg — úgy látszik, Comen ellen volt intézve, ki a presbyteri rendszer ellen maga is sorompóba lépett s egy kis munkát adott ki «Ad fratres presbyterianos» (a presbyteri testvérekhez) cím alatt. Bizonynyal ott helyben, Patakon is nagy hatást tett az: Medgyesy egész méltatlankodva ír Zsigmondnak róla. Comen azt mondja e művében: inkább akárhogy igazgassák az egyházat, mint presbyterium által. Hasonlót irt nagyságodnak is: «ilyen irreformata sententiája vagyok ő kegyelmének. Nem fogunk így sokat nyerni abban az emberben, akár hová legyen latinitása, ha a lelki jó igyekezetekben az igaz reformált vallás kívánsága szerint ily nagy kárt teszen. S nyilván így van a dolog: tett is már annyit, hogy hasznot sok esztendőök alatt annyit nem teszen. Im az, kinek leginkább kelletik vala segíni az Nagyságtok munkás igyekezetit az Isten dicsőségére, az akasztá meg. Egy elő ez s csak kezdete a több gonosznak. Ha kezembe akad a könyve az én vékony tehetségemből Isten segítségével által meg igyekszem rá felelni».²

Zsigmond herczeg nem sokára visszatért Erdélyből Patakra. Ideje volt már. Megjelenése legalább egy időre lecsillapítá a felzaklatott kedélyeket. Comen visszahúzódott az egyházkormányzati vitáktól s egész erejét a pataki iskolának szentelé. Volt benne egy kevés kalandori szellem, rajongás s hajlam a mysticismus felé; de legyőzte azokat s ismét a tanügynek szentelte erejét. Az «Eruditio Scholastica» három kötetét³ azonnal sajtó alá adta, melyek még 1652-ben megjelentek. Ezekhez járult egy negyedik is a Schola Ludus: iskolai színművek gyűjteménye. De ez

¹ 1651 febr. 12. az Orsz. Ltárban.

² MEDGYESSY 1651 márcz. 21-ki levele Orsz. Ltár. Az 1651 június 18-án Szathmártt tartott zsinat megújítá a presby-

teriek ellen hozott ítéletet. Tóth Ferencz Tusa Tiszai püspökök. 124. l.

³ I. a Vestibulum, II. a Janua, III. az Atrium. Mindenik az illető osztály első tanárának van ajánlva.

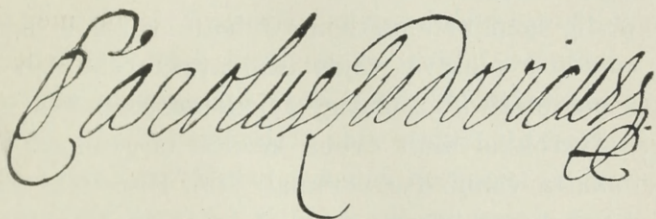
már akkor jelent meg, midőn pártfogója nem volt az élők közt s ő is elhagyta Patakot.

X.

Az özvegy fejedelemasszony egész lélekkel csüngött azon, hogy Zsigmond herceget mennél előbb megházasítsa. Maga Zsigmond óhajtotta ezt s a tervnek a fejedelem is meg volt nyerve, kinek mint családfőnek anyjával egyetértve kellett a tárgyalásokat a küludvaroknál vezetni. Dánielnek s utóbb Mednyánszkynak 1649-iki németországi utazása csak egyszerű puhatolódás volt: hivatalos megkérés, kötelező ígélet egyik részről sem történt. Csak Bisterfeld folytatta a levelezést külföldi barátaival, azonban ő sem hivatalos minőségben, hanem mint a család barátja, ki inkább tudakozódott és kérdett, mint ígért és biztatott. A Kozák-országra vonatkozó tervek felkarolása s ezzel kapcsolatban az Irén kezéért folytatott alkudozások következménye volt, hogy a család legalább pár hónapig németországi házasságra nem gondolt s arról egyelőre lemondott. De Németországon ez újabb fordulatról nem birtak tudomással s Bisterfeld ügynökei még mindig egyengették egy ily házasság útját.

Mednyánszky legtovább tartózkodott Károly Lajos pfalzi örgrófnál. A házasság kérdése ott szóba jött s az örgróf nem mutatta magát idegennek az eszmétől, hogy Zsigmond valamelyik német herczegasszonyt vegye nőül. Úgy látszik ő azt látta volna szívesen, hogy Zsigmond az ő unokahugát, Pfalzi Frigyes választó fejedelemnek s az egykori cseh királynak legkisebbik leányát, Henriette-t jegyezze el. Rangra s családi összeköttetésre nézve a herczegnő megfelelt a Rákóczyak igényeinek, mert ennek atyja a már elhunyt pfalzi Frigyes az egykori cseh király

régi német fejedelmi ház sarja volt, míg anyja I. Jakab angol király leánya még most is élt. De a szegény aszszonyt megtörte a balsors: férje száműzetésben halt meg s testvére I. Károly angol király a vérpadon vérzett el. Megtörve, vagyonban alászállva nagyon kevés hozományt adhatott leányával: s a hajdan oly hatalmas és kevély

JO. KÁROLY LAJOS PFALZI VÁLASZTÓ FEJEDELEM ALÁÍRÁSA.

királylány épen nem volt idegen oly házasságtól, mely ennek rangjához mért életet biztosított.

Pfalzi Henriette mellett Bisterfeld egyik barátja* melegen ajánlotta a nassauai gróf János Lajos leányát. A gróf maga catholizált, de neje — egy lippei grófné — hű maradt protestans vallásához s leányát végrendeletében a dillbergi grófra bizta, ki őt udvarában tartotta. A gróf unokatestvére volt Vilmos oraniai herczegnek, s leánya épen ezért az oraniai herczegnő nevét viselte. A herczegnőt szépnek (de ez nem volt igaz), kitünő nevelésűnek s gazdagnak mondák — s úgy irták, hogy kezének megnyerése nem tartozik Zsigmondra nézve a lehetetlenségek sorába.

De Zsigmond, a mint a moldvai vajdával megindultak a tárgyalások, egyikre sem gondolhatott: noha az egyiknek arczépe, cserében az övéért, melyet Mednyánszkytól küldött ki, a pfalzi Henrietteé, megérkezett. A kép szép nőt mutatott, azonban Horváth, a herczeg könnyűvérű titkára, ki a múlt évben a második követséggel volt künn, azzal

* Sengel, a nassauai udvarból, Bisterfeldhez intézett levelében Jan. 29. 1650.

vigasztalta urát, kinek a kép megtetszett, hogy «nem üti az eredetit».¹ De mint csacska ember mások előtt is hasonló módon nyilatkozott, tele tölté azzal az udvart s végre is el kellett hallgattatni,² nehogy ennek a gyöngédtelenségnek hire menjen s a ház jó viszonyát a német udvarokkal megzavarja, a mi pedig a Fejérvárt tartozkodó ügynökök útján megtörténhetett volna.³

Ez pedig igen kellemetlenné tehetné volna a helyzetet akkor, midőn a moldvai vajda leányával tervbe vett házasság már elejtetett s az özvegy fejedelemasszony a németországi udvarokkal múlt évben kezdett tárgyalások fonalát újra fel akarta venni. Az «orániai» felől Bisterfeld újabban kapott híreket: az özvegy anyja — írta neki Van Dyck — bár leányát több felől kéri, jobb szeretné Zsigmondot s maga a választó is e mellett van. Épen ezért Van Dyckot el is akarta küldeni Patakra, de ennek útja elmaradt, mert neje megbetegedett.⁴ Zsigmond azonban erre nem akart, legalább egyelőre nem akart gondolni: «belgiumi felől most is irták, ha kell, nem leszén másé; kellene is pedig egyébképen — csakhogy rút, az mint mondják».⁵ Azután sápkóros. «Hát aztán? kelt ki az öreg Bisterfeld, ebből meggyógyítja a férjhezmenetel. Az én menyasszonyom is sápkóros volt s a mint elvettem, úgy kivirított mint a rózsa. Nem illik fejedelmi s közjóra született emberhez mindent, arcot, kort, szokást, öltözetet apróra kutatni: az közsorsú ifjak dolga.»⁶

¹ Zsigmond 1650 jan. 28-án Makoviczán kelt levele bátyjához. Orsz. Ltár.

² BISTERFELD 1650 febr. 19-iki levele: «Quæso Exc. Vram, moneat dominum Horvath ne, ut solet, deinceps etiam apud illos, apud quos opus non est, Hassiacæ puellæ formam traducat. Tantæ heroicæ erga nqs affectus id non meretur, ac talia facile ipsi innotescunt imo jam Cassellis innotuere».

³ Többi közt egy Reimann nevű ügynök Belgiumból, kit Kassán elfogtak s csak nehezen eresztettek szabadon. Ez Györgynek egy órába elrejtve hozott levelet.

⁴ BISTERFELD 1650 ápril 12-iki levele.

⁵ Zsigmond május 24-iki levele Klobusiczkyhoz.

⁶ BISTERFELD 1650 aug. 20-iki levele Zsigmondhoz.

Zsigmondot szíve nem ehez, a gazdagabbhoz, hanem a szebbhez, bár szegényhez vonzotta. Ennek pedig sok volt az ellensége. Nem volt elég a Horváth pletykája, hogy nem hasonlít a beküldött képhez — utóbb már azt írták róla, hogy áldott jó teremtés ugyan, de bolond a ki benne bizik, mert a mit tesz, csak kényszerítve teszi.

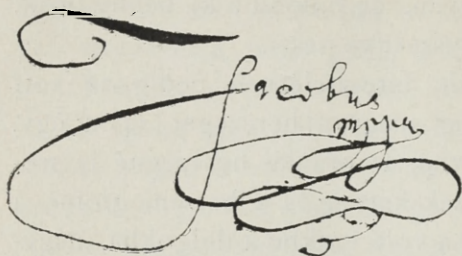
Ennek a sok mindenféle híresztelésnek pedig az volt az oka, mert a dúsgazdag magyar herczeget épen úgy, mint az özvegy cseh királyné, az oraniai herczegné is szeretete volna megfogni, s ezek ketten és a hesseni grófné, a harmadik, kinek beleszólása volt ezekbe a dolgokba, irigykedtek egymásra.* Egész eseményt képezett az anyák közt ez a házassági tervezet s mindenik igyekezett annak eldöntésére érvényesíteni befolyását, sőt az oraniai részéről egy ügynök, Kniphausen lovag, le is jött Fejérvárra, míg Henriette érdekében sógora, a kurlandi herczeg küldötte oda követét.

Maga a család is sokat tárgyalt: Patakon a fejedelem-asszony fiával s bizalmas embereivel, Fejérvárt a fejedelem Keménynyel, Bisterfelddel és Bethlen Ferenczczel. Ha az oraniai s pfalzi udvaroknál nagy volt az érdeklődés, nem kisebb volt a fennirt két helyen is: hisz nemcsak egy élet boldogságáról, hanem a fejedelmi család nimbusának emeléséről is volt szó. S Fejérvárt inkább ezt tekintették. Bethlen és Bisterfeld az oraniai felé hajoltak, kitől jóval nagyobb hozományt s a családi összeköttetéstől is többet vártak: míg Kemény, Fridrik leányát javallotta s votumát nyomós okokkal támogatta. Ez uton nagyobb családokkal jön a ház összeköttetésbe, kik «szabados dispositiójú fejedelmek», s vészes időkben összetartanak s a ház bukott tagjait «ennyi számtalan expensa, pusztulás, sok milliónyi számu embereknek elveszése által is ugyan re-

* Kniphausen aug. 5-iki levele György fejedelemhez.

stituálák, intra exilium pedig gondjukat viselék», míg az orániai a hollandi respublicától függ. Aztán Friderik leánya «függőségben neveltetvén inkább remélhető, hogy magát alkalmaztatni fogja az ő nagyságok akaratjához és kíván-

31. JAKAB KURLANDI HERCZEG ALÁÍRÁSA.

ságához: ellenben a másik boldogságban született, neveltetett» s így igénye is több lesz. Ezt ajánlotta a hesseni fejedelemszöly is, ezt a kurlandi herczeg, Henriettának sógora az udvarnál levő követ által,

kit Kemény közvetítőnek ajánlott az esetre, «ha Fridericus leányához kezdene kedve lenni» a herczegnek.¹

S első sorban ebben nyugodtak meg a herczeg és anyja s György is szívesen járult e megállapodáshoz. Erre czélzott, midőn Zsigmond egy kiválóan szép gyöngyöt engedett át neki. «Ne adja isten, válaszoló köszönete mellett, az kegyelmed gyöngye — érti alatta leendő menyasszonyát — találtassék az tengerben, hanem jelen kéznél kegyelmednél találtassék inkább.»² Meg is találta — augusztus

¹ KEMÉNY János kelet nélküli s elég terjedelmes votumában, melynek maga Kemény által írt fogalmazata báró Skrbensky levéltárában őriztetik Rovnán (hol azt Thaly Kálmán találta meg), tüzetesen tárgyalja a kérdést s nyilatkozik arra nézve is, hogyan kell a tárgyalást megkezdeni. Kiemeli, hogy minő kikötéseket kell a szerződésbe befoglalni (melyek a tervezetbe be is foglaltattak), hogy tisztába kell hozni, hogy a leendő herczegnét minő rangfokozat illeti meg az udvarnál s végre hogy aláhozásában minő «rendet» kell követni. Szó volt arról is, hogy ez útban a herczeg Berlinig menjen, de Kemény ezt «noha az esmerkedés és látás szép dolog volna»,

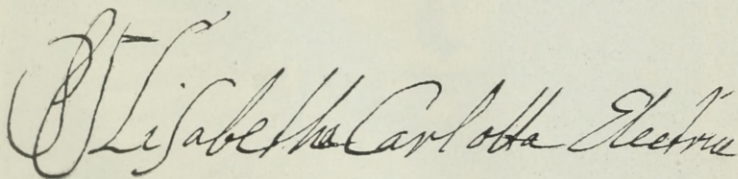
nem ajánlotta. Ha azonban a herczeg az orániaiban nyugodnék meg, az épen ott levő kurlandi követre nézve azt ajánlja, hogy «csak azzal kell bocsátani, az jó akaratot meg kell köszönni, annak continuatióját kívánni s halasztani magok nagyságok emberének beküldésére és ez dologban egyik felé elresolválván magokat ő nagyságok, ahoz képest kell tudósítani az kurlandit is, ez alatt ő nagyságok embere eljárhat dolgában». Egy más külföldi, talán Kniphausentől származó pontozatok sem ajánlják a herczeg Berlinbe menetelét.

² György máj. 28-iki levele Zsigmondhoz. Orsz. Ltár.

elejére már meg lett állapítva a küldöttség, mely annak fölkeresésére indult.

Abban történt megállapodás, hogy a küldöttség, melynek élére Mednyánszkyt nevezték ki, legelőbb pfalzi Henriette kezének megnyerésére tegyen kísérletet, s csak ha ez nem sikerülne, menjen az oraniaihoz. Utasítással az özvegy fejedelemasszony látta el Mednyánszkyt. Sietve menjen Krossenbe Elisabetha Carlotta pfalzi választó-fejedelemasszonyhoz. Adja elő, «hogy mind magának electornénak, mind pedig a hesseni fejedelemasszonynak és kurlandi herczegnek» legközelebből tett ajánlatától indítva «elmén-

32. ELISABETHA CARLOTTA VÁLASZTÓNÉ ALÁÍRÁSA.

ket és gondolatunkat arra vöttük, hogy ha istentől leszen s oly lehetséges conditiókkal lehet meg, az Fridericus kisebbik leányát, melyet maga electorné commendált s az képit is megküldötte, szerelmes fiunknak Rákóczy Zsigmondnak örök házastársul eljegyezzük.» Kérje meg, hogy amint ő volt e dolog fő indító oka, vegye is azt kezébe, s ha ő nem ígérheti meg a lány kezét, tárgyalja a dolgot anyjával. A mi a föltételeket illeti, elébb tudja ki az övékét, s ha ezek tisztességesek lesznek, leköthet Zsigmond halála esetére oly uradalmat, mely évenként 30,000 frtot jövedelmez, pl. Munkácsot, Makoviczát, Sároست, amig ura nevét viseli, de ha azt megváltoztatná, másfél százezer tallérral elégítik ki. Évenként ötezer tallér zsebpénzt kap, tizenkét német szolgát tarthat; fejedelmi módon fog élni, de királyi pompát nem űzhet, «mert csuffá nem akarjuk magunkat tenni az emberek előtt». Legyen a lakodalom Krossenben,

Elizabetha DEI gratia Bohemae Reginae Electrix Principis Magnae Britanniae Comitisque Palatini Rheni.
 Ducisque Bavariae Marchionissae Moraviae Ducem Silesiae et Ingeringiae Marchionissae utriusque Lusitaniae etc. hanc ipsam
 Margaritam et Mariam Joh. Marciatras ad suorum ducationem et Guillelmo Thib. Deibus caelo huc formae capressum, ducatur
 consuecunt. Idem pueri ac mulierum Cum privilegio Illust. DD. Ordinum Generalium ad usum etc. Anno Dom. 1613. c. 13. c. 13. c. 13.

33. ERZSÉBET VOLT CSEH KIRÁLYNÉ

honnan a leányt Magyarország határáig hozzák: Zsigmond itt fogja várni. De a lakodalom határnapját siettessék.¹ A megbízó leveleket az özvegy fejedelemasszony s Zsigmond herczeg külön-külön állították ki. A szokásos udvariassági kifejezések mellett nyomatékkal hivatkoztak az elhunyt fejedelem barátságos viszonyára a brandenburgi választóhoz s kérték ki ennek közbenjárását.²

Még jóformán el sem indult a követség, midőn Kniphausen, az oraniai ügynök Fejérvárt neszét vévén a Patakon történő dolgoknak, emlékiratot intézett a fejedelemhez, melyben kifejté, hogy Mednyánszkyt ne küldjék egyszerre Krossenbe s Hágába. Mert ha Krossenben kedvezőtlen választ kap s útját egyenesen az oraniaihoz veszi — az ott bizonynyal rossz vért fog szülni.³ Későn jött tanács volt: a dolgon már nem lehetett változtatni: de nem is volt szükség rá. Kölnben aug. derekán fogadták Fridrik Vilmos brandenburgi választó s az özvegy brandenburgi választóné Mednyánszkyt — de tárgyalásra csak négy nap mulva került a dolog, mikor őt a föltételek bemutatására szólították fel. A cancellárral folytatta a tanácskozásokat s már ekkor tisztába jöttek arra nézve, hogy magát a házasságot illetőleg lényeges akadály nem forog fenn. Sőt újabb három nap mulva már a legnevezetesebb pontokat is elintézték, s csak az özvegyi ellátás és rangfokozati kérdés maradtak megoldatlanul. De a dolog lényegére nézve mégis utasították, hogy menjen el Károly pfalzi választóhoz, mint a család fejéhez:⁴ azonban a választó aug. 24-én meleg hangon

¹ A Mednyánszkynek adott utasítás s a Padányinak adott pótutasítás 1650 aug. 2-ról a vörösvári levéltárban. Az utasítás második fele arról az eshetőségről szól, ha tovább kellene menni az oraniaihoz.

² A brandenburgi választónak s a pfalzi fejedelemasszonynak Lorántfy Zsuzsanna s Zsigmond herczeg részéről

írt levelek a báró Skrbensky-féle rovnai ltárban, melyeket Thaly Kálmán volt szíves velem közölni.

³ Kniphausen aug. 5-iki levele. Orsz. Ltár.

⁴ Mednyánszky levele Zsigmondhoz: mely mostan egész terjedelmében még lappang. Csak titkos jegyekkel írott részleteinek Rákóczy Zsigmond által készi-

válaszolt Lorántfy Zsuzsánnának s Zsigmond hercegnek.¹ «Én azért — írta Mednyánszky, Zsigmondnak — isten segítségével oda is elmegyek.» El kellett még Krossenről Berlinbe is mennie Elisabetha Carlottához:² ott hasonlóan szívesen fogadták, s a leány kezét aug. 28-án ünnepélyesen megigérték a hercegnek, «ki annyi gazdagságot promittált, hogy az királyok közül is kevés praestálhatná.»³ Mednyánszky a kedvező választ gyors postával megküldé a fejedelemszonnynak, ki Baksa Istvánt azonnal fia nevében gazdag ajándékokkal visszaküldé: utasítván őt, hogy a Patakon tartandó lakadalom napját máj. 8-ra tűzze ki, a lakadalomhoz szükséges előkészületek rendjét tudja meg, s az ő nevében is üdvözölje a menyasszonyt.⁴

Ez alatt a menyasszony képviselői s a követek folytatták a tárgyalásokat a házassági szerződés pontjaira nézve s okt. 16-án megállapodásra jutottak. A menyasszony részéről Elisabetha Carolina s Károly Lajos pfalzi gróf, a völegény részéről az özvegy fejedelemszony, György és Zsigmond állították ki. A Rákóczyiak az első szerződésben mint római szent birodalmi hercegek szerepelnek: félreértésből s elietésből egyaránt. A testvérek ugyanis megtették a lépéseket a nyáron Bécsbe küldött Bethlen Ferencz utján, hogy megnyerjék ezen 1645-ben atyjuknak megígért címet:⁵ úgy látszik volt is a kérésük s ezt az erről

tett megfejtését ismerem Thaly Kálmán szívésségéből, ki azt a rovnai levéltárból hozta el.

¹ Levele eredetiben az Orsz. Ltárban.

² Rákóczy Zs. levele anyjához 1650 szept. 10. Orsz. Ltár.

³ Történelmi Tár, 1879. évf. 607. l.

⁴ A Fogarason szept. 14-én kelt utasítás a vörösvári ltárban.

⁵ BISTERFELD jun. 4-iki s okt. 6-iki levele: pervellem haberemus antea titulum, vereor ne postmodum ex invidia negant». Orsz. Levéltár. THALY Kálmán «II. Rákóczy Ferencz ifjusága» című

munkájában (270—300. l.) nagy szorgalommal összegyűjtött s eddig nagy részben nem ismert adatok alapján összeállítja a Rákóczy-ház jogigényeit a római szent birodalmi hercegi címre s annak érdekes történetét, hogyan ismerte el azt végre is Leopold császár. Itt a 278—279. lapon Rákóczy Zsigmond római szent birodalmi hercegi címéről is tesz említést — mely tudtomra hiteles okmányban csak egyben, s épen abban, melyről Thaly tesz említést, fordul elő: t. i. az első az 1650 okt. 16-iki házassági szerződésben. De már a második 1650 decz.

tudomással bíró pfalziak irattak be a szerződésbe. A Rákóczyak valóban királyi bőkezűséget tanúsítottak: a Krossenben tartandó menyegző napjára fényes követséget küldenek, melynek fejével az esketés megtörténik 1651 márcz. 25. (új n. ápr. 4). Másnap beadják a menyasszonyi ajándékokat, s azután elindúlnak. A menyasszonyt Boroszlóig az özvegy brandenburgi választóné saját költségén viszi — de ennek két hat lovas kocsija ezután is övé marad. A menyasszony kíséretét teszik: az udvarmester három segéddel, két bejáró két segéddel, udvari lelkész egy segéddel, orvos egy segéddel, titkár egy segéddel, két nemes apród, három kengyelfutó, egy szabó, négy kocsis, két lovászegény, egy fullajtár, egy szakács két kuktával. Az udvarnál lesz egy udvarmesterné két szobaleánnyal, négy udvarhölgy két szobaleánnyal, két szolgáló, egy varrónő, két mosónő — az udvari személyzet főbbjei két és négy lovat tarthatnak. A menyasszonyt az ünnepélyeken a fejedelemsasszony utáni hely illeti meg, hozománya 32,000 frtot teend, mely apróbb részletekben fizettetik le. Ellenben Zsigmond évenként hatezer frt tüpénzt ad a menyasszonynak s ugyanannyit a vele levő személyzetnek teljes ellátáson kívül. Egy pont intézkedett a herczegnő gyermektelen halála esetére hozománya visszaadásáról, s az ő ellátásáról, ha a herczeg halna előbb meg. Ha aztán nevét megváltoztatná, százezer tallérral elégitik ki, míg mint özvegynek huszonötezer tallért jövedelmező uradalom biztosított.*

5-dikén kelt és az elsőt kiegészítő pótszerződés már e címet nem említi. Ebben Zsigmond «*ex serenissimorum celsissimorumque Transsylvaniæ principum Rakociorum domo natus, dux Munkacsiensis et Makovicziensis, necnon comitatum Zathmariensis et Szabolcsiensis dominus*»-nak van címelve. I. György követelte e címet, meg is ígértetett neki; sőt egy diploma-tervezetben mint negyedik pont benne is van — de ma-

gában az eredeti linzi példányban, mely Vörösvárt őriztetik, már nem fordul elő. György nem sok súlyt fektetett rá s nem is élt vele. Érdekes volna Bethlen Ferencz tárgyalásainak e címre vonatkozó részleteit feltalálni — de sem a bécsi titkos ltárban, sem az Orsz. Ltban nem sikerült nyomára akadnom.

* Három példányban hivatalos másolata a vörösvári ltárban.

Zsigmond herczeg szeptember óta Erdélyben volt. Könnyebben esett neki, hogy itt várja be a követeket s családjával egyetértve határozzon a szerződés egyes pontjai felett, melyek ratificálása mindkét félre nézve fenn volt tartva. A szerződés részleteiről futárjai már értesítették s az első levelet menyasszonyának deczember 2-án írta: «irigylem e levél sorsát, mely kedveltséged arczát hamarabb fogja szemlélni; bár nincs szó, mely érzelmeimet igazán tudná tolmácsolni, vigasztalom magam azzal, hogy ezek lesznek szerelmem tolmácsai».¹ Ekkor tájt kapta az első szerencsekíváratokat: sógorától a kurlandi herczegtől meleg hangon írt sorokat² s Radzivill herczegtől.³ Mednyánszky decz. 5-én megérkezett⁴ s most módjában állt a családnak a pontok felett határozni.

Mednyánszkynek nemsokára újra útra kellett indulnia. Újabb és igen kényes természetű megbízatás várt rá. Ezekről a tárgyalásokról a császár hivatalos értesítést még nem kapott: bár arról szélteben beszéltek ott és Felső-Magyarországon. Már tudomása van a dologról a császárnak — írta a primás a fejedelemlnek⁵ — «melynek hogy kegyelmed elejét vegye és dissvadeálja, igen jónak ítélem». Figyelmezteti, hogy a pfalzi ház ellensége a császárnak s ha meg is kegyelmezett neki, maradt még a régi gyűlöletből. Zsigmond pedig a császár szárnya alatt áll. Vegyen példát Bethlen Gábor házasságáról: ki költi most «vagyoná seprejét?» Ez ellenséges indulatot, mely bizonyynyal Bécsben is megvolt, enyhíteni s megszerezni Györgynek a kimehetési engedélyt a magyar király területére, ez volt a Mednyánszky feladata. «Nem az mi jónként

¹ Kelt 1650 decz. 2. Eredetije Orsz. Ltár.

² 1650 nov. 25. U. o.

³ 1650 decz. 29. Ugyanott.

⁴ Rákóczy Zs. 1650 decz. 4-én Fogarason kelt levele. U. ott.

⁵ Nagy-Szombat, decz. 14-én írt levele Orsz. Ltár. V. ö. Családi Levelezés 1651 jan. 3. 425. l.

difficultálják kegyelmed házasságát — írja a fejedelem testvérenek — hanem erősödni látván, neheztelik».

Mednyánszky jan. 8-án 1651. indult el Fogarashól¹ magával vivén az özvegy fejedelemasszony és Zsigmond leveleit, s útközben Szamosújvárt Györgytől is átvevén az övéit. Ő most csak az előleges tárgyalásokkal volt megbizva: mentse a késő értesítést azzal, hogy a törvények nem tiltják el a magyarországi embert attól, hogy külföldre ne küldjön követeket s «hogy bizonytalan lévén a dolog, nem illett idő előtt czégért tenni benne»,² azután kérjen útleveleket a Krossenbe küldendő követek számára³ s végre Györgynek engedélyt, hogy magyar területre kimehessen.⁴ Bármennyire kellemetlenül érintette is ez ügy az udvart, azt épen nem árulta el, de György kijövetelére nézve azt jegyezte meg a császár, hogy a kozákok ez idő szerinti mozgalmával szemben nem tanácsos az országot gondviseletlenül hagynia.⁵

Zsigmond pedig szorgalmasan tette a menyegzőre az előkészületeket. Gondoskodott leveles-szinek, «paloták» emeléséről a tömérdek meghívandó számára. Padányi, Dalmady, Jakabfalvy, Baksa, Ispán és több kamarások szerte jártak bevásárlások eszközzésére Krakóba, Bécsbe; ez utóbbi helyre küldte az özvegy fejedelemasszony német szabóját is hasonló célból.

Épen ez időben érkezett Krossenből egy titkár Fejérvárra, magával hozván a mult évi decz. 15-én (r. n. 5.) ratificált szerződést. A választóné s a pfalzgróf jelentéktelen pótlásokat tettek hozzá: «a menyasszony az summát kezéhez vévén, többet nem fog kívánni az bátyjától, a birodalmá-

¹ Zsigmond jan. 8-iki levele Györgyhöz. Orsz. Ltár.

² Zsigmond 1651 február 4-iki levele. Ugyanott.

³ Ugyanannak jan. 8-iki levele. U. o.

⁴ György január 16-iki levelének latin fordítása. Orsz. Ltár. Erdélyi acták.

⁵ A császár márczius 15-iki levelének fogalmazványa ugyanott. Hasonlót írt a nádor is. U. o.

hoz sem tartja közit, míg az fiúág leszen,»¹ s a 26,000 tallér jövedelmet az özvegynek saját javaikból is biztosítják.² A családnak nem sok kifogása volt e pontok ellen: febr. 16-án magok is ratificálták, de a pfalziak példáján indulva, magok is néhány pontot tettek belé, hogy pl. a menyasszony hozománya ne olyan hosszú időközben fiztessék ki, s ezenkívül leginkább olyanokat, melyek a pfalziak követeléseit a magyar törvényekkel összhangba hozták.³

A Krossenben tartandó jelképes házasság napjául márcz. 25-ike volt kitűzve. Az oda küldendő követség tagjaivá Rhédey Ferencz, Berényi Ferencz és Mednyánszky György voltak kinevezve oly módon, hogy a jelképes esküvést az első hajtsa végre. Ugyanakkor elküldettek a meghívók a császárnak, nádornak⁴ a lengyel királynak és főuraknak, magyarországi főuraknak, városoknak s Erdélybe is minden felé.⁵ Külön követeket küldtek a Kurlandihoz, Hessenihez; Zsigmond és György külön írtak a menyasszonynak, az anyának, a pfalzinénak, a választónak a többi rokonoknak — szóval a fejevári és pataki irodák caligraphjainak elég dolguk akadt.⁶ De alig indultak el Rhédeyék, midőn a a fejedelemsnétől levél érkezett, mely «lehetetlennek írja lenni, hogy most lakodalmazzanak» egy rokonuk halála miatt — s ezért új határidőt kelle kitűzni. Május 9-ében állapotdta meg s most a haladékot a császártól elkezdve a többi meghívottakkal mind kellett tudatni:⁷ miután ennek következtében az Erdélyben tartandó menyegző napja is későbbre, június 26-ára halasztatott, értesíteni kellett Rhédeyt

¹ Zsigmond febr. 10-iki levele anyjához. Orsz. Ltár.

² Ez a ratificatio be van igtatva a Rákóczy-család febr. 15-iki ratificatiójába. Amaz kelt Krossen 1650 deczember 5-én ó szerint.

³ Ezen ratificatio eredeti példánya az Orsz. Ltárban őriztetik.

⁴ Orsz. Ltár erdélyi acták: márczius 18-iki válasz fogalmazványa.

⁵ Zsigmond febr. 10., 17., 27-iki levelei Orsz. Ltár.

⁶ Fogalmazványok a Nemzeti Muzzeumban.

⁷ Zsigmond márcz. 6. és 10-iki levelei Orsz. Ltár. Fogalmazványok ápril 18. és máj. 6. U. o. Erdélyi acták.

et utrique parti salutaria sunt, à clemensissimis suis Dilectionibus, sine ulla difficultate, admissum iri confidimus.

âc igitur declaratione premissâ toties dicta Pacta Dotalia, presentesq; Recessus acceptamus et approbamus, Nos tamquâ Patihabitionem, manuumstrarum subscriptione, sigillorumq; nostrorum appensione, omni meliori modo, corroboramus, ac confirmamus.
DAVID III Civitate nostra ALBA IULIA die decima Sexta Mensis Februarij. Anno Domini Millesimo Seccentesimo Quingagesimo primo.

Anna Lovelace

Imreus Rakoczy
Sigmundus Rakoczy

is, ki a ratificált szerződést magával vitte, hogy ne nagyon siettesse útját: inkább Rovnán álljon meg néhány napig, nehogy korán érkezzen ki.

Márcz. derekán maga Zsigmond is kiindult Erdélyből Patakra, hogy az előkészületeket személyesen vezethesse,¹ s az üdvözlő iratokat — melyek egész halmazzal érkeztek — átvehesse.²

A menyegzői követség gazdag ajándékokkal Györgytől, Zsigmondtól, az özvegy fejedelemasszonytól a menyasszonynak, testvéreinek, anyjának kikerkezett Krossenbe s a benyomás, melyet a követség fellépése s az ajándékok tettek, egészben igen kedvező volt. Az esketésnél május 14-ikén Rhédey képviselte Zsigmondot s ugyan ő foglalt helyet a menyasszony mellett e célra felkészített ágyon a házasság végbemenésének jeléül. Az anya, a pfalzi grófné, Károly Lajos személyesen jelen voltak: a brandenburgi választót két tanácsosa Knesebeck Tamás és Kleist Ewald képviselték.³ A nászszerződést máj. 14-én látták el hitelesítő záradékkal, a menyasszony nővére s a pfalzi grófné meleg hangú leveleket irtak a vőlegénynek s rokonaiknak, hogy a két ház: a pfalzi és Rákóczy ház ez új frigyét tegye a mindenható tartóssá s a maga dicsőségére szolgálóvá.⁴ S aztán a menyasszony s ennek kísérete jun. 12-én megindultak a szerződésben megállapított mód szerint 8 kocsin 300 lóval az anhalti herczeg kíséretében Boroszlón át a magyar határszélre.⁵

¹ Balázsfalván, márcz. 10-én kelt levele Orsz. Ltár.

² Márcz. 23. a lengyel királytól, márcz. 24. a kulmi püspöktől stb. a vörösvári levéltárban.

³ Tangermund máj. 7-én kelt levele Zsigmondhoz. Orsz. Ltár.

⁴ Ezek május 18. és 19-diki levelei Orsz. Ltár.

⁵ A Theatrum Europæum VII. kötete

143. l. b. hasáb olvassuk: Gleichfals wurde den 4. 14. hujus, dem Jungen Printzen Ragoczy in Siebenbürgen, weyland Pfaltzgrafen Friederichs hinterlassenes Fräulein Elisabeth, Pfaltzgräfin von Heydelberg, zu Crossen in der Marck Brandenburg vermählet; mit welcher Fürstl. Braut die Siebenbürgische Herren Abgesandte am 2. 12. Junii, in Begleitung eines Fürsten von Anhalt,

A lakodalom jun. 26-ra tüzetett ki:¹ de nem lehetett teljes családi ünneppé, úgy mint Zsigmond szerette volna. Testvére György nem vehetett személyesen részt abban. Épen ez időben folytak a tárgyalások a kozákok és Chmelnicki követivel, kik azzal a szándékkal jöttek udvarába, hogy a kozák királyságot felajánlják neki. Ők hajlandók —

Georgius Csulaj mpp.

Alba Lubra 1651 1 Junii

*Johannes Henricus
Bisterfeldius
mpp.*

35 CSULAI ÉS BISTERFELD VOTUMÁNAK ALÁÍRASA.

mondá a főkövet — még megalázó békét is elfogadni a lengyelekkel, csakhogy ő vegye a közvetítést kezébe. A fejedelem Kemény, Bisterfeld s Csulay a püspök votumait kérte ki s bizodalmasan Zsigmondnak is írt: «nem emelkedésünket nézzük, mint inkább Lengyelországról akarjuk elfordítani a romlást, meggátolni a keresztyén vér ontását. Mondja meg ő is mint szeretett és meghitt testvér őszintén, mutassa ki ezzel ragaszkodását — különben nagy számadással tartozik istennek, hazájának».² Maga Zsigmond s az özvegy fejedelemasszony jó eleve belenyugodtak Rá-

300 Pferden, 8 Gutschen, und etlichen Rüstwagen, durch Breszlau nach Siebenbürgen passirt

¹ THALY K. Történelmi Kalászkok, 104. l. Dániel János meghívója.

² II. Rákóczy Gy. Okmánytára 73. l.

kóczy Györgynek s vele együtt néhány főurnak otthon maradásában.¹ De nejét június 14-én útnak indítá György igen szép nyusztbéléssel, «nyereségnek tartanók — ír — ha kegyelmednek kedvét találnánk vele».²

Azok közt, kik nem mehettek ki s kiknek távolmaradását sajnálta Zsigmond, volt Bisterfeld és Kemény János. Mindkettőt a kozák tárgyalások tartották vissza: ez utóbbi már el is indult, midőn a fejedelem visszahívatta.

«Bár ne tánczolhattam, csak beszélhettem volna — ír ez utóbbi — Nagyságoddal és

ott leendő becsületes rendekkel, noha a lábom fortélyoskodik». «Nagyságodat alázatosan kérem távolról ismerkedtessen meg a herczegasszonygyal, kinek szolgálatára fekete köntösben indultam mind feleségestől». Maga helyett fiát küldte: «ottan csak

36. KEMÉNY JÁNOS ALÁÍRÁSA.

a frauczimereknek tányérok törlésében szolgáltasson Nagyságod vele».³

A császár Kisdy Benedek egri püspököt küldte mint képviselőjét a lakadalomra.⁴ A lengyel király, ki már ekkor maga is táborban volt, Pleszenicei Fredro Andrást küldte helyettesesül.⁵ De maguk a lengyel főurak közül is alig mehetett el valaki: az ország színe-java a sokoli táborban volt, felkészülve várva a kozákok és tatárok támadását. Ulászló Ostrogi herczeg krakkai palatinus,⁶ Lubomirski

¹ Zsigmond május 2-iki levele Családi Levelezés, 430. l.

² Családi Levelezés, 432. l. Ugyanott. 435. l.

³ KEMÉNY János június 15-iki levele. Orsz. Ltár.

⁴ Lorántfy Zsuzsánna máj. 6-án írt

válaszának fogalmazványa. Országos Levéltár.

⁵ Sokal május 16-án Lorántfy Zsuzsánnához s jun. 14-én Zsigmondhoz írt levelei a vörösvári ltárban.

⁶ 1651 május 16-ról.

a marsal,¹ a kulmi püspök,² Potocki Miklós a krakkai várnagy,³ Wielopolski János⁴ üdvözlő iratokat küldtek: ez utóbbiak a táborból, sajnálatukat fejezve ki, hogy nem lehetnek jelen, a haza iránti kötelesség s fejedelmi parancs tartja őket vissza.

De azért rengeteg nép volt Patakon jelen. Jun. 26—28. közt három napig tartott a menyegző, s a felékesített termekben, frissen emelt leveles házakban a vidám ebédeket, melyeken folyt a jó hegyaljai, tánczok váltották fel. Bizonyynyal Kemény János fia sem szorult a Frauзимmerek közé — ott lehetett ő az apródok közt, kik a menyasszony-táncznál a szövétneket tartották. Az ajándékok bemutatása s viszonzása mintegy emlékeztetőül a víg napokra, zárta be a multságok sorát, mire a vendégek szétoszlása következett.⁵

Zsigmond magára maradt nejével, kit amint megismert, őszintén és bensőleg megszeretett. Megszerette a szelid, engedelmes odaadó nőt az özvegy fejedelemasszony is, aki pedig némi bizalmatlansággal fogadta, valószínűleg a házassági szerződés megkötésének peripatetiái miatt. «Német humorú», nagyravágyó, fényűző nőt várt, s talált egy szerény, engedelmes, kedvét kereső leányt.⁶ Egészen felvidult ő is, látva gyermekei boldogságát. Nemsokára magukra hagyta őket, hogy élvezzék együtt a mézes heteket. De a szegény fiatal asszony csakhamar betegeskedni kezdett. Lázt kapott, mely eleinte nem volt erős:⁷ de utóbb nagy erővel lépett fel. Tervbe volt véve, hogy Zsigmond kiviszi Erdélybe bemutatni Györgynek, de már aug. végén el kelle az utazást halasztania. «A mi bemenetelünk édes bátyám uram mikor, merre legyen, semmi bizonyost nem

¹ 1651 május 17-ről.

² 1651 május 26-ról.

³ 1651 május 28-ról.

⁴ 1651 június 5-én, mindannyi az Erdődyek vörösvári ltárában.

⁵ Magáról a lakodalomról semmi részletes jelentés sem maradt fenn.

⁶ SZALÁRDY, 256. l.

⁷ Zsigmond aug. 23-iki levele.

tudok írni, kiváltképen addig, míg az én betegem meg nem gyógyúl. Mert nincsen úthoz való ereje, néha egy nap kétszer is leli a hideg».¹ Azután ismét jobban lett, s az Erdélybe menetel tervét újra felvették. Abban állapodtak meg, hogy György és neje Tasnádig jöjjenek ki s október közepére ott várják be Zsigmondot és nejét:² «az áerváltoztatás — írta György — bizonynyal higgye kegyelmed, használ ő kegyelmének».³

A fiatal asszony betegeskedése az özvegy fejedelem-asszonyt visszavezette Patakra. Együtt tettek kirándulásokat a szomszéd falvakba,⁴ Henriette ilyenkor egész kedvteléssel nézte azokat a szép és kies helyeket, melyek már az ő birtokai is. Utolsó ilyen kirándulásuk volt egy mulékony jobbanlét után Somlyódra: de a mint onnan visszajöttek, a láz még rohamosabban lépett fel, mígnem teljesen erőt vett a fiatal asszony gyöngye egészségén. Szeptember 28-dikán, a vig és zajos lakodalom utolsó napjának harmadik havi fordulóján, reggel 8—9 óra közt, hosszas szenvedés után, de csendes halállal kimúlt. «Mely nekünk — írta Lorántfy Zsuzsánna — minemű nagy keserűségünkre és szomorúságunkra legyen, meg nem tudjuk írni Kegyelmednek, holott mi szintén elégségesképen megnyugodtunk vala mind egymás között való istenes életekben s mind egymáshoz való szeretetekben.»⁵ Azonnal gyors postával értesíté az elhunynak anyját s többi rokonait, kiktől rögtön jött is vigasztaló válasz: «ne zavarja meg e váratlan halál — írák — a két ház frigyét».⁶

A csapás Zsigmondot egészen leverte. «A jó istennek —

¹ Zsigmond aug. 28-iki levele. Orsz. Ltár.

² György szept. 11-iki levele az Orsz. Ltárban. V. ö. Családi Levelezés, 437. l.

³ György szept. 24-iki levele. Csal. Lev. 438. l.

⁴ SZALÁRDY 256.

⁵ Lorántfy Zs. szept. 28-diki levele Történeti Lapok 1879. évf. 432. l.

⁶ Erzsébet Heidelberg 1651 okt. 22-ki levele Orsz. Ltár.

irá Klobusiczkynak egy hónappal a halál után — így tetszett s így kell lenni. Én, tudja isten, éltemet már semminek tartom.»¹ Hijában vigasztalta testvére: «mivel nem ember, hanem isten vette el, nincs kivel tusakodni. Kérjük is a felettébb való szomorúságnak hagyjon békét, avval semmi hasznot nem szerez, fel sem támaszthatja»;² hijában irt hozzá Kemény gyöngédn, tartózkodva: «szomorú állapotjának meggondolásából»;³ hijában szólt keményen, feddőleg öreg barátja Bisterfeld: «félek, hogy az én szomorúságom Nagyságodat is el fogja lepni, de azt, mit bánatom enyhítésére felhozhatok, magam megerősítésére sorolom elő. Tudja Nagyságod, hogy az Atya akarata nélkül hajszalunk se görbül meg; tudja, hogy a kegyesnél a roszt is jóra változik s isten kegyelméből nyomorúságunk dicsőségünkre fordul. Irigyeink örüljenek sebeinknek, ellenségeink diadalmaskodjanak, — de él még az, ki őket meg fogja zavarni. Mérsékelje hát bánatát s tartsa meg magát a keresztyén világnak: az a szent és buzgó lélek lesz isten előtt szószólója.»⁴ «Mérsékelje Nagyságod bánatát, az nekünk, az egyháznak, a hazának kárunkra lehet — szükségünk van életére».⁵ Hijában intették anyja, környezete, — mélyebb, fogékonyabb kedélye mellett, csak az időtől s munkától várhatott enyhülést.

S valóban egész lélekkel munkára adta magát. Felvette levelezései fonalát, bejárta uradalmait. Egy Svédországból jött követtel, Schüttevel tárgyalt s azt testvéréhez, Györgyhöz utasítá: ⁶ «csak mint privatus úgy megyen, írja ennek,

37. ERZSÉBET VÁLASZTÓNŐ ALÁÍRÁSA.

¹ Zsigmond okt. 25-iki levele Orsz. Lt.² Okt. 1-ei levele Családi Lev. 441. l.³ Nov. 14-iki levele Orsz. Ltár.⁴ Okt. 3-iki levele Orsz. Ltár.⁵ Okt. 18-iki levele Orsz. Ltár.⁶ Családi Levelezés 442. BISTERFELD nov. 20-iki levele. Később is megfordult Erdélyben.

vagyon commendatoriája királytól, nagy ember Svecziában, Konstantinápolyba akar menni».¹ Gondoskodott, hogy a pataki iskola a maga idejében megnyitassék.² Figyelemmel kísérte a felső-magyarországi urak törekvéseit György ellen, a lengyel-kozák háború újabb fordulatát, ezek legyőztetését s a gyalázatos békét, melyre a lengyelek a kozákokat kényszerítették s mindezekről pontosan értesíté a fejedelmet. De mind ez inkább kábitá, mint megnyugtató s egy-egy odavetett szó mutatta erős bánatát. «Ha olyan bolond, istentelen, átkozott ember volnék is, mint azok, kik üdvözült feleségem megétetését gondolták, másokon próbáltam volna azt a mesterséget, nem ő rajta szegényen» — írta Klobusiczkynek, ki e híresztelésekről értesíté.³

A mi mégis leginkább érdekelte, a mi el tudta foglalni, az a temetési előkészületek vezetése volt. Ő és anyja úgy akarták, hogy rangját megillető fénynyel menjen a szertartás véghez. Gondoskodtak, hogy az összes német cseleedség gyászruhát kapjon, elegendő bársonyt s selymet hozattak e célra Krakóból, valamint koporsóra, s két castrum dolorisra. Két egyházi beszédet, négy alkalmi szónoklatot tűztek ki s szétküldték a gyászjelentéseket mind azokra a helyekre, hová fél év előtt lakadalmi meghívót irtak.⁴

A milyen vig volt a lakodalom egy fél év előtt, olyan szomorú volt a temetés Patakon decz. 10-én. Lorántfy Mihály, a fejedelemasszony atyjának hamvai mellé temették⁵ a szegény, korán elköltözött Rákóczy Zsigmondnét. Egyszersmind gondoskodtak, hogy hamvai fölé a sáros-pataki templomban díszes emlék emeltessék, melyet Krakó-

¹ Zsigmond okt. 31-iki levele Györgyhöz Orsz. Ltár.

² Tálya okt. 28-án irt levele Országos Ltár.

³ Nov. 24-iki levele Orsz. Ltár.

⁴ BISTERFELD nov. 20-iki s Zsigmond nov. 24-iki levele Orsz. Ltár.

⁵ SZALÁRDY 257. l.

ban rendelték meg. A német cselédséget pedig mindjárt temetés után visszaküldték tisztességesen, a szükségesekkel ellátva.¹

Zsigmond lelkében mélyen meg volt rendülve. Amint a kábultságból, melyet e váratlan csapás ejtett rajta, magához tért, igyekezett összeszedni erejét, de ez nehezen ment. Addig, míg ott helyben van, hol minden tárgy eszébe juttatja azt, kit elvesztett, gyökeres fordulatot nem is lehetett várni kedélyállapotában. Ezt be is látta a család, s épen ezért teljes igyekezetével azon munkált, hogy menél előbb eltávoztassák onnan, lehetőleg a temetés után; aztán hogy munkával, a közdolgokban való részvétellel úgy elfoglalják, hogy ne jusson ideje bánatára gondolni. A váradi kapitányság, Erdély első hivatala nem volt véglegesen betöltve: György — mint láttuk — korábban fel is ajánlotta azt neki, de ő nem vállalkozott hosszabb időre kimenni Erdélybe s elfogadni a kapitányságot.

A mint vége volt a temetésnek, anyjával elindult Erdélybe. Útközben Rhédey Ferencznél töltött egy éjt s fogadta a váradiak vígasztaló követségét. Onnan Váradot oldalt hagyva, a Kőrös útjára ment, Bánffi-Hunyadra, Örményesre, Görgénybe s végre Fogarasba.² Belenyugodott abba, mit eddig nem akart elfogadni, hogy felveszi a váradi kapitányságot, s a fejedelem ki is hirdette 1652. febr. 8-ra az országgyűlést, melyen azt felajánlotta volna neki. Csak úgy, mint Patakon, Zsigmond Erdélyben is munkában keresett elszóródást. A közigazgatás sajátsága volt, hogy minden fontosabb közügyről a tanácsurak írásban küldték be votumaikat. György ezek felől eddig is levelezett Zsigmonddal s bár szavára sokat tartott, levélváltásuk

¹ Erzsébet 1652. febr. 26-án kelt köszönő levele, melyben az utolsó tisztség fényes megtartásáért köszönetet mond s a rokonság fentartását jövőre is ajánlja. Orsz. Ltár.

² Decz. 25-én Kolozsvárt, 29-én Balásfalván s 1652. jan. 12-én Fogarason voltak. Levelei Orsz. Ltár.

nem volt hivatalos színezetű. Most már tüzetesebb votumokat küldött, s oly kimerítően nyilatkozott, mint akár egy tanácsúr. De ez időbeli levelein bizonyos keserűség, sötét világnézet vonult el. Azoknak a felsőmagyarországi uraknak, kik családjá régi ellenségei voltak, jóhiszeműségében soha sem bízott — most a valónál is sötétebbnek látta a jelent: «bizony dolog jó Klobusiczky uram valóban romlásra indult az szegény Magyarország, minden felől pusztúl, nincsen oltalmazója».¹ S viszont testvérének: «az oda való dolog miben legyen, már érti kegyelmed édes bátyám uram s nyilván kitetszik, azon mesterkednek, miképen kaphassanak belénk, s arra pedig mi adnánk alkalmatosságot, elunván sokára az sok illetlen s törvénytelen cselekedeteket».² Hogy Wesselényi fonta a hálót a Rákóczy ház megbuktatására, abban igaza volt s tárgyalásairól az egri és budai basával tudott is valamit — de máskor aligha tette volna ennek meghiusítására azt, mit most tett: egyenesen számon kérte Wesselényitől, «ki akarattjából cselekszi, császár hírével-e?»

Ez az ő utolsó eddig ismert levele: 1652 jan. 12-ről. Ekkor már benne volt a végzetes kór: hiában fáradozott, benne volt már az. A munka, bár mennyire erőltette is magát, nem adott elszóródást s a könyvek, melyeket Bisterfeld által folyton hozatott, nem tudták elfordítani gondolatát a kedves halottól. Eleinte csak szemfájásról panaszkodott, utóbb azonban láz támadta meg, mely leverte lábáról s csakhamar himlővé fejlődött ki, de anélkül, hogy kiüthetett volna. Így a betegség rohamosan erőt vett rajta. Február 4-én déli 12 órakor, még az országgyűlés összeülése előtt «megadta lelkét az ő teremő istenének».³

Anyja is Fogarasban időzött. Azzal a páratlan lelki

¹ Decz. 29-iki levele u. o.

³ SZALÁRDY, 258. l.

² Jan. 12-iki levele u. o.

erővel, mely e rendkívüli asszonynak tulajdona volt, fogadta ezt a legnagyobb csapást, mely anyai szívét érthette s hozzá látott a temetési előkészületek megtételéhez. De a szegény anyának «isten keserves lövöldözése kitött tárgyának»¹ nem volt elég e próba — míg Zsigmond a terítőn feküdt, azon kelle remegnie, hogy másik fiát, Györgyöt is elveszti. A fejedelem is elkapta a himlőt s mire a rendek Fejérvárt összeültek, a betegség súlyos jelleget öltött. Néhány napig aggodalom és várakozás közt szünetelt a tanácskozás — de lassankint György baja enyhülni kezdett. Hozzá fogtak tehát a tanácskozáshoz s mindek előtt részvéttel emlékeztek meg az elhunyt Zsigmondról, azután hálát adtak istennek, hogy a fejedelmet «mint amaz istenfélő Ezekiás királyt, majd a koporsónak ajtajáról megfordítá»² s fiát, Ferenczet, megválaszták utódjává.

Ez alatt az özvegy fejedelemasszony, a bánatos anya, fáradni nem tudó lelki erővel folytatta a temetési előkészületek rendezését s a temetés napját ápril 28-ra tűzte ki.³ Fejérvárt azon a helyen, hol az öreg fejedelemé állt, emelkedett kedves fiának, Zsigmondnak is *castrum doloris*. A temetés a kitűzött napon megtartatott, s a szegény oly ifjan elhalt herczeg a «fejérvári öreg egyházban édes atyja temetőhelyében, az egész ország jelenlétében nagy solennis pompával temettetett vala el»⁴ gyermekkorában elhunyt testvére Ferencz mellé.

Az egyik gyászbeszédet felette Medgyesy mondta. A szent leczkében, melyet felvett, szomorú jóslat volt: «takarítottál te atyáidhoz a te koporsódban békességben, hogy ne lássák meg a te szemeid azt a gonoszt, melyet

¹ MEDGYESY Hármas Jajja. 42. l.

² Erd. Orsz. Eml. XI. 139. l.

³ Lorántfy Zs. (Akad. Évkönyvek XIII.) 65. l.

SZALÁRDY 260. l. BOD Péter •Hun-

garus Tymbaules continuatusá»-ban a 81-ik lapon közli a síratot, mely a gyula-fehérvári templomban elhelyezett monumentumon állott.

ERDELY S' EGESZ MAGYAR NÉP
 egymás után tsak hamar hamar érkezett
H Á R M A S J A J J A
S' S I R A L M A.

Mellyel e' KÉT keferedett H A Z A T, amaz halhatatlan emlekezetű
 H A R O M F E J E D E L M I É M B E R E K N E K,
néhai

N A G Y R A K O C I G Y Ö R G Y N E K,
 Erdély Országának Fejedelmének, Magyar Ország fok Részeinek Urá-
 nak, és Székelyek Ilpánnyanak, 1649-ben, az Első Honak
 vagy Januariának 10-dik napján;

Es az után tsak hamar, az ő Nāga igen nagy reménségű kedves Fiának,
 kiben az egész igaz Magyar Haza fiak meg-nyugod-
 tak, és igen meg-vidultak vala,
néhai

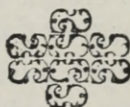
R A K O C I S I G M O N D N A K,
 1652-ben, a' Negyedik Honak vagy Aprilisnek
 28-dik napján.

Ezenek-felette az előtt 1648-ben, Harmadik Hónak, vagy Martiusnak 29-dik
 napján, ritka példájú, kegyes és istenfélő
néhai Óreg

G R O F B E T L E N I S T V A N N A K,
 Gyula-Fejérvári mulando Fris Házoktul, a' Sirban
 meg-indításkor

S I R A T T A S' S I R A T T A T T A

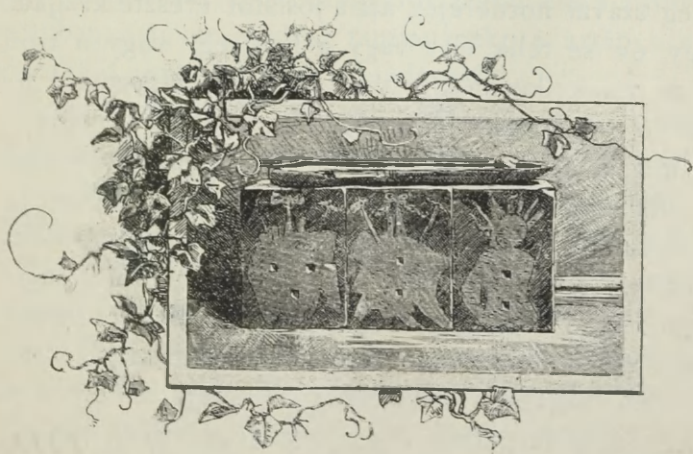
M E D G Y E S I P A L.

V A R A D O N,
 Nyomeattatott SZENCI ABRAHAM által, M. D. LIII.

én hozandó vagyok e hely ellen». Az egész egy intés volt a nemzethez, hogy térjen meg bűneiből, ha nem akarja magára zudítani isten méltó haragját. «Gyenge épületünk mellől — végzé szavait — elvétellett a jó támasz, nekünk már csak a sok félelmet, remegést, szerelmesidnek a nagy kívánságot, mindeneknek boldog jó emlékezetted hagyod».

Valóban jó emlékezetet hagyott maga után s egy ürt, melyet senki sem tudott a családban betölteni. A jóslat, mely a Medgyesy által felvett szent ígékben foglaltatott, szomorúan beteljesedett. A monumentumok, melyeket Lorántfy Zsuzsánna férjének s fiának emeltetett, hat év múlva a tatárok által kiraboltattak, utóbb a XVIII-ik század elején kivetették a fejérvári templomból. Az a harmadik monumentum pedig, melyet Zsigmond nejének a pataki templomban készítettett, már elébb 1671-ben kido-
batott. Sírköveiket összetörték, zászlaikat összetépték — emlékeiket nem semmisíthették meg. Megőrzé az idő: mert híven szolgálták a haza s a nemzet ügyét.

39. MONUMENTUM TÖREDÉKEK A FEJÉRVÁRI TEMPLOMBAN.

40. RÁKÓCZY ZSIGMOND ÉS NEJE CZÍMERE.

KÉT, egymást oly gyorsan követő halálozás Európa szerte mély részvétet keltett. Egykor a család egyik nagyobb viszálya alkalmával, a már agguló, ideges Bisterfeld, bosszantva az események által, de nem fontolva meg szavai horderejét, azt a jóslatot ereszté ki ajkán, hogy egy év se telik el s vagy a herczeg, vagy a trónörökös, de valaki közülök a haragvó Isten áldozatául fog esni. Ha az öreg Bisterfeld akkor csak sejtette volna is, hogy a mit ő mond, az kettősen fog teljesedni s épen azokon, kik szívéhez oly közel állottak s ha talán később e levelére gondolt, bizonyynyal el kellett szorulnia szívének. Hisz az ő reménye, az ő várakozása, az ő büszkesége, az ő legjobb barátja volt az, kit visszaadott az anyaföldnek. Szomorú végzete volt ez a Rákóczy családnak; első nagyobb mérvű csapás, mely emelkedése diadalmas útában megállítá. A csapások egész sora követte azt, s a szegény özvegyre, ki Zsigmondban kedvencz fiát

siratta, a megpróbáltatások hosszú sora várt. A név varázsa és traditio azután sem engedék, hogy arról az útról, melyet az öreg fejedelem megjelölt, letérjen a család mindaddig: míg ennek a küzdelemnek áldozatul nem esett.

Comeniustól maradt fenn egy kis röpirat, mely bizonyynyal a Zsigmond halálát követő legközelebbi években készült s mely az akkori társadalomnak meglehetősen szomorú képét adja. »Ebben a Bábel tornyában — mondja igen találólag, — ötféle nemzetiség van, melyek, ha a latin nyelv nem volna, meg se értenék egymást. Hát nincs-e ez hátrányára a közboldogságnak? — Oh szeretett magyarom ilyen a ti házi egyetértésetek. Ha van hely e világon, hol ármány s irígység uralkodik: bizony nálatok van az. S ti csak a magatok hasznát nézitek, nem a közjót. Mennyi törvényetek van, mely mind arra szolgál, hogy a buta népet járomban tartsátok. S még arra sincs érzéketek, hogy a ti idegen királytok jármot készít nektek. Férfiai-tok, asszonyaitok tunya életet folytatnak; nem érdekelnek a finomabb mesterség, művészetek. Bővében vagytok mindennek s mégis mennyi a koldús köztetek. A nevelésre nincs gondotok; egész Magyarországon nincs olyan iskola, melyben magyar nyelvet tanítanak; s aztán a vallástok se sokkal jobb a bálvány-imádásnál.»

Bizony szomorú kép ez, melyet Comén rajzol s még szomorúbbá teszi alapos kimutatása, hogy ez a nemzet jó tulajdonai s egészséges hajlamai daczára van így. A hanyatlás e képének sok részletét meg lehet magyarázni. De kétségtelen, hogy egyik sem volt azok közt olyan, mely orvosolható ne lett volna. Comén e könyvét Rákóczy Györgynek mutatta be. Vajon nem a Zsigmond életében, az első impressiók alatt, melyeket Magyarországon szerzett, fogamzott meg benne megírásának gondolata? Nem hihette-e méltán, hogy mivel Zsigmondban a szép és nemes s általában a haladás iránt erős fogékonyság volt,

egy ilyen határozott szó nagy hatással lett volna rá? Hisz a Comén iskolájának felállításánál mily gyorsan tudott határozni s mennyi bőkezűséggel teremtette elő mindazon eszközöket, melyet ez szükségesnek mondott. Olyan emberben, ki maga is egy kis dynasta s kinek példája és működése egy nagy terület sorsára bír befolyással, a szép, igaz és nemes cultusa megbecsülhetetlen tulajdon.

Mert daczára, hogy korával és tapasztalataival arányban nem álló politikai bölcsességgel nem bírt: fogékony és élénk elméje sok tévedéstől megóvta és sok fontos kezdeményezésre képessé tette volna.

Természettől nyert fényes tehetségeit a gondos nevelés s figyelmes oktatás fejlesztették: s minden tulzás nélkül mondhatjuk, hogy jobb volt koránál. Örökölte a Rákóczyak minden jó tulajdonát, azon gyarlóságok nélkül, melyek ezek népszerűségének ártottak. Kitartó és megfontoló volt mint atyja, ennek makacssága és szenvedélyessége nélkül. Barátságos, szívélyes volt, mint az öreg Zsigmond, de fiatalsága daczára jobban meg tudta válogatni, kit bocsásson közel szívéhez, mint a vén fejedelem. Tartott családjára, mint minden Rákóczy, de a fejedelmi vér soha sem nyomta el benne az embert, mint néha az öreg Györgyben. Becsülte a tudományt, csakúgy mint ezek, de nemcsak másokban mint ezek: maga is a legkomolyabban foglalkozott a tudományokkal. Erős kritikát gyakorolt magával és másokkal szemben, mert a megfigyelő érzék ki volt benne már mint ifjában is fejlődve, s épen ez és nem a természettől vele született szenvedélyesség okozák olykori összeütközéseit. Anyja vére folyt ereiben: a kiből hitt, ahoz szíve egész melegével ragaszkodott.

Volt valami megnyerő egész lényében s ez tette családjá, környezete kedvenczév. Bátyját, mint a fejedelmi szék örökösét tisztelettel halmozák el; őt, mint fejedelmi

erények tulajdonosát becsülték, szerették. A hova csak ment, vidámságot terjesztett maga körül, feszesség nélküli megjelenése, barátságos modora, keresetlen, bár olykor a csípősebb tréfától sem irtózó társalgása megtalálta az utat az emberek szívéhez. Lényének felsőségét nem érezték, akikkel érintkezett s ha mégis önkénytelen hódolattal fordultak felé, ez nem az uralkodó fiát, hanem az embert illette.

Talán az élet küzdelmei, tapasztalatok, csalódások más irányba terelték volna az egyenletesen megindult fejlődést. Talán egyik vagy másik kisebb gyarlósága, melyet önuralkodása meg tudott fékezni, meg is billentette volna az egyensúlyt: ki tudná ezt megmondani? Az élet útai kiszámíthatatlanok s olykor sokáig elfojtva tartott szenvedélyek nagy erővel törnek ki. De a bölcsészet cultusa erős garancia, hogy a küzdelmes csatából a jobb tulajdonok kelnek ki diadallal. És Zsigmond philosoph volt, nyugodt, higgadt önmérséklettel bíró philosoph. Ez védte meg fiatalsága erős megpróbáltatásaiban, s bizonynyal védte volna később is, gyengeségei daczára.

Mert voltak gyöngéi; szeretett például élczelni. Gyöngeiség volt tőle nem gondolni meg, hogy társadalmi állása megvédi őt a sértett fél megtorlásától. Szeretett hivalkodni tudományával. De nem tiszteletre méltóbb-e az, ha inkább ismereteivel, mint borívó képességével kérkedik; a mi pedig abban az időben divatos dolog volt. Úgy tetszik, volt benne egy kis pedanteria is. Ezt megbocsáthatjuk neki azért, mert ez leginkább rendszeretben és pontosságban nyilatkozott. De e gyengeségeket mennyi ragyogó tulajdona ellensúlyozta! Nyílt és világos esze volt. Fogékonysággal bírt a szép és nemes iránt; mély vallásos érzése, erős hazaszeretete voltak igen sok tettének önzéstelen rúgói s még szabadságszeretete sem állott egyedül a nemesi kiváltságok feltétlen tiszteletében. Rendkívül sokat dolgozott; gazdaságát, a ke-

zére bízott területet maga kormányozta s még abban az időben is, míg atyja élt, de azután hogy önállóan vezette ezek ügyeit, a szigorú törvényesség ridegségét lehetőleg enyhítette. Volt némi hajlam benne az utópiák iránt; amint kozák királysági törekvései hajótörést szenvedtek, felvetette testvérénél az eszmét, nem volna-e jó a szepesi városokat kiváltani Lengyelországtól? Biz azt fegyver nélkül nem adják, válaszolá az e kérdésben practikusabban ítélő testvére. Eszményi iránya daczára az élet gyakorlati szükségai iránt érzékkel birt. Legfényesebb bizonyása ennek a pataki iskola, melyet ő teremtetett európai iskolává, sőt olyan minta intézetté, melytől mások vettek példát akkor, midőn ez már maga is hanyatlásnak indult. Aztán törekvése a presbyteriális rendszer behozatalára mutatta, hogy a sérthetetlennek tartott földesúri jog csorbitásától épen nem volt idegen, mikor azt magasabb érdekek kívánták. Mind ez a két dolog nagyobb mérvű kezdeményezés volt, melyben ő kora balitéleteivel állott szemben: akkor dőlt ki, mikor a mozgalmat oly irányba terelte, melyen az út a győzelem felé, legalább is valószínűnek látszott. A Comén-féle iskola már magyar alapra volt fektetve s a presbyterium csak a magyarságnak válhatott volna hasznára. De az ő halálával félbemaradt kezdeményezés lett mind a kettő; bekövetkezett a Medgyesy által megjövendőlt idő: azért kelle nekie oly korán meghalnia, hogy ne lássa azt a gonoszt, mely e helyre eljövendő volt.

S ennek a gonosznak a magvát már kezdték akkor vetni. Készülőben volt a megtorlás mindazokért, miket a németpártiak Bethlen Gábortól és Rákóczy Györgytől szenvedtek. Rákóczy Zsigmond ritka érettséggel, bár olykor nem minden előítélet nélkül látta ez események készülődéseit. Testvéréhez írott leveleiben mindig mindig visszatér Wesselényi ama kalandos tervére, hogy a törö-

kök segélyével a császár tudta nélkül akarja a Rákóczyakat megbuktatni. Bizonyos, hogy a császárral ezt nem közölték; azt hitték, hogy utólagosan a siker ki fogja engesztelni. A siker nem következett ugyan be, de Zsigmondnak alapjában mégis igaza volt, s ezt az igazát a helyzet magyarázza meg. Mert hiszen a helyzetből folyó dolog volt az, hogy Magyarország sorsa felett Magyarország határain túl döntöttek. Az a kis darab Magyarország, mely Ausztriával szomszédos volt, nem tehetett másként, mint hogy sorsát Ausztriához fűzze. De az a másik kis darab Magyarország, mely Erdélyhez esett közelebb mindég szívesebben csatlakozott ez országhoz. Itt legalább, egy nemzeti dynastiától inkább várhatta érdekei kielégítését. Rákóczy Zsigmond tisztán látta e helyzetet s nem is mutatkozott idegennek, annak minden következményeit elfogadni. Politikai agitációkba soha egy alkalommal se elegyedett; józan belátása is visszatartá attól s egész szerepe arra szorítkozott, hogy családja ellenségeinek minden lépését figyelemmel kísérje s azokról testvérét jó eleve értesítse. És e tekintetben nagy hasznára volt, hogy atyjának két megbízott hívével, Keménynyel és Bisterfelddel folytonos érintkezésben állott. Az első a speciális hazai-, az utóbbi a külföldi viszonyok felől tájékoztatták, ezáltal szélesbedett látkörrel ítélhetett az eseményekről.

Bizonynyal a conflictusokat, melyek halála után bekövetkeztek, ő sem tartóztathatta volna fel; de jellemének alapvonásait tekintve, nem látszik valószínűtlennek, hogy azok alakulására befolyhatott s ezáltal a következményeket enyhithette volna. Mindez hozzávetés, bizonyos csak egy: a társadalmi fejlődésnek oly irányokat kezdett adni, melyek a régivel egészen szakítottak. Jellemének szívósága mellett valószínűnek is tartjuk, hogy új eszméit diadalra vezette volna. Halála ezt megghiúsította. Alkotásai

félíg elkészült kezdemények maradtak s utána, minden visszazökkent a régi kerékvágásba.

Oh bizony az volt ő, a mi Marcellus az Augustusok családjában. Nagy és szép remények, fényes és ragyogó jövő kora sírja.

Ostendent terris hunc tantum fata neque ultra
Esse sinent . . . . .

41. LORÁNTFY ZSUZSÁNNA.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

I.

KLOBUSICZKY ANDRÁS RÁKÓCZY ZSIGMONDHOZ EPERJES 1650.
JUN. 1-ÉN RÉSZBEN TITKOS JEGYEKKEL ÍRT LEVELÉNEK TÖ-
REDÉKE RÁKÓCZY ZSIGMOND MEGFEJTÉSEIVEL S SZÉLJEGYZE-
TEIVEL.

	1. Az mi az Nagod ide való jövetelit illeti nekeönk
	2. nem teczik hogy ide jeöjjen Nagod ezért az
	3. consideratioért. Én nem hiszem hogy teö- kiletés
	4. jo akarója legien nagodk az cmhmsk <i>palatinus</i>
<i>Én soha nem</i>	5. gdt nehezteleö alatomban hogj Nagod qga <i>nem</i>
<i>nagyczagolom</i>	6. qmpmeyhhbm gs lbp adhsk existentes <i>malevoli</i>
<i>vagy haragszik</i>	7. amhgdyhb audientes id, facem succenderent
<i>vagy nem, mert</i>	8. avagy ad partem valamellikivel szömben
<i>ugy fellyeb böcsül-</i>	9. levin Nagod ki tudgia mitt tanálna mondani <i>contemtus</i>
<i>ném egy testvér</i>	10. s ha öszvevezsis nem lenneis, de pyqsgasdr
<i>Fejdelem Báttýánl,</i>	11. jeöhetne beleöle Ez egy ratio moveal engem
<i>az ki uramis egy-</i>	12. cziák principaliter reliquæ possunt dilui. Ha aziért
<i>czersmind 2.</i>	13. Nagod attul nem tart s politice cum
<i>ugy Érseketis kel-</i>	14. magnanimitate vult separare scommata
<i>lene nagyczagolnö,</i>	15. aliorum Nem árt ha bejeön Nagod
<i>az mellyet soha nem</i>	16. kett vagj három napra, látogatására
<i>czelekszem.</i>	17. Palatinus uramnak és az emberekkel
	18. való ismerkedésre.

Az egész levél, bele értve a hasonmás töredékeit is, mai olvasással így hangzik:

Kegyelmes Uram.

22, 24 et 28. Maii írt leveleit Ndnak alázatosan vöttem. Az németek állapotjárul minthogy Mednianski uram most jött onnat felől, informálhatja Ndat. Itt mi azt hallogatjuk, hogy visszavitték volna őket, azt kívánván az imperialis állapot. Mert azt írja ide *maga Pico-lomineus* közöllebb vadnak hadakozáshoz, hogy sem az békességhez. *Az galliai motusok* kormányozzák azon tractát és azt írja *palatinus-nak*, nem hiszi, de különben nem, hanem fegyvernek köll elválasztani az ő békességeket. Hinc colligi facile, quid de ea pace sperandum. Irtam oda fel Marczibán Györgynek mindjárást, bizonyos embert bocsásson az vígekben, ki bizonyosan menjen vígíre, mennyi az a német, várnak-e többet és vissza nem vittek-e benne.

Urunk ő nga étekfogója Bai Ferencz uram itt vagyon, Forgách uramhoz jött. Én *nem tudom, azt az embert miért szereti*, annira *tökéltelen fertelmes életü et nullius apud homines autoritatis*.¹

Ir palatinus uramnak ő ngának s nekem is bőven ő nga, ha választ ad palatinus uram, én örömet elbocsátanám Bai uramot, de itt akarja tartóztatni Forgách uram, az míg megérkezik onnat felől az szolgája, mert felköldött volt Bécsben, hogy ő fge adjon szabadságot neki az bemenetelre. Mindazonáltal ím egy levelet írt urunknak, kívín azon, hogy beküldjem ő ngának addig, az míg Bai uramot visszabocsátja. Tudom jön s megyen az posta Erdélyből, első és mennél hamarébb való alkalmatossággal küldje be Nd, úgy, hogy Bai Ferencznél elébb lehessen ott az levél. Nd bizonyosan higye, hogy az *a német* vagyon ötezer, az ki mostan jött be az országban, *vice palatinus szájából hallottam*. Ugy hallom, Kassára is hoznak.

Én most is csak olyan hiszemben vagyok azon németek felől. *Propter distractionem rei Polonicæ fuerit ista terrorem circumferentes. Et si pax coaluerit in imperio aperte aggredientur nos*, præmissis tamen prius *practicis*, quas indies tam hic in regno, quam in Transylvania struunt. Erre nézvé azért nem árt vigyázni, de *resolválmí magát hirtelen*, urunknak nem jó, mert *etiámsi certo credatur* id in nos fieri, *tamen certo non* scitur et potest mutari, in eo casu megártana az hertelenkedís, quia causæ hujus præparationis sunt in occulto adhuc etc. Forgács uram, úgy értem, úgy megyen be, ha urunk Váradra jön, elsőben az Borsod vármegyei főispánságra instelláltatja magát Szendrőben, onnat indul Várad felé, ha annuentiája jön onnat felől.² *Cautus sit*

¹ Rákóczy Zsig. oldalgjegyzete: Nekem sem igen tetszik az utána való járás.

² Rákóczy Zsig. oldalgjegyzete: Szükséges, én nem bálnám ha elmúlnék bemeneteli

princeps tam in conversando quam tractando, et in authoritati, in qua multum situm est, respondeat.

Az mi az Nd ide való jövetelit illeti, nekönk nem tetszik, hogy ide jöjjen Nd, ezért az consideratióért. Én nem hiszem, hogy tökéletes jó akarója legyen Ndnak az *palatinus*, neheztel ő alattomban, hogy Nd nem *nagyságolja* * *et hic multi* existentes *malevoli* audientes id, facem succenderent, avagy ad partem valamelyikivel szömben levin Nd, ki tudja mit tanálna mondani, s ha összeveszés nem lenne is, de *contentus* jöhetne belőle. Ez egy ratio moveal engem csak, principaliter, reliquæ possunt dilui. Ila azért Nd attúl nem tart s politice cum magnanimitate vult superare scommata aliorum, nem árt ha bejön Nd két vagy három napra, látogatására palatinus uramnak, és az emberekkel való ismerkedésre. De igen igen circumspecte gondolkodjék Nd, hogy bejövise, itt való mulatása, emberekkel való conversálokodása ne legyen Nd becsületének sérelmivel. Idein legyen gondjok az udvarbiráknak az élésre, becsületes gazdálkodásra. Cháki László uram, némelyek azt mondják, hogy bejön, de én nehezen hiszem, Jósván betegeskedik. Isten hozza jó egészségben Ndat. In Eperies 1. Junii anno 1650.

Illmæ Excellentie Vræ
servitor humilimus

A. Klobusiczki m. pr.

En holnap Zitenben megyek, de e jövő héten kedden vagy szeredán ismét visszatérek, ha ír valamit Ngtok hétfőn Zitenben tanálnak Ngtok levelivel. Palatinus uram tegnap felment volt Sáros várában.

Külczim : Illmo ac Exlmo Dno Dno Sigismundo Rakotzi de Felsővadász dno dno meo gratiotissimo. 8 citóval.

(A dült betűkkel szedett szavak a szövegben s az oldaljegyzetek is Rákóczy Zsigmond kezével.)

(Eredetije az Orsz. Levéltárban.)

* *Rákóczy Zsig. oldaljegyzete* : Én soha nem nagyságolom vagy haragszik vagy nem, mert úgy feljebb böcsülném egy testvér fejdelem bátyámnál, az ki uram is egyszersmind. 2. Úgy érseket is kellene nagyságolnom, az melyet soha nem cselekszem.

II.

RÁKÓCZY ZSIGMOND LEVELE KLOBUSICZKY ANDRÁSHOZ 1651.
OKT. 25.

Szolgálok kegldk, és istentől
kivánok sok jókat.

Im szintén most vettem kegld levelét Dobaitúl, bizony dolog, én is szíből kívántam volna örvendetes állapotban látni kegldt, de az jó istennek így tetszett, s így kell lenni, én, tudja isten, éltemet csak semminek tartom immár. Igen akartam volna, ha ide jött volna kegld ma, mivel mi szombaton estvére megyünk Patakra. Az sveciai emberre legyen jó gondja kegldk, én túlem ki nem megyen, micsoda ember; de már tudják hogy svecus, az többit elintízik hozzá. Isten kegldt sokáig éltesse. Tokaj, 25. Octobris, 1651.

Kegldnek jó akarója

Rákóczy Sigmond m. pr.

Külczim: Generoso Dno Andreæ Klobucsicski universorum bonorum suæ cels. in Hungaria existentium præfecto etc. Nobis observandissimo.

(Eredetije az országos levéltárban.)

TARTALOM.

Bevezetés. 3—4. l.

I. A Rákóczy család eredete, két ága. Rákóczy György és családja Sáros-Patakon: neje, gyermekei. Főuri élet Patakon. A gyermekek első iskoláztatása. A pataki iskola szervezete. Rákóczy György gondoskodása az iskoláról. Prónay Mátyás a gyermekek első tanítója. 5—13. l.

II. Rákóczy György fejedelemmé választása s küzdelmei Bethlen Istvánal a fejedelemség felett. Bevonulása Gyula-Fejérvárra, ennek leírása. Rákóczy udvartartása. Két fia György és Zsigmond. 1636-ban látogatást tesznek a táborba. Neveltetésük. A schola aulica szervezete. Keresztury Pál és Ratichius Farkas tanmódszere. Párhuzam a kettő közt. Zsigmond első levele atyjához. Az udvari iskola szervezete. A gyermekek confirmatója s a Csecsemő keresztyén. A schola triumphans előadása a fejedelmi udvarban. György kilépése az iskolából. 13—29. l.

III. Zsigmond folytatja a tanulást. Herczeg Zsigmond halála. A szombatosok üldöztetése s az unitariusokkal folytatott hitviták. Bisterfeld munkája: Az egy Istenről, melyet a Rákóczy fiuknak ajánlott. Zsigmondnak mint ifjunak jellemzése. Távozása az iskolából: az ünnepélyes vizsga. Előadás az udvarnál. A Pallas Dacia. Rákóczy György utasítása Zsigmondnak. 29—40. l.

IV. Zsigmond kilépése az életbe. Az akkori vallásviták jellemzése. Medgyesy és Vásárhelyi Dániel összetűzése Monostoron, s a fejedelemasszony beelegyedése a vitába. Zsigmond utazása Magyarországon. A «Kitett Czégér». Zsig-

mond az udvarnál. A «Felserdült Keresztyén». Lorántfy Zsuzsánna beelegyedése a polemiába. A viták Rajkyval. «Tallio» és «Nova Transsylvanica». Rákóczy György házassága. A menyegző. Zsigmond herceg mint főrend az országgyűlésen. Örzi Fejérvárt. Lakoma Zsigmondnál. Zsigmond beiktatása a székely ispánságba. 40—56. l.

V. A harmincz éves háború. Alkudozások György fejedelemmel hogy szövetségre lépjenek vele a svédek és francziák. Nolde Fejérvárt. Rákóczy fellépése. Zsigmond egyik hadtest parancsnoka. Elindulás Fejérvárról. Az első szerencsés előnyomulások. Kassa meghódolása. A végek és bányavárosok megtámadása. Visszavonulás. A palánki csatavesztés. Zsigmond visszahívása a csatától. Ujabb támadás. Zsigmond Erdélybe küldetik hadakért. A hadak eloszlása téli szállásra (1644). 56—67. l.

VI. Az 1645-iki táborozás. Croissy XIV. Lajos követe Munkácson. Szövetség a francziákkal. Zsigmond Erdélybe megy hadakért. A fejedelem előnyomulása Morvába. Douglas Nagy-Tapolcsánban. Nagy-Szombat elfoglalása. Zsigmond egyesülése Wittemberggel. Nagy hadi tanács. Zsigmond főhadi szállása Aisgrubon. Az ostromműveletek megtekintése. Rákóczy György a svéd táborba érkezik. Találkozása Tontensonnal. Titkos alkudozások. A lampersdorfi tárgyalások. Zsigmond votuma a békéről. Viszszatérés Erdélybe. Fogaras s az ottani tárgyalások. A linzi béke. Radzivil Munkácson. 67—83. l.

VII. Rákóczy Zsigmond a magyarországi részek kormányzójává neveztetik

ki. Szemle a kassai administratio felett. A fejedelem kijövése Magyarországra. Kassa és a hét vármegye resignálása. Rákóczy György Erdélybe menetele. Zsigmond kormányzósága a hét vármegyében. Teendői, hatásköre. Érintkezések Lengyelországgal s a kozákokkal. Chmelniczky. Rákóczy törekvése, hogy a lengyel koronát fiának megszerezze. Dalmady Svédországban. A vallás kérdése. Radzivil. Lupul leánya kezét felajánlja Zsigmond herczegnek. Tárgyalások. Rákóczy betegeskedése. Vadászat Görgényben. Halála. Végrendelete. Intézkedése eltemettetése ügyében. Dániel János bécsi követsége. Rákóczy temetése. 83—97. l.

VIII. Rákóczy Zsigmond diplomaciai működése a kozák királyság elnyerése érdekében. A királyválasztás Lengyelországban. Rákóczy Zs. követei. Kozák követek Fejérvárt. Egy kozák követ elmátkosodása. Wielopolski Erdélyben. Lupul szerepe e mozgalmakkal szemben. Zsigmond és anyja követeket küldenek Németországba leánynézésre. Dániel János. Zsigmond utasítása. A leánynézés eredménye. Családi viszályok a portai követelések miatt. Kemény János votuma a házasságkérdés ügyében. Mednyánszky követsége Németországba. Utazása. Ujabb családi viszály: Bisterfeld magatartása. Kozákország. Követküldések Erdélybe, s Erdélyből. Nicolai. Tetera Pál Szamosújvart. Tárgyalások Lengyelországgal: Klobusiczky követsége. Zsigmond Makoviczán. A kozák követek elbucsuzása. Ujabb tárgyalások Lupullal Zsigmond házassága ügyében. A házassági tervezet felbomlása. Chmelniczky fia Timusz házassága Irénnel. 97—116. l.

IX. Zsigmond herczeg Patakon. Találkozása a nádorral Eperjesen. A családi viszály ismételt kitörése. Lemondása a székely generalisságról. Viszonya Bisterfelddel, levelezése, benső barátsága. A pataki udvar. Egyházi viszály: presbyterianusok, episcopalisok. Tolnai János. Medgyesy Pál. A szathmári zsi-

naton függőben hagyott canonok. Zsigmond magatartása. Irodalmi viták. Medgyesy munkája, melyet Zsigmond nyomtatott ki. Erős tusák és küzdelmek. A presbyterianismus terjedése. Zsigmond magatartása. A pataki iskola újjászervezése. Comenius meghívása Patakra. A schola pansophica. Comen emlékiratai. Comen Patakra érkezése. Az «Agenda Patakina». Comen tanítása. Az iskola felállítása, berendezése, megnyitása. Comen a presbyteriek ellen. Medgyesy levele. Az Eruditio scholastica három kötete. 118—142. l.

X. Zsigmond újabb törekvései, hogy egy német herczegasszonyt nőül nyerhessen. Bisterfeld levelezése. Fogadtatása a pfalzi örgrófnál. Német herczegasszonyok. Horváth csacskasága. Bisterfeld levele. Kemény votuma. Mednyánszky követsége. Fogadtatása Croszenben. Fridrik volt cseh király leánya Pfalzi Henriette. Lorántfy Suzsánna ajánlatai. Kniphausen Fejérvárt. Mednyánszky tárgyalásai. Oct. 16-án (1650) megigérik a leányt. Házassági szerződés. Mednyánszky haza érkezése s újabb követsége Bécsbe. A felső-magyarországiak Zsigmondot le akarják a házasságról verni. Előkészületek a menyegzőre. Jelképes házasság Krossenben. A menyasszony behozása Magyarországra. A lakadalom. György fejedelem, Kemény és Bisterfeld elmaradása. Az özvegy fejedelemasszony. Az ifju pár boldogsága. Tervek Erdély meglátogatására. Henriette halála. Temetési előkészületek. Bisterfeld és Kemény vigasztaló levelei. Zsigmond igyekezete, hogy bánatát feledje. Henriette temetése Sáros-Patakon. Zsigmond utazása Erdélybe. Fogadtatása Rhédey Ferencznél. Beérkezése. Igyekezete, hogy Wesselényi Ferencz törekvéseit meghiusíthassa. Megbetegedése. Halála. Eltemettetése. Medgyesy «Hármas jajja». Zsigmond fejérvári monumenuma. 142—167. l.

Befejezés. 168—174. l.

Hasonmások szövege. 175—178. l.

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK :

	Lap		Lap
Sáros-Patak, a vár és kastély, szinnyomat. DÖRRE Tivadartól	8	Fogarás vára látképe, szinnyomat. DÖRRE Tivadartól	80
Rákóczy Zsigmond levele atyjához 1632. márcz. 15.	24	Krisztina, svéd királyné, BOURDON Sebestyén festménye után	90
A gyulafejei templom, szinnyomat. DÖRRE Tivadartól	60	Rákóczy Zsigmond levele Klobusickihoz 1651. évi szeptember hó 25-én	161
Brünn ostroma a svédek által 1645-ben, egykoru metszet után	74		

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

Rákóczy Zsigmond fejedelem sarkophagjának tetőlapja Szerencsen Részlet a sárospataki ref. egyház úrasztala terítőjéről, melyet Lorántfy Zsuzsánna készítettett. Zombori Ernő felvétele után rajzolta Dörre Ugyanannak sarkdísze.	1	Torstenson svéd tábornok arczképe 1645-ből	75
Sárospatak látképe. Rajz. Dörre Tivadar	3	A fogarasi kápolna folyosója, melyet Lorántfy Zsuzsánna 1640-ben készítettett s melyben maga az ajtó későbbi munka. Rajz. Dörre	81
A sárospataki vár és kastély udvara. Rajz. Dörre.	4	Janusius Radzivil lithván vajda aláírása. 1651 jun. 9. Ex castri ad Boristhenem positis. Orsz. lt.	89
A «Sub rosa» — szoba ugyanott ...	5	Görgényen a Rákóczy hegy, melyen a vár állott. Rajz. Dörre	93
Bethlen István fejevári palotájának udvara. Rajz. Dörre.	9	Vilmos hesszeni tartománygróf aláírása. Cassel 1651 febr. 11. Orsz. Ltár.	106
A fejevári püspöki (régí fejedelmi lak bejárata s azon része, mely a fejedelmi palotából megmaradt. Rajz. Dörre	15	Chmelniczky Bogdán kozák hetmán Klobusiczky levelének töredéke Rákóczy Zs. széljegyzeteivel. Orsz. Lt.	117
A fejevári Bethlen-collegium. Rajz. Dörre	16	Medgyesy Pál aláírása. Nagy Bánya 1650 okt. 14-ki leveléről. Orsz. Ltár.	127
A «Csecsemő Keresztyén» czimlapja Bisterfeld munkájának «Az egy Istentől» czimlapja	24	Comenius Amos arczképe tanodája látképére. Összes paedagogiai munkáinak czimlapjáról, mely Amsterdamban 1657-ben jelent meg	133
A «Pallas Dacica» czimlapja ...	27	Comen aláírása egy sajátkezű dedicatiójáról, mely a Csehorsz. muzeum tulajdona	134
Lorántfy Zs. épületes erkély-szobájának külső díszítése címerével Patakon. Rajz. Dörre Tivadar	32	Az első sárospataki nyomtatvány «Primitiæ Laborum» czimlapja. A Nemz. Muzeum példányáról.	137
Torstenson svéd tábornagy aláírása 1644 sept. 7-iki leveléről (Orsz. lt.)	39	A «Vestibulum» czimlapja, u. onnan Károly Lajos pfalzi választó aláírása. Heidelberg 1650 sept. 13-iki leveléről. Orsz. Ltár.	143
A szerencsi templom. Rajz. Dörre.	46	Jakab kurlandi herczeg aláírása 1650 nov. 25. «in curia Baldonensi» Orsz. Ltár.	146
Ugyanannak belseje, melyet a német hadak 1644 feltörtek, Rákóczy Zs. fejedelem sarkophagját kifosztván. Rajz. Dörre	57		
Duglas svéd tábornok arczképe 1645-ből	66		
	72		

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
Elisabetha Carlotta választónő aláírása. Crossen 1651. aug. 23. kelt leveléről. Orsz. Ltár ...	147	A «Hármas Jaj» czimlapja ...	166
Erzsébet cseh királyné arczképe Mierewaldt metszvénye után ...	148	Rákóczy Zsigmond monumentumának töredékei a fejevári székes-egyházban. Eredeti fénykép felvétel után. Dörre rajza ...	167
A házassági szerződés utolsó lapja. Kelt Fejérvárt, 1651 febr. 16-án.	155	Rákóczy Zsigmond és neje címerei. Dörre rajza ...	168
Csulai és Bisterfeld aláírása a kozák királyságra való meghívásra adott votum utolsó lapjáról. Fejérvár 1651 jun. 6. ...	157	Lorántfy Zsuzsánna arczképe. Dörre rajza ...	174
Kemény János aláírása, Nagy-Szóllós 1651 jun. 24. Orsz. Ltár ...	158	A bevezetés és első fejezet kezdő betűje Rákóczi Ferencz fejedelem egyik adományleveléről vétettek. A befejezés betűjét ezek mintájára Dörre rajzolta. ... 3. 5.	168
Erzsébet volt cseh királyné pfalzi Frigyes özvegyének aláírása. Crossen 1651. maj. 18. Orsz. Ltár ...	161		

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

Sáros-Pataknak olyan látképe, mely azt a XVII-ik század derekán tüntetné fel, előttem ismeretlen. De még is elég építészeti emlék van ott, mely ennek az időnek bélyegét viseli magán s az itt bemutatott képek legalább adhatnak a szemlélőnek fogalmat. Az első fejezet élén látható látkép a várost a várral és kastélylyal együtt, míg az önálló színnyomat e két utóbbit a parkból tekintve, mutatják be. A kastélyt Rákóczy fejedelem és neje nagyobbították, szépítették s kivált a negyvenes években sokat építettek rajta. A 46-ik lapon látható kerek erkély a Lorántfy címerrel s építési évszámával van ellátva. A 9-ik lapon az udvar s az úgy nevezett «Sub rosa» szoba látható. Az Urasztal-terítőt — melynek a bevezetés élén egy részletét s végén egyik sarkát adjuk — Lorántfy Zsuzsánna ajándékozta a sárospataki egyháznak. Felügyelete alatt udvari aszszonyai készítették, s ezen kor himzsmintáinak egyik legszebb példánya.

A *czimlap* Rákóczy Zsigmond fejedelem, herczeg Rákóczy Zsigmond nagyatyja sarkophágjának felső lapját mutatja. A szerencsi templom belsejének 66. l. látható rajza e sarkophagot is bemutatja, ugyan ott látható maga a tem-

plom is. Szerencset 1644-ben feldúlták a császári hadak s a fejedelem sírját feltörték s kirabolták.

Fogaras önálló színnyomatu képe a vár egész látképét tünteti elő. E vár a fejedelemasszonyoké volt, még Mihály vajda is inscribálta nejének. Sokat épített rajta, még többet Rákóczy s Apafy Mihály. A 81-ik l. bemutatott folyosó ajtó a kápolnába vezet s azt 1640-ben építették.

Gyula-Fejérvár székesegyházának színnyomatu képe azt az oldalt mutatja be, melyben áll a renaissance kápolnaajtó, s mely előtt voltak a hadak felállítva, midőn Rákóczy György és Zsigmond az 1644-ben folytatott támadásra kimentek innen. A 16-ik l. levő részlete a püspöki udvarnak azt a részét tünteti fel, mely a fejedelmi palotából ma is fennáll. Alatta a bejárat a püspöki palotába. Ma az udvar és templom s ennek környéke elhanyagolt állapotban vannak. A 24-ik l. látható épület, ma kaszánya, volt a Bethlen tanoda s e mellett volt a schola aulica. A 15-ik l. levő épület Bethlen István fejevári palotájának belső részét s szép folyosóját ábrázolja.

Duglas és Torstenson arczképei a Theatrum Europaeum V-ik kötetéből

vannak véve. A Duglasén monogramm is van — de hogy kié? nem sikerült kitudni. Brünn 1645-iki ostromának látkepe hasonlag a Theatrum Europaeum ugyanazon kötetéből van véve.

Görgény mellett a Rákóczy hegyen állott a híres régi vár, melynek egyes megmaradt töredékei a fák és bokrok közül ki sem látszanak. Ez a kurucz világ idejében romboltatott el. Képét a 93-ik l. láthatni. A kastélyt, melyből a várhegyre szép kilátás van, Rákóczy építtette, de ez ma egészen át van alaktva.

Chmelnicki Bogdán arcképét Hondius Vilmos rajzolta Danczigban s ugyan ott adta ki 1651-ben. A Theatrum Europaeum (VII-ik k.) ezen arcképről másolta le s adta ki, de némi módosításokkal a ruházaton. Mi ez utóbbit adjuk.

Comen összes paedagogiai művei köv. cím alatt jelentek meg: I. A. Comenii Opera didactica omnia. Amstelodami impensis D. Laurentii de Geer. Excuderunt Christophorus Cunradus et Gabriel a Roy Anno MDCLVII. fol. 3 részben. E munka ma a könyvészeti ritkaságok közé tartozik, s Geer Lőrincz költségén látott világot, ki Comennak barátja, pártfogója volt. A rajta látható alak Comen ábrázolja. A kép közepén egy XVII-ik századi egyetem látkepe van s két oldalt és felül a tanítás körébe tartozó tárgyak jelképei. A képet itjabb Crispin de Paes hollandi festő

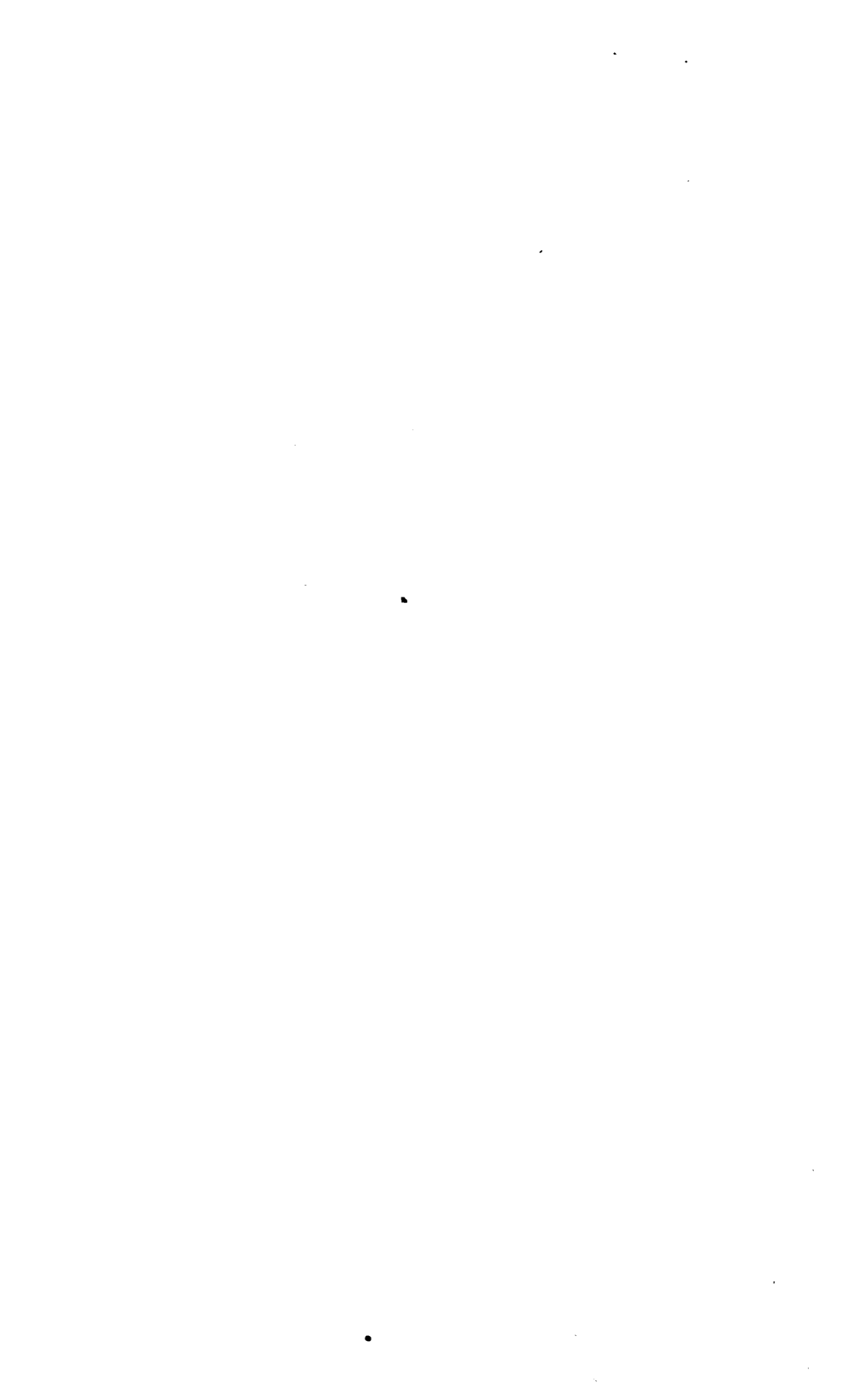
rajzolta, ki 1585 Utrechtben született s többnyire Hollandiában dolgozott. Metszette Loggan Dávid, ki 1630 körül született s Hondiusnak tanítványa volt Hollandiában.

Krisztina svéd királyné arcképét Bourdon Sebestyén, korának egyik legkitünőbb művésze, festette stockholmi tartózkodása alatt. Erről készítette Nanteuil azt a metszetet, melyet itt bemutattunk, s melynek egy példánya a Louvre cartonjai közt őriztetik. Maga az olajfestmény nem tudatik hol van, de kétségtelen, hogy Nanteuil azt híven adta vissza. A királyné szenvedő arczába ritka művészettel van élet öntve.

Erzsébet az egykori cseh királyné, angol hercegasszony, Rákóczy Zsigmondné anyjának arcképét Mierereldt Mihály Janson hírneves németalföldi arcképfestő metszette s Németalföldön adta ki.

Lorántfy Zsuzsánna arcképét azon példányról készítette Dörre Tivadar, mely 1860-ban a sárospataki ref. iskola 300-ados ünnepélye alkalmával adatott ki, s melynek eredetije az orsz. arcképcsarnokban őriztetik.

A *címlapokat* részint a Nemz. Múzeum részint az egyetemi könyvtár eredeti példányairól vettük. Az aláírások eredeti példányait az orsz. levéltár őrzi. Ugyan ott van Klobusiczky 117. l. látható levéltöredéke s a 155. l. levő házassági szerződés eredetije, valamint a facsimilében közölt két levél is.

A RÁKÓCZY-VÁR ÉS KASTÉLY SÁROS-PATAKON.

Dorre eredeti felvétel

KRISZTINA SVÉD KIRÁLYNÉ.

Bourdon Sebestyén olajfestményéről Nanteuil által készített metszet után

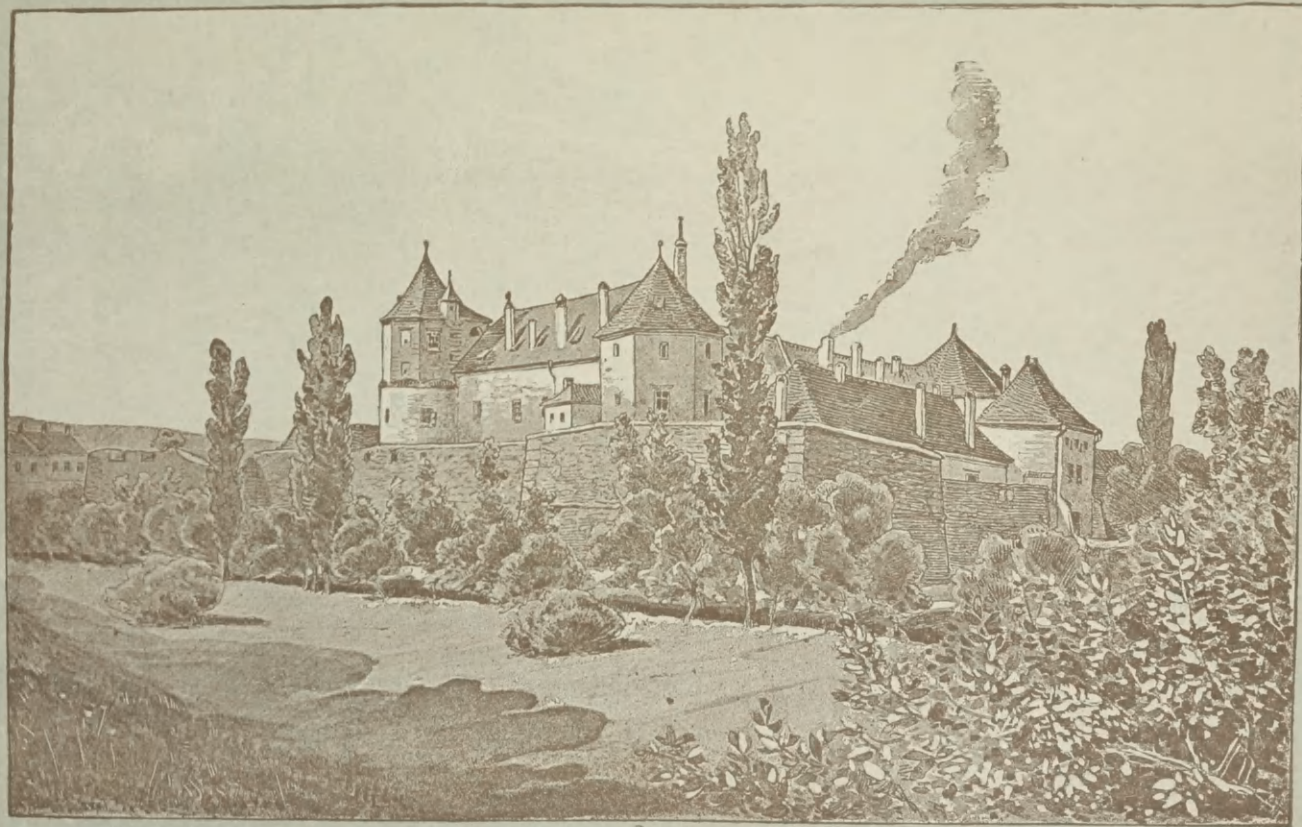

A GYULAFEJÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ RENAISSANCE BEJÁRATA.

Dörre eredeti felvétele.

FOGARAS VÁRA.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTAR
KÖNYVTÁR

8°/1C

TARTALOM.

	Lap
Felső Vadászi Rákóczy Zsigmond 1622—1652.	3

Önálló képek :

Sáros-Patak, a vár és kastély, színnyomat. Dörre Tivadartól	8
Rákóczy Zsigmond levele atyjához 1632-ből	24
A gyulafejervári templom, színnyomat. Dörre Tivadartól	60
Brünn ostroma a svédek által 1645-ben, egykoru metszet után	74
Fogarasz vára látképe, színnyomat. Dörre Tivadartól	80
Krisztina, svéd királyné, Bourdon Sebestyén festménye után	90
Rákóczy Zsigmond levele Klobusiczky Andrásához 1657-ből	161

A szövegbe nyomott képek és fac-similék :

Rákóczy Zsigmond fejedelem sarkophagjának tetőlapja Szerencsen	1
Részlet a sárospataki református egyház úrasztala terítőjéről, melyet Lorántfy Zsuzsánna készítettett. Zombori Ernő felvétele után rajzolta Dörre Tivadar...	3
Ugyanannak sarkdísze	4
Sárospatak látképe. Rajzolta Dörre Tivadar	5
A sárospataki vár és kastély udvara. Rajzolta Dörre Tivadar...	9
A «Sub rosa» — szoba ugyanott	9
Bethlen István fejevéri palotájának udvara. Rajzolta Dörre Tivadar	15
A fejevéri püspöki (régi fejedelmi lak) bejárata s azon része, mely a fejedelmi palotából megmaradt. Rajzolta Dörre Tivadar	16
A fejevéri Bethlen-collegium. Rajzolta Dörre Tivadar	24
A «Csecsemő Keresztyén» címlapja	27
Bisterfeld munkájának «Az egy Istenről» címlapja	32
A «Pallas Dacica» címlapja	39
Lorántfy Zs. épületes erkély-szobájának külső díszítése címérével S.-Patakon. Rajzolta Dörre Tivadar...	46
Torstenson svéd tábornagy aláírása 1644 sept. 7-iki leveléről (Országos levéltár)	57
A szerencsi templom. Rajzolta Dörre Tivadar	66
Ugyanannak belseje, melyet a német hadak 1644-ben feltörték, Rákóczy Zsigmond fejedelem sarkophagját kifosztván. Rajzolta Dörre Tivadar	66
Duglas svéd tábornok arc képe 1645-ből	72
Torstenson svéd tábornok arc képe 1645-ből	75
A fogarasi kápolna folyosója, melyet Lorántfy Zsuzsánna 1640-ben készítettett s melyben maga az ajtó későbbi munka. Rajzolta Dörre Tivadar	81
Janusius Radzivil lithván vajda aláírása 1651 jun. 9. Ex castri ad Boristhenem positis. Országos levéltár	89
Görgényen a Rákóczy hegy, melyen a vár állott. Rajzolta Dörre Tivadar	93
Vilmos hesseni tartománygróf aláírása. Cassel 1651. febr. 11. Orsz. levéltár	106
Chmelniczky Bogdán kozák hetmán	109
Klobusiczky levelének töredéke. Rákóczy Zs. széljegyzeteivel. Orsz. levéltár	117
Medgyesey Pál aláírása. Nagy-Bánya 1650 oct. 14-ki leveléről. Országos levéltár	127

Megjegyzések a képekről.

Sárospataknak olyan látképe, mely azt a XVII-ik század derekán tüntetné fel, előttem ismeretlen. De mégis elég építészeti emlék van ott, mely ennek az időnek bélyegét viseli magán s az itt bemutatott képek legalább adhatnak a szemlélőnek fogalmat. Az első fejezet élén látható látkép a várost a várral és kastéllyal együtt, míg az önálló színnyomat e két utóbbit a parkból tekintve mutatják be. A kastélyt Rákóczy fejedelem és neje nagyobbították, szépítették s kivált a negyvenes években sokat építettek rajta. A 46-ik lapon látható kerek erkély a Lorántfy czímerrel s építési évszámával van ellátva. A 9-ik lapon az udvar s az ugynevezett «Sub rosa» szoba látható. Az Urasztal-terítőt — melynek a bevezetés élén egy részletét s végén egyik sarkát adjuk — Lorántfy Zsuzsánna ajándékozta a sárospataki egyháznak. Felügyelete alatt udvari asszonyai készítették, s ezen kor hízmésmintáinak egyik legszebb példánya.

A czímlap Rákóczy Zsigmond fejedelem herczeg Rákóczy Zsigmond nagyatyja sarkophagjának felső lapját mutatja. A szerencsi templom belsejének 66-ik lapon látható rajza e sarkophagot is bemutatja, ugyan ott látható maga a templom is. Szerencset 1644-ben feldúlták a császári hadak s a fejedelem sírját feltörték s kirabolták.

Fogaras önálló színnyomatu képe a vár egész látképét tünteti elő. E vár a fejedelemasszonyoké volt — még Mihály vajda is inscribálta nejének. Sokat épített rajta, még többet Rákóczy s Apafy Mihály. A 81-ik lapon bemutatott folyosó ajtó a kápolnába vezet s azt 1640-ben építették.

Gyula-Fejérvár székesegyházának színnyomatu képe azt az oldalt mutatja be, melyben áll a renaissance kápolnaajtó, s mely előtt voltak a hadak felállítva, midőn Rákóczy György és Zsigmond az 1644-ben folytatott támadásra kimentek innen. A 16-ik lapon levő részlete a püspöki udvarnak azt a részét tünteti fel, mely a fejedelmi palotából ma is fennáll. Alatta a bejárat a püspöki palotába. Ma az udvar és templom s ennek környéke elhanyagolt állapotban vannak. A 24-ik lapon látható épület, ma kaszárnya, volt a Bethlen tanoda s e mellett volt a schola aulica. A 15-ik lapon levő épület Bethlen István fejérvári palotájának belső részét s szép folyosóját ábrázolja.

Duglas és Torstenson arcképei a Theatrum Europæum V. kötetéből vannak véve. A Duglasén monogramm is van — de hogy kié? nem sikerült kitudni. Brünn 1645-iki ostromának látképe hasonlólag a Theatrum Europæum ugyanazon kötetéből van véve.

Görgény mellett a Rákóczy hegyen állott a híres régi vár, melynek egyes megmaradt töredékei a fák és bokrok közül ki sem látszanak. Ez a kurucz világ idejében romboltatott el. Képe a 93-ik lapon látható. A kastélyt, melyből a várhegyre szép kilátás van, Rákóczy építtette, de ez ma egészen át van alakítva.

Chmelnicki Bogdán arcképét Hondius Vilmos rajzolta Danczigban s ugyan ott adta ki 1651-ben. A Theatrum Europæum (VII. köt.) ezen arcképről másolta le s adta ki, de némi módosításokkal a ruházaton. Mi ez utóbbit adjuk.

Krisztina svéd királyné arcképét Bourdon Sebestyén, korának egyik legkitünőbb művésze festette stockholmi tartózkodása alatt. Erről készítette Nanteuil azt a metszetet, melyet itt bemutatunk, s melynek egy példánya a Louvre cartonjai közt őriztetik. Maga az olajfestmény nem tudatik hol van, de kétségtelen, hogy Nanteuil azt híven adta vissza. A királyné szenvedő arcába ritka művészettel van élet öntve.

A czímlapokat részint a Nemz. Múzeum, részint az egyetemi könyvtár eredeti példányairól vettük. Az aláírások eredeti példányait az orsz. levéltár őrzi. Ugyanott van Klobusiczky 17. lapon látható levéltöredék eredetije, valamint a facsimilében közölt két levél is.

TARTALOM.

	Lap
Rákóczy Zsigmond. (Folytatás.) Irta Szilágyi Sándor	129
Békés Gáspár (1520—1579). Irta Szádeczky Lajos	1
Bevezetés	3
Első rész: Békés mint államférfi	5
Második rész: Békés a trónkövetelő	26
Harmadik rész: Békés mint bujdosó	60

Önálló képek:

Rákóczy Zsigmondhoz.

Rákóczy Zsigmond levele Klobusicky Andrásához 1657-ből	161
--	-----

Békés Gáspárhoz.

Báthory István lengyel király arcképe, színnyomat.	
Békés Gáspár arcképe.	
Fogarás vára, természet után rajzolta Dörre	7
A gyulafejevári templom, természet után rajz. Dörre	34
A radnóti kastély, természet után rajz. Dörre	57
Rueber János felsőmagyarországi kapitány	63
Murad szultán arcképe	79

A szövegbe nyomott képek és fac-similek:

Rákóczy Zsigmondhoz.

Comenius Amos arcképe tanodája látképére. Összes paedagogiai munkáinak czimlapjáról, mely Amsterdamban 1657-ben jelent meg	133
Comen aláírása egy sajátkezü dedicatiojáról	134
Az első sárospataki nyomtatvány «Primitiæ Laborum» czimlapja	137
A «Vestibulum» czimlapja, ugyan onnan	139
Károly Lajos pfalzi választó aláírása. Heidelberg 1650 szept. 13-iki leveléről	143
Jakab kurlandi herczeg aláírása 1650 nov. 25. «in curia Baldonensi»	146
Elisabetha Carlotte választónő aláírása. Crossen 1651. aug. 23. kelt leveléről	147
Erzsébet cseh királyné arcképe Mierewaldt metszvénye után	148
A házassági szerződés utolsó lapja. Kelt Fejérvárt, 1651. febr. 16-án	155
Csulai és Bisterfeld aláírása a kozák királyságra való meghívásra adott votum utolsó lapjáról. Fejérvár, 1651 jun. 6	157
Kemény János aláírása, Nagy-Szöllös 1651 jun. 24.	158
Erzsébet volt cseh királyné pfalzi Frigyes özvegyének aláírása. Crossen, 1651 máj. 18	161
A «Hármas Jaj» czimlapja	166
Rákóczy Zsigmond monumentumának töredékei a fejérvári székesegyházban.	
Eredeti fénykép-felvétel után. Dörre rajza	167
Rákóczy Zsigmond és neje címerai. Dörre rajza	168
Lorántfy Szuzsánna arcképe. Dörre rajza	174
A bevezetés és első fejezet kezdő betűje Rákóczy Ferencz fejedelem egyik adományleveléről vették. A befejezés betűjét ezek mintájára Dörre rajzolta 3, 5	168

Békés Gáspárhoz.

Czímkép, Móré János nemes levelének díszítései (rajz. Dörre)	3
Izabella királyné aláírása	4
Nagy-Enyed, természet után rajz. Dörre	5
Szolimán szultán arcképe, Ortelius 1604 kiad.	12
Schæseus Epithalamiuma czimlapja	13
Forgách Ferencz aláírása	23
János Zsigmond aláírása	25
Kerellő-Szent-Pál, régi olajfestmény után rajz. Dörre	26
Báthory Kristóf aláírása	32
Fogarás vára belseje, természet után rajzolta Dörre	38
Földváry István aláírása	41
Liszthi János aláírása	42
Alvincz, természet után rajzolta Dörre	46
Fogarasi kiskapu, természet után rajzolta Dörre	47
Benkner Márk aláírása	51
Ugnád Dávid aláírása	54
Musztafa budai basa tuguja	59
Kézmárk és a Kárpátok	60
Maximilián aláírása	61
Rueber János felsőmagyarországi kapitány aláírása	63

Megjegyzések a képekről.

Rákóczy Zsigmondhoz.

Comen összes paedagogiai művei következő cím alatt jelentek meg: 1. A. Comenii Opera didactica omnia. Amstelodami impensis D. Laurentii de Geer. Excuderunt Chrystophorus Cunradus et Gabriel a Roy Anno MDCLVII. fol. 3. részben. E munka ma a könyvészeti ritkaságok közé tartozik, s Geer Lőrincz költségén látott világot, ki Comennak barátja, pártfogója volt. A rajta látható alak Comen ábrázolja. A kép közepén egy xvii-ik századi egyetem látképe van s két oldalt s felül a tanítás körébe tartozó tárgyak jelképei. A képet ifjabb Crispin de Paes hollandi festő rajzolta, ki 1585 Utrechtben született s többnyire Hollandiában dolgozott. Rajzolta Loggan Dávid, ki 1630 körül született s Hondiusnak tanítványa volt Hollandiában.

Erzsébet az egykori cseh királyné, angol hercegnéasszony, Rákóczy Zsigmondné anyjának arcképét Mierereldt Mihály Janson hírneves németalföldi arcképfestő metszette s Németalföldön adta ki.

Lorántfy Zsuzsánna arcképét azon példányról készítette Dörre Tivadar, mely 1860-ban a sárospataki ref. iskola 300-ados ünnepélye alkalmával adatott ki, s melynek eredetije az orsz. arcképcsarnokban őriztetik.

Békés Gáspárhoz.

Önálló képek:

Báthory István itt közlött arcképének eredetijét, mint azt a lengyel történeteszek állítják, Köber Márton készítette. Lengyel királyi ornatásban ábrázolja őt s ezt tartják legjobb képének. Az eredeti a missionáriusok krakai kolostorában őriztetik s a másolat Polkowski kiváló lengyel tudós felügyelete alatt készült. Köber Márton xvi-ik századi jeles festő, ki Miksa udvarából ment Varsóba: az itt másolatban közlött képét Nagler «Die Monogrammisten» című munkája iv. 6o8. l. kiemeli. A kép életnagyságú. A sokszorosítást a Deutsch M.-féle műintézet készíté.

Békés Gáspár arcképének eredetije Wilna városa tanácsstermében őriztetik. Kraszewski Wilna monographiája iii-ik kötetében közlött példány után adjuk.

Fogarasz váranak látképét a vadaskert mellől szemlélve adjuk.

A fegervári templomot Dörre rajzolta természet után, s ez a templom egész látképét mutatja. Itt tartották ez időben még az országgyűlések üléseiket.

A radnóti kastélynak mai alakját mutatja képünk. Mindkettő Dörre eredeti felvétele.

Murad szultán De Bry metszvénye után adjuk, melyet Boissard közlött. De Bryről már a Pázmányról írt monographiában megemlékeztünk, hol Rudolf arcképét közöltük tőle, mely ennek pendantje.

Rueber János arcképét Khewenhüllerből vettük. Mindezeket Weinwurm sokszorosította.

A szövegbe nyomott képek:

Móré János számára a nemes levelet Báthory István Grodnón 1584. febr. 24-én állította ki, s e cím lap a nemeslevél két oldaldíszítését tünteti fel. A mi a cím kép baloldalán van, az a nemeslevél jobb oldalán látható s a cím lap alaprajza a nemes levél baloldalát ábrázolja. Cím lapunk e szép és színgazdag díszítéseket hű másolatban közli. A rajz Dörretől van. A cliché Weinwurm készítette. Tüzetesebb ismeretét lásd a Turul 1886-iki folyamában.

Kerelő-Szent-Pált egy a xvii-ik század elején készült olajfestményről, mely ott helyben őriztetik, Dörre másolta.

Nagy-Enyedet, Fogarasz vára belsejét, a fogarasi kiskaput — melyen át Békés menekült — Alvinczet természet után Dörre rajzolta. Mindezeket Weinwurm műintézete sokszorosította. A Kárpátok eredeti felvétel után készültek.

Rueber felsőmagyarországi kapitány arcképét Khewenhüller Annales Ferdinandæi Konterfey című, Vol. I. 354. l.-ról vettük. A cliché Weinwurm készítette.

Szolimán szultán arcképét Ortelius Cronologiaja 1604-iki kiadásának 45-ik lapjáról adjuk.

Az aláírások: Izabella feria sexta proxima festarum beati Petri apost. ad vincula 1542 (aug. 4.) Nemz. Muz. Forgách Ferencz 1572. ápril 1. János Zsigmond 1563. aug. 10. Báthory Kristóf 1578 ápril 26. orsz. levéltár, gyulafehérvári kápt. oszt. Földváry István 1573 aug. 17. Nemz. Muzeum. Protoc. Báthor. Listhius János 1569 jan. 6. Orsz. ltár. Benkner Márk Konstantinápoly 1573 okt. 7. Nemz. Muzeum, Prot. Bathorianum. Ungnád Dávid 1586. jun. 8. Maximilian 1568 nov. 10. Rueber János 1580 jun. 19. Orsz. levéltárban levő eredetiek után közöljük.

Schaesius Epithalamiuma cím lapjának fac-similéjét az Erdélyi Muzeumban őrzött egyetlen példány után adjuk.